

TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
KUZEY IRAK'TA KURULAN ATABEYLİKLER
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Şahin YILMAZ
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Şaban Cem TÜYSÜZ
Kars – 2020

T. C.

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

KUZEY IRAK'TA KURULAN ATABEYLİKLER

Şahin YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Şaban Cem TÜYSÜZ

Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ

Kars – 2020

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şahin YILMAZ tarafından hazırlanan “*Kuzey Irak’ta Kurulan Atabeylikler*” başlıklı bu çalışma, **22/01/2020** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi** olarak **oy birliğiyle kabul** edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Ümit KILIÇ

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Şaban Cem TÜYSÜZ

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Kuzey Irak’ta Kurulan Atabeylikler*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**Atabeyliks Established in Northern Iraq**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

22/01/2020

Şahin YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	2

1. BÖLÜM

MUSUL ATABEYLİĞİ- ZENGİLER (1127-1233)

1.1-İmâdüddin Zengî b. Kasımüddeve Aksungur (Ebü'l-Muzaffer Ebu'l-Cûd el-Melikü'l-Mansûr eş-Şehîd) (1085?-1146)	14
1.2. Halep Şubesi (1146-1181).....	23
1.2.1.Nureddin Mahmud (Ebü'l-Kasım Ebü'l-Muzaffer el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nûruddîn Mahmûd Zengî b. İmâdüddin Zengî) (1146-1174).....	23
1.2.2. Melik Salih İsmail (1174-1181) ve Halep Şubesinin Yıkılışı.....	30
1.3. Musul Şubesi (1146-1233).....	31
1.3.1. I. Seyfeddin Gazi b. İmâdüddin Zengî b. Aksungur (1146-1149)	31
1.3.2. Kutbeddin el-A'rec Mevdud b. İmâdüddin Zengî (1149-1170).....	34
1.3.3. Kutbeddin Mevdud'dan Sonra Musul Atabeyliği	37

2. BÖLÜM

ERBİL ATABEYLİĞİ - BEGTEGİNLİLER (1144-1232)

2.1. Zeynüddin Ali Küçük b. Begtegin b. Muhammed (?-1167)	46
2.2. Muzafferüddin Gökböri (el-Malik al-Muazzam Muzaffer al-Din Abu Nasr Gökböri b. Zeyn el-din Ali Küçük) (1153-1233).....	50

3. BÖLÜM

ŞEHRİZOR KIFÇAKOĞULLARI BEYLİĞİ (1130-1204)

3.1. Emir Kıfçak (?-?)	61
3.2. Emir Kıfçak'tan Sonra Kıfçakoğulları	62

SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	66
ÖZGEÇMİŞ.....	73

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
KUZEY IRAK'TA KURULAN ATABEYLİKLER
YÜKSEK LİSANS
Şahin YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Şaban Cem TÜYSÜZ
2020 – IV + 73

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti egemenlik sınırlarını izlediği fetih siyaseti sayesinde Horasan'dan Akdeniz'e kadar genişletmişti. Ancak devletin hâkim olduğu topraklar, dönemin koşullarında merkezden yönetilemeyecek kadar büyük olduğu için; uç bölgelerine gönderilen atabeylere bağlı şehzadeler, devlet teşkilatını yürütürken, sınırları da korumakla görevliydi.

Sultanlar tarafından gönderilen şehzadelere yönetme işini öğretmesi için görevlendirilen atabeyler, bir süre sonra bağımsız hareket ederek kendi devletlerini kurmak için harekete geçtiler. Bunun sonucunda bir dizi siyasi, sosyal ve kültürel gelişme meydana geldi.

Türklerin yoğun olarak yerleşmiş olduğu Kuzey Irak; Abbasi Halifeliği, Selçuklular, Haçlılar ve Eyyûbilerin egemenlik sahalarının orta noktasında kalması açısından dönemin en stratejik bölgelerinden biridir. Bu bölgede kurulan atabeylikler çok sayıda savaşa, diplomatik anlaşmaya, imar çalışmalarına ve sanatsal faaliyetlere imza attılar. İmadeddin Zengî'nin atabey olarak görevlendirildiği 1127 yılından başlayarak 1232 yılına kadar devam eden bu 105 yıllık dönem Kuzey Irak'ta Türklerin varlığının kalıcı olarak tescillendiği bir dönem olması nedeniyle Türk tarihi açısından önemlidir.

1096 yılında gerçekleşen I. Haçlı Seferinin etkileri sürerken başlayan bu süreç, Büyük Selçukluların tarih sahnesinden çekilmesiyle başka bir boyut kazanarak Eyyubîler gibi yeni güçlerin yükselmesine neden olmuş; Moğol istilasıyla son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zengî, Nureddin Mahmud, Gökböri, Selçuklular, Haçlı Seferleri

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department of History
Medieval History
Atabeyliks Established in Northern Iraq
Master's Thesis
Şahin YILMAZ
Assist Prof. Dr. Şaban Cem TÜYSÜZ
2020 – IV + 73

ABSTRACT

The Greate Seljuk State extended its border from Khorasan to Mediterranean Sea thanks to its conquest policy. However, since the state-dominated lands were too large to be managed centrally in the conditions of the period; the princes affiliated with the attachments sent to the end regions were in charge of protecting the borders while running the state agency.

Assigned to princes sent by the sultans to teach the bussiness, the atabegs acted independintly after a while establish their own state. As a result, a series a political, social and cultural events took place.

Northern Iraq, where the Turks are concentrated; is one of the most strategic regions of the period in terms of being at the midpoint of the Abbasid Caliphate, Seljuks, Crusaders and Ayyubids. The subordinates established in this region have signed many wars, diplomatic agreements, zoning studies and artistic activities. This 105-year period, starting from 1127 when Imadeddin Zengî was appointed as atabey and continuing until 1232, is important for Turkish history as it is a period in which the existence of Turks is permanently registered in Northern Iraq.

This process, which started while the effects of the First Crusade, which took place in 1096, continued, gained another dimension with the Great Seljuks withdrawing from the history scene, allowing new powers such as the Ayyubids to rise; it ended with the Mongol invasion.

Key words: Zangi, Nureddin Mahmud, Gokbori, Seljukids, The Crusades

ÖNSÖZ

[Kuzey Irak'ta Kurulan Atabeylikler] konusu bu atabeyliklerin kurulduğu ve faaliyet gösterdikleri bölgenin günümüzde de dünya gündeminde stratejik bir öneme sahip olması nedeniyle üzerinde durulmaya değer bulunmuştur.

Hep okumak istediğim ama çeşitli nedenlerle okuyamadığım tarih bölümünde bana fırsat tanıyarak bir hayalimi gerçekleştirmeme vesile olan değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Şaban Cem TÜYSÜZ'e teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmayı yaparken, beni sabır ve anlayışla karşılayan hayat arkadaşım Rezzan YILMAZ'a, sorumluluklarımı aksattığım için zaman zaman sitem etse de beni sevmekten vazgeçmeyen oğlum Mahir Boran YILMAZ'a, bizimle aynı evi paylaşan ve zaman zaman sorumluluklarımı üstlenen kardeşim Ali YILMAZ'a teşekkür ederim.

...../...../20....

Şahin YILMAZ

KISALTMALAR

bkz.	:bakınız
c.	:cilt
çev.	:çeviren
h.	:Hicri
haz.	:hazırlayan
m.	:Miladi
md.	:maddesi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	:neşreden
s.	:sayfa
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	:tercüme eden
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Üni.	:Üniversitesi
v.b.	:ve benzeri
y.y.	:basım yeri yok
yay.	:yayınları, yayınevi

GİRİŞ

Tarihteki bütün Türk devletlerinde olduğu gibi cihan hâkimiyeti düşüncesiyle hareket eden Selçukluların, Horasan'dan Suriye ve Anadolu'ya uzanan çok geniş bir alana egemen olmasının siyasi ve askeri bir sonucu olarak kurulan atabeylikler, uçlarda merkezi devleti temsilen hüküm sürmüşlerdir. Asya'nın bozkırlarından yeni yurtlar bulmak için Ön Asya'ya gelen kalabalık Türk topluluklarının askeri ve sosyal desteğini alarak güçlenmişlerdir.

İlk başta siyaset ve askerlik konularında belirli yetkinliğe ulaşmış kişilerden seçilen atabeyler, şehzadelerin her alanda eğitimlerini sağlayarak, onları saltanata hazırlamışlardır. Merkezi otoritenin güç kaybettiği duraklama ve gerileme dönemlerinde kendi iktidarlarını güçlendirmek için çalışmışlardır.

Kuzey Irak Atabeylikleri, başta Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları olmak üzere; Anadolu Selçukluları, Artuklular, diğer Azerbaycan ve Suriye'deki Atabeylikler, Abbasi Halifeliği, Mısır'daki Fatımî Halifeliği, Eyyubiler, Haçlılar ve Moğollar ile çeşitli diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Sıklıkla savaş, nadiren de ittifaklarla şekillenmiş olan bütün bu etkileşimler sonucunda Türk dünyası açısından çok sayıda önemli figür tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Bu nedenle, Türk tarihi içerisinde oldukça kısa olan bu dönem Türk kültür ve medeniyeti bakımından da önemlidir.

Medeniyetin beşiği Ortadoğu'da, ilk uygarlıklardan bu yana kan ve gözyaşının eksik olmadığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Ortadoğu verimli yerüstü ve yeraltı kaynaklarının yanında, üç büyük dinin de beşiğidir. Bu zenginlikler ister istemez burayı insanlığın odak noktası yapmıştır.

Bağrında bu zenginlikleri barındıran Ortadoğu, ilk koloncilik faaliyetlerinden bu yana emperyalizmin her zaman hedefinde olmuştur. Zengin hammadde kaynaklarına sahip olması ve bulunmaz bir pazar olmasının yanında; petrol kullanımının yaygınlaşması dünyanın en zengin yataklarına sahip Ortadoğu üzerine en kanlı oyunların oynanmasına sebep olmuştur. Emperyalizmin çıkarları uğruna atılan nifak tohumları farklı etnik kökene mensup, farklı inançlara mensup insanları sonu gelmez çatışmalara sürüklemiştir.

Dünyanın en stratejik bölgelerinden biri olan Ortadoğu'nun Türk tarihi içindeki yerini iyi bilmenin bugünü anlamak açısından yol gösterici olacağı aşîkârdır. Bu çalışma, Ortadoğu'nun merkezi konumundaki Kuzey Irak'ta, Türk varlığının ilk döneminde hüküm sürmüş atabeyliklerin; siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetleri ile Ortaçağ'ın en önemli denizaşırı emperyalist hareketi olan Haçlı Seferleri sırasında vermiş oldukları egemenlik mücadelesini ayrıntılı olarak incelemek için yapıldı.

Bu araştırmada Kuzey Irak bölgesinin Türk tarihi içindeki yeri irdelenerek; Türklerin bu bölgeye yerleşmesi sürecinde cereyan eden önemli olaylar ve dönemin siyasetinde aktif rol oynayan kişilerin faaliyetleri hakkında araştırma bulguları paylaşılacaktır. Bölgede hüküm süren atabeyliklerin, Abbasi Halifeliği, Selçuklular, Haçlılar, Eyyubîler ve diğer beyliklerle ilişkileri de irdelenecektir.

Araştırma, yeterince bilinmeyen bir konuyu içermektedir ve aşına olmadığı bir konuda yeni bilgiler öğrenmek isteyen okurlara bu alanla ilgili popüler kitaplarda bulunabilecek bilgilerden daha fazla ve kapsamlı bilgi sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmaya konu olan dönem Selçuklu tarihi içinde olduğu için daha önce sürekli olarak Selçuklu tarihinin bir parçası olarak değinilmiş ve yüzeysel olarak incelenmiştir. Ancak konunun derinliğine inildiğinde Atabeyliklerin gerek Selçuklu devletleriyle, gerekse Haçlılar ve diğer beyliklerle bir mücadele içerisinde oldukları görülmektedir. Bu araştırma bahsedilen bu mücadelelerin arka planına nüfuz ederek bu alandaki bilgi boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırma günümüzde çeşitli güçlerin mücadele sahası haline gelmiş olan Kuzey Irak'ın insan nüfusu içinde hatırı sayılır bir yoğunluğa sahip olan Türklerin diğer etnik unsurlarla geçmişteki ilişkilerini anlamayı da hedeflemektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde Musul'da kurulmuş olan Musul Atabeyliği ile onu kuran Zengî ailesinin bölgeye egemen olma mücadelesi; Haçlılar, Abbasi Halifeliği, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçukluları, Irak Selçukluları ve bölgedeki diğer Türk beylikleriyle ilişkileri incelenmiştir. Bu bölümün içinde yer alan Halep Atabeyliği Suriye'de olmasına rağmen Zengî ailesinin bir kolu olması ve Musul Atabeyliği ile doğrudan ilişkili olması sebebiyle bu bölümün içinde başlık açılarak anlatılmıştır. Zengî ailesinin en parlak dönemi olan Nureddin Mahmud dönemi ve

Nureddin Mahmud'un siyasi, diplomatik ve kültürel faaliyetleri bu başlık altında incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde İmâddüddin Zengî'nin yakın arkadaşı ve komutanı olan Zeynüddin Ali Küçük'ün Musul Atabeyliği hizmetinde geçen yılları ve iktası olan Erbil'deki faaliyetleri anlatılmıştır. Ali Küçük'ün ölümünden sonra oğulları Yusuf Yınaltegin ile Muzafferüddin Gökbörü'nin iktidar mücadelesi ve Selahaddin Eyyûbî'nin emrinde İslam'a hizmetleri anlatılmaktadır. Bu bölümde Kudüs başta olmak üzere Haçlıların elinde bulunan yerlerin yeniden Türkler tarafından fethedilmesi, Muzafferüddin Gökbörü'nin beyliğinin başına dönmesi ve el-Cezire'deki en etkin devlet adamı olarak faaliyetleri incelenmektedir. Bu bölümün sonunda Erbil şehrinin Gökbörü zamanında bir inanç turizmi merkezi haline gelmesi anlatılmaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Şehrizor Kıfçakoğulları Beyliği'nin faaliyetleri incelenmektedir. Yıva Türkmenleri üzerindeki nüfuzları ile Selçuklu sultanları ve Abbasi halifeleri yanındaki saygınlıklarına değinilmiş; beylik toprakları Zengîlerin eline geçtikten sonra aile üyelerinin ne tür faaliyetleri olduğu saptanmıştır.

Araştırma sırasında dönemin kaynaklarına ve yakın tarihte yapılan bazı araştırmalara başvurulmuştur. Birinci elden kaynakların bazıları tamamen, bazıları da kısmen Türkçeye çevrilmiştir. Bu kaynaklar ve müellifleri hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek yararlı olacaktır.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî - *Târîh-i Cihângüşâ*: 1226 yılında Azadvar kasabasında doğan Cüveynî, şeceresini Abbasi vezirlerinden Fazl b. Rebi'ye dayandırmaktadır. Ailesinden pek çok kişinin Selçuklu, Harzemşah ve Moğol devletlerinde önemli görevlerde bulunduğu bilinmektedir. Çok iyi bir tahsil almış olduğu bilinen Cüveynî, gençlik yıllarında Hülagu'nun özel kâtipleri arasına girmiştir. Bağdat'ın Moğollarca istilasından sonra Irak-ı Arab'ın yönetimi verilen Cüveynî 1283 yılında ölünceye kadar bu görevde bulunmuştur. *Târîh-i Cihângüşâ* Cüveynî'nin 1257'de başlayıp 1260 yılında bitirdiği 3 ciltlik eseridir. Sadece üslup bakımından değil; verdiği tarihi, siyasi ve sosyolojik bilgiler bakımından da oldukça zengin olan eser Moğol tarihinin birincil kaynağıdır. Moğolların yanı sıra, Selçuklular, Harzemşahlar ve Abbasiler hakkında da geniş bilgilere yer vermektedir. Eser 1912-1937 yılları arasında İranlı Mirza Muhammed Kazvînî tarafından

Hollanda'daki Leiden'de basılmıştır. Türkçeye ilk olarak Mürsel Öztürk tarafından çevrilen eser Ankara'da 1988 yılında basılmıştır. Daha sonra 2013 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından üç cilt birleştirilmiş halde ikinci baskı yapılmıştır.¹

Ebû Şâme el-Makdisî – *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbarî'd-devleteyn*: Bir tarihçi olmasının yanında kıraat âlimi ve Şafii fakihi de olan Ebû Şâme el-Makdisî 1203 yılında Şam'da doğmuştur. Çeşitli ilimler üzerinde eserler verdiği için “zülfünün” lakabı verilmiştir. Ebû Şâme'nin en önemli eserlerinden biri olan Kitâbü'r-Ravzateyn Haçlı Seferleriyle ilgili olarak yazılmış en önemli İslam kaynaklarından biri olma özelliğini taşır. Eserde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubî dönemleri başta olmak üzere, Selçuklulardan başlayarak Zengî ve Eyyubî ailelerinden çoğu hükümdarın faaliyetleri de anlatılmaktadır. 1956-1962 yılları arasında Kahire'de basılmıştır.²

Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî - *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*: Soyunun II. İslam Halifesi Ebubekir'e dayandığı bilinen İbnü'l-Cevzî, 1116 yılında Bağdat'ta doğdu. Biyografi, fıkıh, tefsir, hadis, akaid ve tarih alanlarında eserler yazmış olan İbnü'l-Cevzî; bu alanlarda pek çok öğrenci de yetiştirmiştir. En önemli eserlerinden olan ve'l-ümem'de Hz. Âdem'in yaratılışından itibaren anlattığı olaylar, Hicret'ten itibaren kronolojik sırayı takip ederek 1179 yılına dek ulaşır. Eser her yıl ölen önemli şahsiyetleri ve onların hayat hikâyelerini de anlatan biyografi ağırlıklı bir genel tarih eseridir.³ Eserin Selçuklular ile ilgili bölümleri Türkçeye ilk olarak Ali Sevim tarafından çevrilerek 1945 yılında Ankara'da basılmıştır.

İbn Bibi - *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye*: Doğum tarihi bilinmeyen İbn Bibi aslen İran'ın Rugad kasabasında doğmuştur. Annesi müneccim babası da çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamı olan İbn Bibi, Alaeddin Keykubat döneminde ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelerek onun hizmetine girmiştir. Babası öldüğünde onun görevleri verilen İbn Bibi, Bağdat'ta Alaeddin Ata Melik Cüveynî ile görüşmüştür. Kitabın adında yer alan Alâ'iyye kelimesi hem Alaeddin Keykubat'a hem de Cüveynî'ye atıftır. Cüveynî'nin isteğiyle yazılan eser Bilad-ı

¹ Alaeddin Ata Melik Cüveynî, **Târîhi Cihangüşa**, (çev. Mürsel Öztürk) Ankara, TTK, 2013, s. XI-XII Orhan Bilgin, “Cüveynî, Ata Melik,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, TDV Yayınları, c. VIII, s. 140-141

² Tayyar Altıkulaç, “Ebu Şame El-Makdisî,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, TDV Yayınları, c. X, s. 233-235

³ Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, “İbnü'l Cevzi, Ebu'l Ferec,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, TDV Yayınları, c. XX, s. 550-551

Rum'un (Anadolu) Türkler tarafından fethiyle başlayarak, Anadolu Selçuklu Devleti hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Eserde Anadolu Selçuklularının iç meseleleri yanı sıra diplomatik ilişkileri de yer almakta; Bizans, Moğollar, Harzemşahlar, Atabeylikler, Abbasi Halifeliği ve Eyyubîlerle olan ilişkileri de anlatılmaktadır.⁴

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr - *el-Bidâye ve'n-Nihâye*: Busra'da 1301-1302 yılları arasında doğduğu rivayet edilen İbn Kesîr, ailesinin Dimaşk'a yerleşmesi sonucu burada büyüdü. Öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak çeşitli görevlerde bulunan İbn Kesîr'in büyük tarihçiler arasında yer almasını sağlayan eseri, başlangıçtan 767/1365-66 yılına kadar olan olayları kronolojik sırayla anlatan on dört ciltlik genel bir İslâm tarihidir. Eser Mehmet Keskin tarafından 1994-1995 yıllarında Türkçe'ye çevrilerek 16 cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.⁵

İbnü'l-Müstevfî - *Târîhu Erbil*: 564/1169 yılında Erbil'de doğan İbnü'l Müstevfî, muhaddis, tarihçi ve şair olmasının yanında bir devlet adamıdır. Erbil Atabeyi Muzefferüddin Gökböri'nin vezirliğini de yapan Müstevfî, Halife Müstansır-Billâh'ın da yakın dostuydu. *Târîhu Erbil* o dönem Erbil tarihine dair yazılan tek eser olmakla birlikte; yazılı belgelerin yanı sıra bizzat Müstevfî'nin görüp işittiklerine dayanmıştır. Hücre-I Saadetin inşasıyla ilgili başka eserlerde rastlanmayan bilgileri ihtiva eden eser toplamda dört cilt olup, günümüze sadece II. Cildi ulaşmış ve Sami es-Sakkar tarafından yayınlanmıştır. Eserdeki pek çok biyografi hakkında diğer kaynaklarda bilgi bulunmaması eserin önemini arttırmaktadır.⁶

İbn Vâsıl – *Müferricü'l-kurûb fî' Ahbâri Benî Eyyûb*: 604/1206 yılında Hama'da doğan İbn Vâsıl iyi bir eğitim görmüştür. Eyyûbî Meliki el-Melikü'l-Muazzam Îsâ'nın daveti üzerine babasıyla birlikte gittiği Kudüs'te, dört yıl boyunca Arapça ve tecvid okudu. Daha sonra Dimaşk'a dönerek ilmine burada devam etti. Özellikle Eyyûbîler tarihi açısından büyük önem taşıyan eseri, Atabegler döneminden başlayarak ve Memlûk Devleti'nin ilk yıllarına kadar (661/1262-63) devam eder. İlk

⁴ İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden) (çev. M. Nuri Gencosman), Ankara, 1941, Uzluk Basımevi, s. 14-15, Abdülkerim Özaydın, "İbn Bibi," **TDV İslam Ansiklopedisi**; İstanbul, 1999. TDV Yayınları, c. XIX, s. 379-382

⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebu'l Fida," **TDV İslam Ansiklopedisi**; İstanbul, 1999, TDV Yayınları, c. XX, s. 132-134

⁶ Sami es-Sakkar, "İbnü'l Müstevfî," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, TDV Yayınları, c. XXI, s. 162

bölümleri daha önce yazılmış kitaplardan derlenmiş olmakla birlikte orijinal bilgiler de içerir. Aslı 3 cilt olan eserin ilk kısmı 1953-1960 yılları arasında üç cilt halinde Cemaleddin eş-Şeyyal tarafından, ikinci kısmı ise iki cilt halinde Haseneyn Muhammed Rebi' tarafından 1972-1977 yılları arasında Kahire'de basılmıştır.⁷

İbnü'l Adîm – *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*: Basra'da yaşayan Ukaylî kabilesinin Benî Ebû Cerâde koluna mensup olan İbnü'l Adîm, 588/1192 yılında Halep'te doğdu. Çeşitli şehirlerde eğitimini tamamladıktan sonra Kur'an, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve inşâ sahasında zamanın meşhur âlimleri arasına girdi. Daha sonra Eyyûbî devletinin çeşitli kademelerinde görev yaparak vezirlik makamına yükseldi. Eseri, Halep'in tarihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli kaynaklardan biridir. Eserin Selçuklular'la ilgili bölümü Ali Sevim tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Biyografilerle Selçuklular Tarihi adıyla 1982'de Ankara'da yayımlanmıştır. Fuat Sezgin ise İstanbul kütüphanelerinde bulunan on cildi tıpkıbasım olarak yayımlamıştır.⁸

İbnü'l Ezrak el-Fârikî - *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*: 510/1117 yılında Meyyâfârikîn (Silvan)'de doğan İbnü'l Ezrak önemli bir aileye mensup olmanın yanı sıra iyi eğitim görmüştü. Artuklu Timurtaş döneminde yaşayan İbnü'l-Ezrak kronolojik düzen içinde tertiplediği eserinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yaptığı gezileri, bulunduğu görevleri, tanıştığı halife, sultan, emîr, vezir, kadı gibi önemli kişileri, gördüğü tarihî binaları ve şahit olduğu hadiseleri ayrıntılı biçimde anlatmıştır. İlk iki cildi günümüze ulaşmayan eserin 3. Cildi 2 nüsha halinde British Museum'da bulunmaktadır. Artuklular ile ilgili bölümü Ahmed Savran tarafından Türkçeye çevrilerek neşredilmiştir.⁹

İzzeddin İbnü'l Esîr - *el-Kâmil fî't-Târîh*: 1160 yılında Cizre'de doğan ve pek çok alanda eğitim gören İzzeddin İbnü'l Esîr önemli bir aileden geliyordu. Ailesinin bazı fertleri Zengîler döneminde önemli görevlerde bulunmakla birlikte; tarım ve ticaretle de uğraşıyorlardı. Kendisi de Musul Atabeyliğinin son dönemlerinde tarihçi olarak

⁷ Hülya Çakıroğlu, Müferricü'l-kurûb'a Göre Eyyûbî Sultanlarının Örnek Davranışları, **38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007 Bildirileri**, Ankara 2012, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 865-878, Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, TDV Yayınları, c. XX, s. 438-440

⁸ Ali Sevim, "İbnü'l Adim," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, TDV Yayınları, c. XX, s.478-479

⁹ Ahmed Savran, "İbnü'l Ezrak el-Fârikî," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, TDV Yayınları, c. XXI, s. 34-35

görev yapmış; Selahaddin Eyyubî ile de görüşmüştür. Ömrünün son yıllarını Bedreddin Lûlû'nun himayesinde geçirmiştir. Eserlerinden en önemlisi olan el-Kâmil, kendisine Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran umumi tarih kitabı olup ilk defa Carl Johan Tornberg tarafından yayımlanmış (Leiden 1851-1876), daha sonra çeşitli baskıları yapılmış ve 1987 yılında Abdülkerim Özaydın tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁰

İzzeddin İbnü'l-Esîr – et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Âtabekiyye: İbnü'l-Esîr bu eserini Zengîler'in İslâm'a, Müslümanlara, ailesine ve şahsına yaptıkları iyilikleri vefa duygusuyla dile getirmek, isimlerini ebedileştirmek ve onları dünyaya örnek bir hânedan olarak tanıtmak amacıyla yazmıştır. Nûreddin Arslanşah'ın maddî ve mânevî desteğiyle yazımına başlanan, ancak oğlu el-Melikü'l-Kâhir İzzeddin Mes'ûd zamanında (1211-1218) tamamlanıp ona sunulan kitap, hânedanın atası Kasîmüddeve Aksungur'dan Nûreddin Arslanşah'ın vefatına (607/1211) kadar gelen olayları kapsar. Önce Casimir Adrien Barbier de Meynard tarafından Histoire des Atabegs adıyla Avrupa'da basılmış; daha sonra Abdülkadir Ahmet Tuleymat tarafından 1963'te Kahire'de neşredilmiştir.¹¹

İbnü'l Kalânîsî - Zeylû Târîhu Dimaşk: İbnü'l-Kalânîsî 465/1073 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Doğduğu şehir olan Dimaşk'ta dil, tarih, dinî ilimler ve edebiyat alanında eğitim görmüştür. Kendinden sonraki pek çok tarihçiye kaynak olacak şekilde yazılan eser; Fâtîmîler ve Karmatîlerin Suriye'ye hâkim olma mücadeleleri, Fâtîmîlerin Suriye hâkimiyeti, Dimaşk'taki sosyal hayat, halkın kurduğu teşkilâtlar, imar faaliyetleri, Dimaşk'ın imar planı, Abbâsîler, Büveyhîler, Selçuklular, Tuğteginliler (Börîler), Zengîler, İsmâîlîler ve yazarın şahit olduğu ilk iki Haçlı Seferi hakkında en önemli bilgiler verilmiştir. İlk kez Ali Sevim tarafından kısmi olarak Türkçeye çevrilen eser, en son Onur Özatağ tarafından çevrilerek 2015 yılında “Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi” adıyla basılmıştır.¹²

İmâdüddin el-İsfahânî - el-Fethü'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî: 519/1125 yılında doğan ve iyi bir eğitim gören İsfahânî, 1139 yılında Bağdat'a gitti. Nureddin Mahmud'un

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, “İbnü'l Esîr, İzzeddin,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, TDV Yayınları, c. XXI, s. 26-27

¹¹ Özaydın, “İbnü'l Esîr,” s. 26-27

¹² Suat Kaymak, “İbnü'l Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-, Türkçe trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, IX+236 s.” **Edebali İslamiyat Dergisi**, 2018, c. 2, sayı 4, s. 229-236

âlimlere değer verdiğini öğrenerek daha sonra Dimaşk'a gitti. Medreset'ül Nuriyye'de ders veren İsfahânî bir süre sonra Nureddin Mahmud tarafından üst düzey görevlere atandı. Çeşitli eserleri bulunan İsfahânî'nin bu eserinde, Hittîn Savaşı, Kudüs'ün fethi, III. Haçlı Seferi sırasında Selâhaddin'in mücadelesi, Aslan Yürekli Richard ile yaptığı barış, Selâhaddin'in son günleri ve ölümü etraflıca anlatılmıştır. İmâdüddin eserini 588/1192/ yılında yazıp Selâhaddin'e okuduğunu kaydeder. Müellif Selâhaddin adına kaleme aldığı bazı mektupları da kitabına almıştır. Sağlam bilgilere, belge ve gözlemlere dayanan kitap, Haçlı seferleri ve Selâhaddin-i Eyyûbî tarihiyle uğraşanların başlıca kaynaklarından. Kitabın ilk cildi 1888 yılında Carlo de Landberg tarafından Leiden'de basılmıştır.¹³

Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî - Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan El-Bündârî, 586/1190'da İsfahan'da doğdu ve gençlik yıllarını orada geçirdi. 1217'de Suriye'ye giderek Dimaşk'a yerleşti. Bir süre Eyyûbîler'in hizmetinde kâtip olarak görev yaptıktan sonra 643/1245'te Dimaşk'ta öldü. İmâdüddin el-İsfahânî, Sultan Melikşah'ın tahta geçişinden Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Muhammed'in ölümüne kadar vuku bulan hadiseleri ve hâtıratını Nusratü'l-fetre ve 'usratü'l-fitra adıyla dört ciltlik bir eserde toplamıştır. Bündârî de bu eseri, çeşitli ekleme ve çıkartmalar yaparak Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra adıyla ihtisar etmiştir. 1889'da ilk olarak Leiden'de basılan eseri, Kıvâmüddin Burslan Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi adıyla Türkçe'ye çevirerek 1943'de basmıştır. Bündârî Nusratü'l-fetre'yi özetlerken metne son derece bağlı kalmış, bazı kişisel bilgileri silerek sadece gerekli gördüğü tarihî bilgileri almıştır.¹⁴

Ali b. Nâsır el-Hüseynî - Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye: Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Ali b. Nâsır el-Hüseynî'nin VI/XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı, dönemin önde gelen âlimlerinden biri olduğu bilinmektedir. Kitapta yer alan bazı bilgiler, Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye yazarının 12. yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan'da yaşadığını ve muhtemelen Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş'in (1200-1220) hizmetinde bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak 1943'te Necati Lugal'ın Türkçeye çevirerek neşrettiği nüshada; Muhammed İkbal'in

¹³ Ramazan Şeşen, "İmamüddin el-İsfahânî," TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, TDV Yayınları, c.XXII, s. 174-176

¹⁴ Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî, Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (çev. Kıvameddin Burslan), İstanbul, 1943, Maarif Matbaası Abdülkerim Özeydin, "Bundârî," TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, TDV Yayınları, c.VI, s.489-490

mukaddimesinde kitabın yazarının belli olmadığı da vurgulanmaktadır. Eser döneminin siyasi, kültürel ve sosyal konularında önemli bilgiler içermektedir.¹⁵

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî - *Câmi'u't-tevârih*: Hemedan'da dünyaya gelen Fazlullah'ın 1240-1250 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır. Hekimlikle uğraşan bir yahudi ailesinin çocuğudur. Otuz yaşlarında iken İslâmiyet'i benimsediği rivayet edilmektedir. Daha sonra Moğolların hizmetinde bulunmuştur. Selçuklu tarihi hakkında önemli bilgiler veren eser, modern anlamda ilk umumi dünya tarihi olarak kabul edilir. Farsça olarak kaleme alınmış olan eser pek çok araştırmacı tarafından bölümler halinde yayımlanmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.¹⁶

Sıbt İbnü'l-Cevzî - *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*: 1186 yılında Bağdat'ta doğdu. Babası, Türk asıllı Hüsâmeddin Kızıoğlu, annesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kızı Râbia'dır. Bundan dolayı Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak tanınmıştır. Bağdat'ta başladığı eğitimini Musul ve Dımaşk'ta sürdürdü. Genç yaşta bir âlim olarak Dımaşk Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam'ın takdirini kazandı. Mir'atü'z-zaman yaratılıştan müellifin ölüm tarihine kadar gelen kırk ciltlik genel bir tarihtir. Diğer kaynaklarda bulunmayan Selçuklu tarihiyle ilgili bilgilerin yer aldığı bu eser XI. yüzyıl Selçuklu tarihinin önemli kaynağıdır. Müellifin XIII. yüzyılda Eyyûbîler'in hâkimiyetinde bulunan ülkelerde ve özellikle Suriye'de cereyan eden, bir kısmına kendisinin de şahit olduğu olayları ayrıntılı biçimde kaydetmesi eseri bu açıdan da önemli bir kaynak haline getirmektedir. Eserin 1056-1088 yıllarına ait kısmı Ali Sevim tarafından neşredilmiştir.¹⁷

Süleyman Çelebi – *Vesîletü'n-necât*: Sözlükte “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelen mevlid kelimesi, Peygamber'le ilgili asıl kullanımı yanında zamanla tasavvuf çevrelerinde Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında velîlerin doğum yıl dönümlerini de kapsayacak şekilde geniş bir anlam kazanmıştır. Süleyman Çelebi

¹⁵ Ali b. Nasır el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkıyye**, (çev. Necati Lugal), Ankara, 1943 TTK s. VIII, Osmangazi Özgüdenli, “Hüseynî, Ali b. Nasır,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2016 TDV Yayınları, c. EK-1, s. 572-573

¹⁶ Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, **Câmi'u't-tevârih**, (çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), İstanbul, 2010, Selenge Yay., s. 38-39, Osmangazi Özgüdenli, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, TDV Yayınları, c. XXXV , s. 19-21

¹⁷ Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l Cevzî,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, TDV Yayınları, c. XXXVII s. 87-88

tarafından Vesîletü'n-necât adıyla yazılmıştır. Türkiye’de Ahmed Ateş tarafından 1954’te yayınlanmıştır.¹⁸

Yâkût el-Hamevî - *Mu’cemü’l-büldân*: 1178 veya 1179 yılında Rum asıllı bir ailenin çocuğu olarak Anadolu’da doğdu. Çocuk yaşında köle olarak Bağdat’a getirildi. Burada Asker b. Ebû Nasr İbrâhim el-Hamevî adlı bir tâcir tarafından satın alındı. Efendisinden dolayı Hamevî nisbesiyle meşhurdur. Çeşitli nedenlerle çok fazla seyahat ettiği, Umman’dan Dimaşk’a, Halep’ten Merv’e kadar pek çok yere gittiği bilinmektedir. Yâkût el-Hamevî *Mu’cemü’l-büldân*’ı yazarken daha önce kaleme alınmış tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurduğu gibi seyahatleri sırasında görüştüğü kimselerden aldığı bilgilerden, kendi gözlem ve tecrübelerinden de yararlanmışır. Çeşitli kısımları bazı müellifler tarafından Türkçeye’de çevrilmiştir.¹⁹

Ahmed b. Mahmud – *Selçuknâme*: Eserin müellifi hakkında çeşitli şüpheler olsa da Bursalı Ahmed b. Mahmud tarafından Osmanlı Sultanı II. Selim zamanında kaleme alındığı gün yüzüne çıkmıştır. Dili Türkçe olan *Selçuknâme*’de daha çok Büyük Selçuklulara yer verilmekle birlikte Irak, Kirman ve Anadolu Selçukluları ve bunların tabileri hakkında da kısa bilgiler mevcuttur. Esas kaynağının Ali b. Nasır el-Hüseynî’nin *Ahbârü’l-devleti’s-Selçûkıyye*’si olduğunu belirten müellif, ayrıca Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*’i ile Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin *Mir’âtü’z-zamân fî târîhi’l-a’yân* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Eseri ilk olarak 1977 yılında Erdoğan Merçil günümüz Türkçesine çevirerek İstanbul’da yayımlamıştır.

Araştırmada başvurulacak önemli eserler ve müellifleri kısaca tanıtıldıktan sonra bu bölümde atabeylik kurumunun ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığına dair kısaca bilgi vermek de yerinde olacaktır.

¹⁸ Ahmed Özel, “Mevlid,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, TDV Yayınları, c. XXIX, s. 479-480

¹⁹ Casim Avcı, “Yakut el-Hamavi,” **TDV İslam Ansiklopedisi**; İstanbul, 2013, TDV Yayınları, c. XLIII, s. 288-291

İlk kez Büyük Selçuklu Devleti'nde, Sultan Alpaslan tarafından oğlu Melikşah'ın eğitimlenliğini üstlenen Vezir Nizamülmülk'e verilmiş olduğu bilinen “atabey” unvanı Türkçe ‘ata’ ve ‘beg’ sözcüklerinin, birleşmesinden oluşmuştur.²⁰

Henüz küçük yaştaki şehzadeler merkezden uzak bölgelere gönderilir; kendilerine siyaset eğitimi vermesi için askeri ve idari konularda yetkin devlet adamları arasından bir atabey görevlendirilirdi. Bu nedenle atabeylik zamanla en önemli devlet kurumlarından biri haline geldi. Ölen atabeyin yerine kimi zaman oğlu görevlendirilirdi. Böylece bazı atabeylikler babadan oğula geçen bir çeşit saltanat kurdular. Temelinde askerlik olan şehzade eğitimi; siyaset, ekonomi, toplum bilimleri, Arapça ve Farsça derslerini kapsamaktaydı. Şehzade isterse temel eğitimini aksatmamak kaydıyla başka alanlarda da eğitim alabilirdi. Bütün derslerin hocaları bizzat atabey tarafından tayin edilirdi.²¹

Tabi oldukları devletin zayıfladığı dönemde bazı atabeyliklerin, kendi egemenlik sahalarını genişletmek ve bağımsız bir devlet kurmak amacıyla hareket ettikleri görülmektedir. Atabeyliklerin hepsinde bütünüyle bir devlet teşkilatından söz edilemez ancak hutbe okutma, para bastırma ve bayrak kullanma gibi çeşitli egemenlik sembolleri görülmektedir. Haçlı, Moğol ve Harzemşah istilalarına karşı koyarak topraklarını ve tebaalarını korumaya çalışan atabeylikler, siyasi koşulların gerektirdiği hassas durumlarda bunlarla ittifak da yapmışlardır.

Atabeylerin kendi hesaplarına hareket etmeye başlamaları, tabi oldukları devletin çöküşüne zemin hazırlarken, Abbasi halifesinin de devletin içişlerine karışmasına fırsat vermiştir. Böylelikle askeri ve siyasi anlamda çağdaşlarından daha güçlü durumda olan Selçukluların diğerlerine nispetle daha çabuk yıkılmasına neden olmuştur.

²⁰ Coşkun Alptekin, “Atabeg,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, TDV Yayınları, 1991 IV/38-40

²¹ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, İstanbul Araştırma Merkezi, 1996, s. 61, Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, c. I, s. 495, Alptekin, “Atabeg,” s. 38

1. BÖLÜM

MUSUL ATABEYLİĞİ- ZENGİLER (1127-1233)

521/1127 yılında İmâdüddin Zengî b. Kasımüddevle Aksungur tarafından merkezi Musul olarak kurulan; El-Cezire,¹ Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da egemen olan atabeylik Musul Atabeyliği ya da Zengîler şeklinde adlandırılmaktadır.² Bu noktada İmâdüddin Zengî'nin babası hakkında da kısa bir malumat vermek yerinde olacaktır.

İmâdüddin Zengî'nin babası olan Kasımüddevle Aksungur b. Abdillâh'ın, Avşarların Sabyu kabilesine mensup bir memluk ya da gulam olduğu bilinmektedir. Melikşâh'ın yakın dostluğunu kazanmış ve bu dostluk sayesinde fethinden sonra Halep'e vali tayin edilmiştir. Karışıklıklarla boğuşan Halep'te düzeni tesis ederek halkın sevgi ve güvenini kazanmıştır. Nizamülmülk'ün onu kıskandığı için öldürülmesini veya uzaklaştırılmasını istediği ancak daha sonra Halep'e vali tayin edilmesini sağladığı ileri sürülmektedir.³

Sultan Melikşâh kardeşi Tutuş'u Mısır'daki Fâtımî halifeliğine son vermesi için görevlendirmiş, Aksungur'un da kardeşine katılmasını istemiştir. Ancak Aksungur, Tutuş'un Sultan Melikşâh'ın tabilerinden Trablus Hâkimi İbn Ammar üzerine yürümek istemesi üzerine çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle ayrılınca Tutuş Mısır'a gitmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Melikşâh'ın 1092 yılında ölmesi üzerine, taht mücadelesinde Berkyaruk'a karşı Tutuş'u destekleyen Aksungur, ordular karşılaştığında saf değiştirerek Tutuş'u taht iddiasından vazgeçmek zorunda bırakmış; Tutuş da 26 Mayıs 1094 tarihinde Tell-Sultan'da yapılan savaşta Aksungur'u yenip öldürerek öcünü almıştı.⁴

¹ El-Cezire: Kuzey Irak bölgesinin geçmişteki adı.

² Gülay Ögün Bezer, "Zengîler, (1127-1233)," **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. IV, s. 803

³ Coşkun Alptekin, "Zengî," **MEB İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB, 1986, c. XIII s. 526, İbnü'l Adim, **Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb**, (haz. Ali Sevim) Ankara, TTK, 1976, c. VI s. 206, Gülay Ögün Bezer, "İmâdüddin Zengî," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2013 c. XLIV, s. 258-263 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb fî' ahhâri Benî Eyyûb I-II**, Kahire, 1953 c. I, s. 11, Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 113, H. Namık Orkun, **Türk Tarihi**, Ankara, 1946, c. III, s. 86, Coşkun Alptekin, "Musul Atabeyliği," **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, c. VII, s. 534-578 İbnü'l-Esîr, **et-Târihu'l-bâhir fî'd-devleti'l-Âtabekiyye**, Kahire, 1963, s. 4, Fazıl Bayat "İmâdüddin Zengî ve Musul Atabeyliği," **Yeni Türkiye**, Ankara, 2016, sayı 84, s. 177

⁴ Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2011, s. 156-185 "Aksungur," **MEB İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB, 1940, c. I, s. 275, el-Hüseynî,

1.1. İmâdüddin Zengî b. Kasımüddeve Aksungur (Ebü'l-Muzaffer Ebu'l-Cûd el-Melikü'l-Mansûr eş-Şehîd) (1085?-1146)

Babası Aksungur, Tutuş tarafından öldürüldüğünde 10 yaşından küçük olduğu anlaşılan İmâdüddin Zengî Musul'a tayin edilen ve aynı zamanda babasının dostları olan emirlerden Kürboğa, Çökürmüş (Çığırılmış), Çavlı, Mevdud ve Aksungur Porsukî gibi komutanlar tarafından yetiştirilmiştir. Zengî gençlik yıllarında Mevdûd ve Aksungur Porsukî ile birlikte Haçlılara karşı savaşmıştır.⁵

Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh'ın Hille Emiri Dubeys b. Sadaka'ya karşı çıktığı sefere katılan Aksungur Porsukî, Selçuklu egemenliğini kurmaları amacıyla Altuntaş ile İmâdüddin Zengî'yi Vasıt'a göndermiş; Zengî'ye bu görevdeki üstün askeri başarılarından dolayı Vasıt ve Basra iktâ edilmiştir (1125).⁶

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1118-1131) ile Abbasi halifesi el-Müsterşid-Billâh'ın anlaşmazlığı sonucunda Bağdat'ı kuşatan Selçuklu askerlerini iktaları olan Vasıt ve Basra'dan getirttiği kayıklarla şehre sokan İmâdüddin Zengî, sultanın takdirini kazanarak dört ay kadar sürecek olan Bağdat şahneliği göreviyle ödüllendirildi. (1126).⁷

İmâdüddin Zengî bu görevi yürütürken Aksungur Porsukî'nin Bâtınilerce öldürülmesi üzerine Emir Çavlı, Musul valiliğine kendisinin atanması talebiyle Bağdat'a bir heyet gönderdi. Ancak heyet Emir Çavlı yerine İmâdüddin Zengî'yi tercih ettiklerini arz edince; Sultan Mahmud, daha önce kendisinin güvenini kazanmış olan Zengî'yi Musul valisi ve Şehzade Alpaslan'ın atabeyi olarak görevlendirdi.⁸ Çavlı'nın boyun eğmek zorunda kaldığı İmâdüddin Zengî; iç kaleye yerleşti ve şehrin dizdarlık (kale bekçisi, muhafız) görevini Nasıreddin Çakır'a

Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye, (çev. Necati Lugal) Ankara, 1943 s. 52-53, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 15, İbnü'l Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, (çev. A. Özeydin), İstanbul, 2016, Ocak Yayıncılık, c. X, s.232-233, İbnü'l Adîm, **Buğyat**, s. 92-110, "Aksungur,"I/276, Ali Sevim, **Suriye Selçukluları**, Ankara, 1965, s. 112-115

⁵ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, VIII/262-268, **Atabekiyye**, s. 19-20, Ebû Şâme El-Makdisi, **Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbari'd-devleteyn**, Kahire, 1956, c. 1 s. 68, Bayat, "İmâdüddin Zengî," s. 178, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259, Alptekin, "Zengî," s. 526,

⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, X/429, **Atabekiyye**, s. 27, İbnü'l Adîm, **Buğyat**, s. 251, Alptekin, "Zengî," s. 526, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259

⁷ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 28,32, Alptekin, "Zengî," s. 526, Bayat, "İmâdüddin Zengî," s. 178, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259

⁸ İbnü'l Ezrak, **Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular ile İlgili Kısım)** (nşr. Ahmet Savran), Erzurum, 1987, s. 217, İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, X/641,643-644, **Atabekiyye**, s. 33-35, İbnü'l Adîm, **Buğyat**, s.251, Bayat, "İmâdüddin Zengî," s. 178, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 803

verdi.⁹ Böylelikle Musul Atabeyliği kurulmuş ve Zengî hanedanının temeli atılmış oldu (1127).

Musul'a yerleştikten sonra, hızla teşkilatını kuran İmâdüddin Zengî, vakit kaybetmeden fetih hareketine girişerek; önce Artuklu egemenliğindeki Cezîret-i İbn Ömer (Cizre), Nusaybin, Sincar, Habur ve Harran'ı ele geçirmek üzere yola çıktı.¹⁰

Halep halkının bazı nedenlerle şehrin yönetiminden rahatsız olmaları üzerine isyan çıkmıştı. Gençler (ahdas) adı verilen bir grubun öncülüğünde isyan eden şehir halkı Emir Kutlu Aba'yı hapsedmişlerdi. Onun yerine getirilen Fazail b. Badii de şehirde düzeni sağlayamamıştı.¹¹ Bu durumdan yararlanmak isteyen İmâdüddin Zengî, Artuklu Emiri Timurtaş'ın hâkim olduğu Nusaybin'i kuşattığı sırada, Hasan Karakuş ile Sungur al-Diraz'ı olayları yatıştırmaları için Halep'e yolladı. Kendisi de Nusaybin'i ele geçirdikten sonra Halep'e giderek şehri teslim aldı. Babasının geçmişte Halep halkına yaptığı iyilikler sayesinde şehirde sevinç gösterileriyle karşılandı.¹²

İmâdüddin Zengî Halep'i aldığı sırada Suriye sahil şeridinin tamamı Haçlıların işgali altındaydı.¹³ Bütün Suriye'yi egemenliği altında birleştirmek isteyen Zengî, öncelikle en büyük şehir olan ve Tuğteginlilerin (Böriler) elindeki Dimaşk'ı fethetmek istiyordu. Bu amaçla Urfa Kontu Joscelin'le anlaşarak kuzey sınırını emniyete aldı.¹⁴ Zengî'nin tavırlarından hoşlanmayan Sultan Sancar'ın onun yerine Dubeys b. Sadaka'yı getirmek istemesi üzerine Dimaşk'ı alma planı bozuldu. Bunun üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a başvuran İmâdüddin Zengî, Mahmud'un arabuluculuk yaparak bu tayini engellemesini sağladı. Sultan Mahmud, geçmişte yapmış oldukları işbirliğine istinaden İmâdüddin Zengî'ye "melikü'l-garb" unvanı vererek onu onurlandırdı (1129).¹⁵

⁹ Alptekin, "Zengî," s. 527

¹⁰ Bayat, "İmâdüddin Zengî," s. 178, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259, Saatçi, *Irak'ta Türk*, s. 63, Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Turan Neşriyat, 1973, s. 151-200

¹¹ İbnü'l Adîm, *Buğyat*, V/132-134, Alptekin, "Zengî," s. 527

¹² İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, VIII/325, *Atabekiyye*, s. 36-37, Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, I/177, Alptekin, "Zengî," s. 527, Bayat, "İmâdüddin Zengî," s. 178, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259, Saatçi, *Irak'ta Türk*, s. 63, Turan, *Doğu Anadolu*, s. 154

¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*; X/457, 643-647, İbnü'l Adîm, *Buğyat*, VI/208, Ebu Şame, *er-Ravzateyn*, I/77, Alptekin "Zengî," s. 527,

¹⁴ Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259

¹⁵ Alptekin, "Zengî," s. 527, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 259

Bundan sonra Suriye’yi birleştirme planlarına kaldığı yerden devam eden İmâdüddin Zengî, Dımaşk Atabeyi Böri’yi Haçlılara karşı cihada davet etti. Sonra da çağrısına uyarak yardıma gelen Böri’nin oğlu Sevinç’i birlikleri ile birlikte Halep’te esir aldı. Zengî o sırada Böri’nin bir Batîni suikastında yaralanmasını da fırsat bilerek Hama’yı aldı (1130).¹⁶ Humus valisi Kayırhan’dan şehri teslim etmesini istediye de kış yaklaştığı için bölgeden ayrıldı.¹⁷

Ertesi baharda Halep’in güvenliği için büyük önem taşıyan ve Antakya Prenslığının elinde olan Esârib’i fethederek, Hârim’i kuşatan İmâdüddin Zengî, Haçlıların şiddetli direnişi ile karşılaştı. Bu sırada Artukluların kendine karşı birleştiği haberleri üzerine kuşatmayı kaldırdı.¹⁸ Artuklulardan Mardin Emiri Timurtaş ile Hısn-ı Keyfâ Emiri Dâvûd Nusaybin’i geri almak için topladıkları 20.000 kişilik orduyla Serce’de bulunuyorlardı. İmâdüddin Zengî, yaklaşık 4.000 savaşçıyla onların 20.000 kişilik ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu galibiyetin üzerine Mardin’e bağlı Dârâ’yı da ele geçirdi.¹⁹

Bu arada merhum Serhad valisi Gümüştekin’in dul karısıyla evlenmek için yola çıkan Dubeys b. Sadaka, Dımaşk Atabeyi Böri’nin kuvvetleri tarafından yakalanmıştı. Böri’nin onu halifeye teslim edeceğini öğrenen İmâdüddin Zengî, ona Dubeys’e karşılık oğlu Sevinç ve birliklerinin özgürlüğü ile birlikte 50.000 dinar para teklif etti. Vaktiyle Sultan Sancar’ın kendi yerine getirmek istediği Dubeys’i, Böri’den alan Zengî, onu para ve silah yardımı yaparak serbest bıraktı. Bazı kaynaklar Sultan Sancar’ın emriyle Dubeys’i serbest bıraktığını yazsa da; Zengî’nin; halife, sultan ve melikler arasında sürekli kargaşa unsuru olan Dubeys’i, kargaşa ortamını devam ettirmek için serbest bıraktığı anlaşılmaktadır.²⁰

Sultan Mahmud’un 1131’de ölümüyle Irak Selçuklu tahtı için şehzadeler arasında başlayan mücadele Abbasi halifesi Müsterşid-Billâh (1118-1135)’in kışkırtmasıyla şiddetlenmişti. İmâdüddin Zengî’nin, atabeyi olduğu Şehzade Alparslan adına hutbe okutmak için halifeye yaptığı başvuru, şehzadenin yaşının küçük olduğu ileri

¹⁶ İbnü’l Kalânîsî, **Zeylû Târîhu Dımaşk**, Leiden, 1908, s. 227, İbnü’l Esîr, **Atabekiyye**, s. 38, **el-Kamil**, X/658-659, İbnü’l Adîm, **Buğyat**, s. 255, Alptekin, “**Zengî**,” s. 527, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 259

¹⁷ Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 536, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 259,

¹⁸ İbnü’l Esîr, **el-Kamil**, X/662-663, **Atabekiyye**, s. 39-42, Bezer, “**Zengîler (1127-1233)**,” s. 804,

¹⁹ Sibt İbnü’l Cevzî, **Mir’âtü’z-zamân fî târîhi’l-a’yân**, 1951, c. I, s. 189, Bayat, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 182, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 259

²⁰ İbnü’l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 164, Alptekin, “**Zengî**,” s. 527, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 259

sürülerek reddedilmiş, merhum Sultan Mahmud'un yerine oğlu Dâvûd (1131-1132), Sultan Sancar'ın desteğiyle tahta çıkmıştı.²¹

Taht üzerinde hak iddia eden diğer bir şehzade olan Selçukşah'a karşı Melik Mesud'a yardım etmek için yola çıkan İmâdüddin Zengî, Şehzade Selçukşah'ın atabeyi Ahlatşahlardan Karaca Sâkî tarafından durdurularak bozguna uğratıldı.²²

Bunun üzerine Mesud, kardeşi Selçukşah ve Abbasi halifesi ile birlikte Davud'u destekleyen Sancar'a karşı ittifak kurdu. Anlaşmaya göre Mesud sultan, Selçukşah da veliaht olacak, Irak Abbasi halifesinin tayin edeceği bir naip tarafından yönetilecekti.²³ Kendi bilgisi dışında yapılan bu ittifaka kızan Sultan Sancar, kendi tarafına çektiği İmâdüddin Zengî'nin Bağdat'a yürümesini istedi. İmâdüddin Zengî'nin yola çıktığını öğrenen halife, şehzadelerden ayrılarak Abbâsiye'de onu karşıladı. Zengî askeri anlamda oldukça üstün durumda olmasına rağmen halifeye hürmeten savaşmaktan vazgeçti.²⁴ Buna rağmen İmâdüddin Zengî'ye karşı sert tutumunu sürdüren halife Müsterşid-Billâh, Türk komutanların yardımıyla 12.000'i süvari, yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla Musul'u kuşattı. Nasîrüddin Çakır şehri savunurken Zengî de hilafet ordusunun ikmal yollarını kesiyordu. Halife zor durumda kaldığı kuşatmayı kaldırarak üç ay sonra Bağdat'a döndü.²⁵

Bir yandan Abbasi halifesi Müsterşid-Billâh ile ilişkilerini düzeltmek için ona değerli hediyeler gönderen İmâdüddin Zengî,²⁶ bir yandan da Artukluların Mardin Emiri Timurtaş ile anlaşarak halifeyi destekleyen Hısn-ı Keyfa Emiri Dâvûd'u yenilgiye uğrattı (1134). Bundan sonra Emîr Îsâ el-Humeydî'nin elindeki Akr ve Şûş kaleleri başta olmak üzere bölgedeki birçok kaleyi zapt etti. Âşib ve el-Cezîre'deki bazı kalelerin hâkimi Ebü'l-Heycâ el-Hakkârî bu hadiseler üzerine hediyeler göndererek İmâdüddin Zengî'den özür diledi.²⁷

²¹ İbn Vâsıl, **Müferric**, I/46, Bayat, "**İmâdüddin Zengî**," s. 178, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 804

²² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, VIII/335-336, Ebû Şâme, **er-Ravzateyn**, II/537, Alptekin, "**Zengî**," s. 527-528, Bayat, "**İmâdüddin Zengî**," s. 179-180, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 259

²³ İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, X/ 47, Sıbt, **Mirat**, X/25, Alptekin, "**Zengî**," s. 528, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 259, Faruk Sümer, "Irak Selçukluları," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, c. XXXVI, s. 387

²⁴ Alptekin, "**Zengî**," s. 528

²⁵ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/2, **Atabekiyye**, s. 47, Ebû Şâme, **er-Ravzateyn**, I/179, Alptekin, "**Zengî**," s. 528

²⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/5-6, **Atabekiyye**, s. 47, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 164, Alptekin, "**Zengî**," s. 528, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 259,

²⁷ Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 259,

Davud'un ölümünden sonra Irak Selçuklu tahtına amcası Sultan Sancar'ın desteğini alan I. Tuğrul (1134) çıkmıştı. Ancak Tuğrul'un kısa süre sonra ölmesi üzerine yerine kardeşi Sultan Mesud (1134-1152) geçti. Sultan Mesud'a karşı o sırada Dımaşk'ı kuşatan İmâdüddin Zengî'den yardım isteyen Halife Müsterşid-Billâh, Zengî'nin gecikmesiyle Dâymerc'de Selçuklulara yenildi. Selçuklulara esir düşen halife, savaş tazminatı ödemek şartıyla serbest bırakıldı ancak Sultan Mesud'un karargâhından ayrılacağı sırada Bâtıniler tarafından öldürüldü.²⁸

Sultan Mesud, yeni halife Râşid-Billâh (1135-1136)'tan babasının ödemeyi kabul ettiği savaş tazminatını isteyince Râşid-Billâh, babasının öldürüldüğü yerde hazinesinin yağmalandığını öne sürerek ödemeyi reddetti. Bundan sonra ittifak arayışına giren halife hutbeyi Melik Alparslan adına okutacağına söz vererek İmâdüddin Zengî'nin desteğini aldı. Sözünde durmayan halife, hutbeyi Dâvûd adına okutunca Sultan Mesud, Haziran 1136'da Bağdat'ı kuşattı. Kuşatma sırasında halifenin yanında olan İmâdüddin Zengî, Bağdat düşerken onu Musul'a kaçırdı.²⁹

Sultan Mesud ve Sultan Sancar tarafından Râşid'in yerine Muktefi-Liemrillâh (1136-1160) halife ilân edildi. Bir süre daha Halife Râşid-Billâh ve Dâvûd'a bağlı kalan İmâdüddin Zengî, Sultan Mesud'un Musul'a ilerlediğini haber alınca Râşid'in gitmesini önerdi. Râşid-Billâh, İsfahan'dayken babasının akıbetine uğrayarak Bâtıniler tarafından öldürüldü (1136).³⁰

Bu sırada İmâdüddin Zengî, Sultan Mesud ve Halife Muktefi-Liemrillâh adına hutbe okutarak Sultan Sancar'la olan anlaşmazlığına da son verdi. Bundan sonra Humus'u kuşatan Zengî, şehri alamayınca, Haçlıların elinde bulunan Barin'e ilerledi. İmâdüddin Zengî'ye karşı Barin'e yardıma gelen Haçlılardan Trablus Kontu Raimond yakalanırken Kudüs Kralı Foulque kaçmayı başardı. Kral Foulque, bir süre sonra Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un üzerlerine geldiğini haber alınca 50.000 dinar ile birlikte Barin'i İmâdüddin Zengî'ye teslim etti.³¹ Zengî'nin Halep naibi Savar da Kefertâb ve Maarretünnu'mân'ı ele geçirmişti. Böylelikle İmâdüddin

²⁸ Alptekin, "Zengî," s. 529,

²⁹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 51-52, **el-Kamil**, XI/35-37, 40-42, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 53-56, Alptekin, "Zengî," s. 529, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 260

³⁰ Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, s.217-218, Alptekin, "Zengî," s. 529, Bezer, "İmâdüddin Zengî," s. 260,

³¹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/33, Alptekin, "Zengî," s. 529-530,

Zengî, Haçlılara karşı mücadele edebilecek kabiliyete sahip bir hükümdar olduğunu kanıtlamış oldu.³²

Suriye'yi birleştirme konusunda kararlı olan İmâdüddin Zengî, Humus'u tekrar kuşattığı sırada, Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos da Antakya'yı kuşatmıştı. İmparator, I. Haçlı Seferi sırasında Haçlı liderlerine ettirdiği vasallık yeminini hatırlattı. Yapılan anlaşmaya göre Raimond Antakya'yı Bizans'a terk edecek, Türklerin elindeki Suriye şehirleri alındığında Raimond'a bırakılacaktı. Anlaşmadan sonra Ioannes kışı geçirmek için Çukurova'ya çekildi.³³ Ioannes bahar aylarında tekrar Antakya'ya gelince; İmâdüddin Zengî Sultan Mesud'dan yardım istedi. Bizâa'yı ele geçiren imparator, Halep'i kuşattıysa da şehir iyi tahkim edildiğinden geri çekilmek zorunda kaldı (1138). Askeri gücü zayıf olan Esârib'in teslim olmasıyla, Şeyzer'e yürüyen Ioannes; Şeyzer hâkimi Ebü'l-Asâkir'in verdiği bir miktar parayla ülkesine döndü.³⁴ Aralarındaki husumete rağmen Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Dâvûd ve Diyarbekir bölgesinden gelen Türkmenler İmâdüddin Zengî'ye destek vermişlerdi. Sultan Mesud da 15.000 kişilik bir ordu göndermiş, bunlar imparator bölgeden ayrılınca geri dönmüştü.³⁵

Bir süre sonra Dımaşk topraklarına giren İmâdüddin Zengî, bu atabeyliğin yönetiminde söz sahibi olabilmek için Atabey Şehabeddin Mahmud'un dul annesi Zümrüt Hatun'la evlendi. Humus'u çeyiz yoluyla Musul'a bağlayan Zengî, kendi kızını da Atabey Mahmud'la evlendirdi (Mayıs 1138). Çeyiz olarak Mahmud'a Barin'i verdi.³⁶

Dımaşk'tan kârlı ayrılan İmâdüddin Zengî, Haçlıların ele geçirdiği Kefertâb, Esârib ve Bizâa'yı bir kez daha ele geçirdi (Eylül-Ekim 1138). Aynı sene içerisinde Atabey Şehabeddin Mahmud'un öldürülmesini gerekçe göstererek tekrar Dımaşk üzerine yürüdü. Ele geçirdiği Ba'lebek'i savunanları öldürtmesi kendine güvenenleri hayal

³² İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 51-52, **el-Kamil**, XI/35-37, 40-42 İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 53-56, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260

³³ Alptekin, "**Zengî**," s. 530, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260

³⁴ Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 255, Alptekin, "**Zengî**," s. 530

³⁵ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 62, Alptekin, "**Zengî**," s. 530, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260, C. Alptekin, Sultan Mesud'un gönderdiği asker sayısının 10.000 olduğunu yazmaktadır.

³⁶ Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 266-267, İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/50, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 543, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260,

kırıklığına uğrattığı için, ciddi bir direnişle karşılaştığı Dımaşk'a giremeden çekilmek zorunda kaldı.³⁷

Ölen Mahmud'un yerine geçen Atabey Muhammed'in de bir yıl sonra ölümü ve yerine oğlu Mücirüddin Abak'ın geçmesiyle İmâdüddin Zengî tekrar Dımaşk'a yürüdü. Dımaşk Veziri Muineddin Üner, 20.000 dinar vergi ödemek ve Banyas'ı Zengî'den alarak Haçlılara vermek vaadiyle, Kudüs Kralı Foulque'tan yardım istedi. Dımaşk ve Haçlı ittifak ordusu Banyas'ı İmâdüddin Zengî'den aldı. Şehir Haçlılara bırakıldı. Zengî, Hama'ya çekilirken Ba'lebek'i Necmeddin Eyyub'a iktâ etti (1139). Bir süre sonra Dımaşk'ı yeniden kuşatan Zengî adına hutbe okutulması şartıyla Musul'a döndü.³⁸

İmâdüddin Zengî, bir yıl sonra Arslantaşoğlu Emir Kıfçak'ın hâkim olduğu Şehrizor bölgesini ele geçirdi (1140). Ardından Artukluların aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak amacıyla kuzeye yöneldi. Hısn-ı Keyfa Emiri Dâvûd'a ait Behmerd'i ele geçirince Mardin Emiri Timurtaş, İmâdüddin Zengî'ye bağlılığını bildirdi.³⁹ Ertesi yıl Hakkâri yakınlarındaki Âşib kalesini ele geçirdi. Yıkıttığı kalenin yerine kendi adını taşıyan İmâdiye kalesini yaptırdı.⁴⁰

Musul naibi Nasirüddin Çakır da kuzeye doğru atabeyliğin topraklarını genişletiyordu. Çakır, Hezebânî Kürtleri'nin elindeki Bitlis ve Zaferân kalelerini ele geçirdi. Van Gölü'nün batısındaki Hizan ve Âmid'e bağlı Maden'i zapt eden İmâdüddin Zengî, Davud'un yerine geçen Kara Arslan'a karşı kardeşini destekleyerek Hısn-ı Keyfa Artuklularına baskı yapıyordu. Kara Arslan, İmâdüddin Zengî'ye karşı Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud ve Urfa Kontu II. Joscelin ile ittifak yaptıysa da, Zengî'nin Ergani, Çermük, Tulhum, Tel Mevzen, Tanza ve Siirt gibi yerleri ele geçirmesine engel olamadı (1144).⁴¹

³⁷ Kalânisî, **Dımaşk**, s. 267-270, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s.58-59, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 544, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260,

³⁸ Alptekin, "**Zengî**," s. 531, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 260

³⁹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/75-78, **Atabekiyye**, s. 57-58, Alptekin, "**Zengî**," s. 531, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 261, Bayat, "**İmâdüddin Zengî**," s. 183

⁴⁰ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/75-78, **Atabekiyye**, s. 57-58, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 261, Bayat, "**İmâdüddin Zengî**," s. 183,

⁴¹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/94, **Atabekiyye**, s. 66, Kalânisî, **Dımaşk**, s. 277,279-281, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 73-74, Bezer, "**İmâdüddin Zengî**," s. 261, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 205, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 806,

Topraklarını kuzeyden emniyete alan İmâdüddin Zengî'nin asıl amacı Urfa'yı Haçlılardan almaktı. Artuklu topraklarındaki yoğun faaliyetleri esasında Haçlılarla ilgilenmediği izlenimi yaratmak için yapılan bir yanıltma hareketiydi. Bu sırada Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un bazı emirleri kendisine karşı kıskırttığı gerekçesiyle üzerine ordu göndermeye hazırlandığını öğrenen İmâdüddin Zengî; büyük oğlu Seyfeddin Gazi'yi rehine olarak sultana gönderdi. Bunun yanı sıra 100.000 dinar ödemeyi teklif etti. Teklifi kabul eden Mesud, paranın bir kısmını alarak Zengî'yi, oldukça geniş bir bölge için tehdit oluşturan Urfa Kontluğu'nu fethetmekle görevlendirdi. Kont II. Joscelin Zengî'nin Artuklularla mücadelesine aldanarak şehirden ayrılmıştı. Şehirden sürekli haber alan İmâdüddin Zengî, üç piskoposun emrindeki cılız bir garnizon tarafından savunulan Urfa'yı kuşattı. 24 Aralık 1144'de (h. 26 Cemâziyelâhir 539)'da şehre giren Türk askerleri iki gün süren mücadelenin ardından 26 Aralık'ta fethi tamamladılar. Yerli halka dokunmayan İmâdüddin Zengî, Haçlıların tasfiyesi konusunda çok şiddetli davrandı. Komutanı ve çocukluk arkadaşı Ali Küçük'ü emrine yedi kumandanla birlikte kuvvetli bir garnizon vererek, Urfa valiliğine tayin etti. Fetihle ilgili aynı yıl içerisinde farklı tarihler de verilmektedir.⁴²

Urfa'nın fethi Haçlı Seferlerinin başlangıcından itibaren o tarihe kadar Haçlılara vurulan en ağır darbe olmuştu. Türk-İslâm dünyası o günü bayram ilân etmiş, İmâdüddin Zengî'yi hediye ve unvanlarla onurlandırmıştır. Halife Muktefi-Liemrillâh, ona “Zeynü'l-İslâm el-Melikü'l-Mansûr, Nasîrü emîri'l-mü'minîn, el-Emîrü'l-isfehsâlâr el-kebîr,” lakaplarını verdi.⁴³

Urfa'nın fethini Haçlıların yardımlaşamayacağı, hem kendi aralarında hem de Bizans İmparatorluğu ile anlaşmazlık yaşadıkları bir dönemde gerçekleştirdiğinden İmâdüddin Zengî'nin oldukça stratejik düşünen bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Urfa'nın fethi Haçlı egemenliğine karşı verilmiş en ciddi tepkiydi. Bölgedeki Haçlı devletlerinin yardım çağrılılarıyla harekete geçen Papalık ve Hristiyan Avrupa devletleri, Ortadoğu'daki topraklarını kaybetme korkusuyla II. Haçlı Seferini

⁴² Kalânisî, **Dımaşk**, s. 279-280, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 170, İbnü'l Esîr, **Atabekkiye**, s. 66-70, Alptekin, “**Zengî**” s. 531, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 261 Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, Ankara 1987, s. 147

⁴³ Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 546, Bezer, “**İmâdüddin Zengî**,” s. 261, Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, s. 147

⁴⁴ Bezer, **İmâdüddin Zengî**,” s. 261

başlattılar. İslâm dünyasında ise bu zafer Haçlıların bütün İslam topraklarından atılacağı ümidini yeşertti.⁴⁵

Urfa'dan sonra Suruç'u da topraklarına katan İmâdüddin Zengi (1145) Fırat'ın doğusunda Haçlıların elindeki bütün kaleleri teker teker fethederek Bire'yi kuşattı. O sırada Şehzade Ferruhşah'ın isyan ederek Musul naibi Nasıreddin Çakır'ı öldürmesi üzerine Ali Küçük, İmâdüddin Zengî'nin emriyle Musul'a giderek Şehzade Ferruhşah dâhil bu isyana karışan herkesi bertaraf etti (Mayıs 1145). Bunun üzerine Zengî Musul naipliğine Ali Küçük'ü getirdi.⁴⁶ Bu arada Ali Küçük, Ermenilerin Urfa'yı Haçlılara teslim etme girişimini de önlemişti. Bu nedenle Ermenilerin bir kısmı şehirden sürüldü.⁴⁷

Suriye'yi birleştirme konusunda ısrarını sürdüren İmâdüddin Zengî, atabeyliğin toprakları arasında kaldığı için kendine sürekli engel olan Ali b. Sâlim el-Ukaylî'nin idaresindeki Caber Kalesi'ni kuşattı (17 Mayıs 1146). Birkaç aylık kuşatmanın ardından bir gece uyurken (14-15 Eylül 1146) Frank asıllı kölelerinden Yerenkuş Zekevî tarafından öldürüldü. Sıffîn savaşında Muâviye'ye karşı savaşırken Hz. Ali'nin tarafında şehit olanların yattığı Rakka yakınlarındaki mezarlığa defnedildi. Yerenkuş'un Zengî'yi öldürdükten sonra Caber Kalesi'ne kaçması cinayeti Ali b. Sâlim el-Ukaylî'nin adına işlediği izlenimini verse de kaynaklar Zengî'nin içki içip Yerenkuş'u tehdit ettiği için öldürüldüğünü yazmaktadır.⁴⁸

el-Bundarî, İmâdüddin Zengî hakkında *“Bu adam cebbar ve zalim olup, bela fırtınası idi. Kaplan huylu aslan tabiatlı idi. Şiddet ve unf sahibi olup iyi muameleyi bilmezdi... Bu adamdan satvetinden dolayı korkulurdu. Mütecaviz ve taşkın idi. Düşmanın ve valilerin ölümü idi. Lakin Allahuteala, buna ahir ömründe saadet ve şahadet takdir ve ibadetlerin efdali olan cihada muvaffak etti. Rehayı kahren (zorla) fetheden budur, bunu fethetmekle saadetin zirvesine konmuştur,”* demektedir.⁴⁹

⁴⁵ Alptekin, “Zengî” s. 531, Bezer, “İmâdüddin Zengî,” s. 261

⁴⁶ Kalânisî, **Dımaşk**, s. 279-282, İbnü'l Esr, **Atabekiyye**, s. 70, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 79-80, Alptekin, “Zengî” s. 531, Bezer, “İmâdüddin Zengî,” s. 261, Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, s. 151

⁴⁷ Bezer, “İmâdüddin Zengî,” s. 261

⁴⁸ İbnü'l Esr, **el-Kamil**, IX/13, **Atabekiyye**, s. 74, Kalânisî, **Dımaşk**, s. 284, İbn Vâsıl, **Müferriic**, I/100, Ebû Şâme, **er-Ravzateyn**, I/120, Bayat, “İmâdüddin Zengî,” s. 183, Alptekin, “Zengî” s. 531-532, Bezer, “İmâdüddin Zengî,” s. 261

⁴⁹ el-Bundarî, **Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-Usra**, (trc. Kıvameddin Burslan) İstanbul, 1943, c. II, s 185-186

Anlaşıldığı gibi sert tabiatlı, disiplinli, hızlı hareket eden ve hataya tahammül edemeyen İmâdüddin Zengî, sert tabiatına rağmen adil olması sayesinde tebaası tarafından sevilen; Haçlılara karşı verdiği mücadele nedeniyle de Müslümanlar arasında büyük saygı gören bir hükümdardı.⁵⁰

İmâdüddin Zengî'nin Melik'ül-Ümera el-Maşrık ve'l-Mağrib, Şehriyarü's-Şam ve'l-Irakeyn, Pehlivan-ı Cihan, Hüsrev-i İran gibi Arapça ve Farsça unvanların yanı sıra; Alp, Gazi, İnanç Kutluğ, Tuğrul-Tekin, Ak-Arslan gibi Türkçe unvanları da bulunuyordu.⁵¹

İmar faaliyetlerine de büyük önem vermiş olan İmâdüddin Zengî Musul'un surlarını onartarak, kamu binaları ve bahçeler yaptırmıştır. Yunus ve Danyal peygamberlerin adlarına türbeler yaptırmış, Musul'daki Emeviye Camiini onartmıştır. Aşib kalesini yıktırarak yerine kendi adını taşıyan İmâdiye kalesini yaptırmıştır.⁵²

İmâdüddin Zengî'nin; Seyfeddin Gazi, Nureddin Mahmud, Nusretüddin Mîrmîran ve Kutbeddin Mevdûd adlı dört oğlu ile adı günümüze ulaşamamış olan bir kızı bulunduğu bilinmemektedir.

1.2. Halep Şubesi (1146-1181)

İmâdüddin Zengî Caber Kalesi'nde öldürüldüğü sırada yanında bulunan ikinci oğlu Nureddin Mahmud, Caber'den hızla Halep'e giderek egemenliğini ilan etti. Halep atabeyliği kurulduğu 1146 yılından Melik Salih İsmail b. Nureddin Mahmud'un öldüğü 1181'e kadar 35 yıl hüküm sürdü.

1.2.1.Nureddin Mahmud (Ebü'l-Kasım Ebü'l-Muzaffer el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nûruddîn Mahmûd Zengî b. İmâdüddin Zengî) (1146-1174)

Halep'te 11 Şubat 1118 (h. 17 Şevval 511)'de doğmuş olan Nureddin Mahmud Zengî, iyi bir eğitim görmüş olmasının yanı sıra, askeri alanda deneyime sahipti.

⁵⁰ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 76-84, Bezer, “İmâdüddin Zengî,” s. 261

⁵¹ Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 546

⁵² Abdüsselam Uluçam, **Irak'taki Türk Mimari Eserleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1989, s. 13

Nureddin Mahmud, Halep'e gelip şehre hâkim olduğunda, ağabeyi Seyfeddin Gazi de Musul'a hâkim olmuş ve atabeylik ikiye bölünmüştü (1146).⁵³

Haçlılarla mücadelede etkin bir fetih siyaseti güttüğü anlaşılan Nureddin Mahmud teşkilat ve ordu işlerini tamamladıktan sonra 1148 yılında Artah ve Keferlasa şehirlerini Haçlılardan kurtardı. İmâdüddin Zengî'nin ölümünden istifade ederek Urfa'nın bir kısmını ele geçiren Kont II. Joscelin üzerine yürüyerek Urfa'yı tekrar aldı.⁵⁴

Urfa'nın Türkler tarafından fethine tepki olarak başlayan II. Haçlı Seferiyle gelen ordular 1148 yılında bölgedeki Haçlı krallık ve kontluklarıyla birleşerek Urfa'nın fethine misilleme yapmak amacıyla Dımaşk'ı kuşattılar. Dımaşklı yöneticilerin yardım çağrısı üzerine, Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud kardeşler Dımaşk'ı Haçlılardan kurtardılar. Haçlılar püskürtüldükten sonra Nureddin Mahmud ile Dımaşk Veziri Muineddin Üner karşı taarruza geçerek Arime kalesini aldılar. Nureddin Mahmud kaleyi yıktırdı. Daha sonra Türk orduları Yağra'yı da alarak İnnib'i kuşattılar (1148).⁵⁵

Antakya Prensi II. Raimond, bir Batınî olan Ali b. Vefa'nın komutasındaki kuvvetlerle Nureddin Mahmud'un karşısına çıktı. Nureddin onları 1149 Haziran ayında Yağra'da ağır bir hezimete uğrattı. II. Raimond Nureddin Mahmud'un komutanlarından Şirkuh tarafından yakalanarak öldürüldü. Ele geçirilen ganimet ve esirler Nureddin Mahmud, Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi, Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud arasında paylaşıldı. Antakya civarında fetihlere devam eden Nureddin, Halep yolu üzerindeki Efâmiye Kalesi'ni de aldı.⁵⁶

⁵³ Bahattin Kök, "Nureddin Zengî, Mahmud," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2007, c. XXXIII, s. 259-262, Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud," **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, c. IV, s. 825-835, Ramazan Şeşen, **Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, İstanbul, 1983, s. 37, Karl Wilhelm Zettersteen, "Nureddin," **MEB İslam Ansiklopedisi**, Ankara, MEB, 1988, cilt VIII, s. 358-361

⁵⁴ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/107, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 826, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 212, Zettersteen, "Nureddin," s. 358, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260

⁵⁵ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 826, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 552, Zettersteen, "Nureddin," s. 359

⁵⁶ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 553, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 826, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Ankara, TTK, 1992, Cilt II, s. 273

Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra (1149) Musul Atabeyliğinin başına geçen Kutbeddin Mevdud ile ağabeyi Nureddin Mahmud Sincar'ın hâkimiyeti meselesi yüzünden anlaşmazlığa düştülerse de Vezir Cemaleddin el-İsfahanî'nin arabuluculuğu ile Sincar Mevdud'a, Humus ve Rakka Nureddin Mahmud'a bırakılarak çözüm sağlanmış oldu.⁵⁷

1150 yılı Mayıs ayında kendisini çok ağır bir şekilde yenilgiye uğratan II. Joscelin'i yakalamaları için Türkmenlerle anlaşılan Nureddin Mahmud, amacına ulaşarak II. Joscelin'i teslim aldı ve ölünceye kadar Halep Kalesi'nde tutsak etti.⁵⁸ O zamana kadar Joscelin'in elinde olan Antep, Tel Bâşir, Azez, Tel Hâlid, Râvendân, Burcu'r-rasas, Bâre Hisarı, Kefersûd, Keferlâsa, Dülük ve Maraş gibi yerler Halep Atabeyliği, Anadolu Selçukluları ve Mardin Artukluları tarafından ele geçirilerek paylaşıldı (1151).⁵⁹

Dımaşk kuşatması sırasında egemenliği tanınmış olduğu halde şehre serbest biçimde giremeyen Nureddin Mahmud şehri yeniden kuşattı (1151). Kudüs Kralı'nın Dımaşk'ın yardımına geldiğini öğrenince Darayya'ya çekildi. Haçlılar geri çekildiğinde şehri tekrar kuşattı. Atabey Mücirüddin Abak, Nureddin'in kararlılığı üzerine adına hutbe okutarak ona ne zaman isterse şehre girebileceğini bildirdi. Böylece Dımaşk Nureddin Mahmud'a tabi oldu. (1151).⁶⁰

Nureddin Mahmud, topraklarını genişletmek için yeniden saldırıya geçen Haçlıların kuşattığı Askalan'ı kurtarmak için Mayıs 1153'te Banyas'a geldi. Yapılan savaşta Nureddin Mahmud'un yenilmesi nedeniyle sekiz ay boyunca direnen Askalan Haçlıların eline geçti.⁶¹

Nureddin Mahmud, babasının Suriye'yi birleştirme hayaline istinaden Börilerin hâkimiyetine son vererek Dımaşk'ı kesin olarak ele geçirmek istiyordu. Dımaşk Atabeyi Mücirüddin Abak'ı komutanları hakkında kuşkuya düşüren Nureddin

⁵⁷ Kök, "Nureddin Zengî," s. 260

⁵⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, XI/58, *Atabekiyye*, s. 182-183, İbnü'l Ezrak, *Meyyafarikin*, s. 175, Kalânîsî, *Dımaşk*; s.310, Sibt, *Mirat*, s. 280, Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 214

⁵⁹ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 554, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 826, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Zettersteen, "Nureddin," s. 359

⁶⁰ Coşkun Alptekin, "Dımaşk Atabeyliği," *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, c. VII, s. 421-525, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 826-827

⁶¹ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 827, Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/282-284

Mahmud, onun pek çok komutanını küstürmesini sağladı. Bundan sonra şehri kolaylıkla ele geçirdi (1154).⁶²

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan Danişmentlilerle uğraşırken, Anadolu'daki topraklarını genişletmek isteyen Nureddin Mahmud, ona ait Antep ve Rabân'ı ele geçirdi (1155).⁶³ II. Kılıç Arslan, Nureddin Mahmud'un aralarındaki anlaşmaya uymadığını söyleyerek çekilmesini istedi ancak sonuç alamadı. Nureddin'in kuzeyde olması nedeniyle Kudüs Kralı ile Antakya Prensi Halep'e saldırınca Nureddin Antep ve Raban'dan çekilmek zorunda kaldı (1157).⁶⁴

Nureddin Mahmud aynı yıl içerisinde Suriye'nin batısında büyük tahribat yaratarak çok sayıda can kaybına sebep olan depremten sonra, Haçlı saldırılarına fırsat vermeden bölgedeki kaleleri hızla tamir ettirdi. Bundan bir süre sonra hastalanarak yatağa düştü. Kardeşi Nusretüddin Mirmiran'ın durumu fırsata çevirip tahtı ele geçirme teşebbüsü Esedüddin Şirkuh ile Ali Küçük'ün karşı koymaları sayesinde başarısız oldu (1157). Nureddin Mahmud iyileşince Nusretüddin Mirmiran'ı hâkimi olduğu Harran'ı elinden alarak cezalandırdı (1159).

Çukurova şehirlerini daha önceden egemenliği altına almış olan Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, kendisine bağlılığını bildiren Antakya Prensi Renaud ve Kudüs Kralı Boudouin ile Nureddin Mahmud'a karşı bir ittifak kurdu. Nureddin Mahmud bu ittifak karşısında Hristiyan esirleri serbest bırakarak önlem aldı (1159).⁶⁵

Ba'lebek ve Şeyzer'e saldıran Haçlılara karşılık harekete geçerek Harim'i kuşatan Nureddin Mahmud; şehri alamayınca, 1163 yılında Trablus Kontluğu üzerine yürüdü. Hısnülekrâd yakınlarında uğradığı baskında çok büyük kayıplar veren Nureddin Mahmud yakalanmaktan son anda kurtuldu.⁶⁶

Mısır'daki iç karışıklıklarla uğraşan Fatımi Halifesi Adıd-Lidinillâh, veziri Şaver'i azledince, Şaver Nureddin Mahmud'dan yardım istedi (1163). Şaver makamına iade edildiği takdirde Mısır'ın gelirlerinin üçte birini Nureddin Mahmud'a göndereceğine

⁶² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/169-170, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 827, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Zettersteen, "Nureddin," s. 360

⁶³ Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 333, Sıbt, **Mirat**, XIII/73, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 224-225

⁶⁴ Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 226

⁶⁵ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 828, Runciman, **Haçlı Seferleri**, II/294-297, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260

⁶⁶ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 828, Kök, "Nureddin Zengî," s. 260, Zettersteen, "Nureddin," s. 360

söz verdi. Nureddin Mahmud, bunun üzerine Esedüddin Şirkuh'u Mısır'a göndererek Şaver'in makamına iade edilmesini sağladı. Ancak Şaver sözünde durmayarak Haçlılardan yardım istedi. Nureddin Mahmud, Haçlıların Mısır'a gitmelerine engel olmak için önce Harim'i son beş yıldır da Haçlıların elinde bulunan Banyas'ı fethetti (1164).

Esedüddin Şirkuh ve onun yeğeni İskenderiye naibi Selahaddin Eyyubî'nin üç yıl süren yoğun faaliyetlerine rağmen Nureddin Mahmud Mısır'ı ele geçiremedi (1167). Ancak 1169 yılında, babasının öldürüldüğü Caber Kalesi'ni ele geçirerek en önemli hedeflerinden birini gerçekleştirdi.⁶⁷

Haçlılar Mısır'ı ele geçirmek için Kahire'yi kuşattıklarında, Fatımi Halifesi Adıd-Lidinillâh ile veziri Şaver Nureddin Mahmud'dan yardım istediler. Nureddin Mahmud, Esedüddin Şirkuh kumandasında üçüncü defa Mısır'a ordu gönderdi. Haçlılar Şirkuh'un ordusu karşısında geri çekildiğinde Fatımi Veziri Şaver'in onlara rüşvet teklif ederek ikili oynadığı anlaşıldı ve bunun üzerine Şaver idam edildi. Şaver'in yerine vezir tayin edilen Esedüddin Şirkuh da iki ay sonra ölünce yerine Nureddin Mahmud tarafından Şirkuh'un yeğeni Selahaddin Eyyubî getirildi (1169).⁶⁸

Mısır'ın büyük ölçüde Zengî hâkimiyetine girmesinin ardından Haçlılar, Avrupa'dan gelen yardımlarla bu kez de Dimyat'ı kuşattılar. Ancak sürekli Mısır'a asker sevk eden Nureddin Mahmud'un Suriye'deki başarılı taarruzları sayesinde geri çekildiler (1169).⁶⁹

Nureddin Mahmud, küçük kardeşi Kutbeddin Mevdud'un ölümünden sonra Musul Atabeyliği tahtı için yeğeni ve damadı olan II. İmâdüddin Zengî b. Mevdud'un yardımına giderek Rakka, Habur ve Nusaybin bölgelerini ele geçirdi. Aynı yıl Musul Atabeyliği'nin tamamın egemenliği altına aldı (1170).⁷⁰

1171 yılında Nureddin Mahmud, İslam topraklarını tek bir halifeliğin buyruğu altında birleştirmek için Mısır naibi Selahaddin Eyyubî'ye hutbenin Abbasi halifesi adına okunmasını emretti. Bundan birkaç gün sonra Halife Adıd-Lidinillah ölümüyle

⁶⁷ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 830, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261, Şeşen, Selahaddin, s. 41-42

⁶⁸ İbnü'l Esîr, el-Kamil, XI/272-277, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 830, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261, Runciman, Haçlı Seferleri, II/316-321, Şeşen, Selahaddin, s. 48-51,

⁶⁹ Kök, "Nureddin Zengî," s. 261

⁷⁰ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 830, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261, Runciman, Haçlı Seferleri, II/325-326,

Fatımî Devleti tamamen ortadan kalktı ve toprakları Nureddin Mahmud'un egemenliği altına girdi. Böylece Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmı, kıyı bölgeler hariç bütün Suriye, Trablusgarp'a kadar Kuzey Afrika, Kuzey Sudan, Yemen ve Hicaz Nureddin Mahmud'un egemenlik sahasına girmiş bulunuyordu.⁷¹

Aynı yıl Haçlılara karşı birlikte sefere çıkmaya söz veren ama Nureddin Mahmud ile buluşmadan geri dönen Selahaddin Eyyûbî'nin tutumu ikisi arasında bir anlaşmazlığa sebep olduysa da uzun sürmedi. Seferlerine giderken Nureddin Mahmud'dan izin alan Selahaddin Eyyûbî, ele geçirdiği toprakları onun adına yönetmeye devam etti.⁷²

Nureddin Mahmud, hizmetine giren Kilikya Ermeni Kralı Leon'un oğlu Prens Mleh'e askeri destek vererek, onun Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmasını sağladı. Mleh Adana, Misis ve Tarsus'u Nureddin Mahmud adına zapt etti (1172).⁷³

1173 yılında Anadolu Selçuklu Şehzadesi Şahinşah, Malatya Emiri Feridun ve Danişmendli Zünnun Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'dan kaçarak Nureddin Mahmud'a sığındılar. II. Kılıç Arslan'a karşı Danişmendli emirleri, Şehzade Şahinşah, Mardin ve Harput Artuklu emirleri ile Kilikya Prensi Mleh bir ittifak kurdular. Müttelik orduları Sivas'ta toplandı. Bu sırada Danişmend Meliki İsmail ölünce Zünnun Nureddin'in desteğiyle Danişmendlilerin başına geçti. Bu gelişmeler üzerine Kayseri yakınlarında karşılaşan II. Kılıç Arslan ile Nureddin Mahmud savaşımadan anlaştilar (1173). Buna göre II. Kılıç Arslan, Zünnun'u Sivas hükümdarı olarak tanıyacak; Nureddin Mahmud işgal ettiği yerlerden çekilecekti.⁷⁴ Bu sefer sırasında Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh'tan, gelen bir elçi halifenin Nureddin Mahmud'u el-Cezire, Ahlat, Suriye, Mısır ve Konya'nın sultanı ilan ettiğini bildirdi.⁷⁵

Nureddin Mahmud, Mısır'a gitmek için hazırlık yaptığı sırada Dimaşk'da öldü (15 Mayıs 1174). 56 yaşında ölen Nureddin Mahmud'un naaşı önce iç kaledeki bir odaya

⁷¹ Kök, "Nureddin Zengî," s. 261

⁷² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/315-316 Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 831, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261

⁷³ Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 830, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261

⁷⁴ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/272-277, Eğilmez, "Nureddin Mahmud," s. 830, Kök, "Nureddin Zengî," s. 261, Turan, **Selçuklular Zamanı**, s. 230, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 559-560

⁷⁵ Kök, "Nureddin Zengî," s. 261 Zettersteen, "Nureddin," s. 360

defnedildi; daha sonra Havvasin adlı çarşıda kendi yaptırdığı en-Nuriyyetü'l-kübra medresenin türbesine nakledildi.⁷⁶

Nureddin Mahmud adil bir hükümdar olduğundan “el-Melikü'l-âdil” lakabıyla, şehit olarak ölmeyi arzuladığından da “Şehit” lakabıyla anılmıştır. Dönemin kaynakları onun adil, merhametli ve dindar olduğunu kaydetmektedir.⁷⁷

Oldukça hareketli bir hükümdar olan Nureddin Mahmud’un imar faaliyetleri de oldukça çoktur. Depremler nedeniyle tahrip olan şehirlerde kaleleri yeniden yaptırmıştır. Halep Ulucami’ni ve Urfa Ulucami’ni yaptırmıştır. Hama ve Dımaşk’ta da pek çok cami yaptıran Nureddin’in en güzel eseri ise 1172-73 yıllarında Musul’da yaptırdığı Câmiu’n-Nûrî’dir (Musul Ulucamii).⁷⁸

Nizamü'l-Mülk’ten sonra en çok medrese açan devlet adamı da Nureddin Mahmud’dur. 1150’de kurulan Hallaviye, Nifferiye ve Haddadiye gibi Sadreddin Konevi ve Mevlana Celaleddin Rumi gibi önemli kişilerin eğitim aldığı medreselerin yanı sıra; Halep, Dımaşk, Humus, Ba’lebek, Menbiç gibi şehirlerde de medreseler kurmuştur. Eğitime büyük önem veren Nureddin Mahmud, her şehir ve kasabada, yoksulların çocuklarının okuması için medrese niteliği taşımayan mektepler açtırmış ve bu mektepleri mali olarak desteklemiştir. Vakıflarının yıllık 9.000 dinar geliri olduğu kaydedilmektedir.⁷⁹

Nureddin Mahmud’un halkın yaralanması için pek çok hastane yaptırdığı da bilinmektedir. Günümüze ulaşan eserlerinden Halep’te de bir benzerini yaptırdığı ve günümüzde Dımaşk’ta müze olarak kullanılan bimaristan (hastane) onun en güzel eserlerinden biridir.⁸⁰

Adil bir hükümdar olduğu bilinen Nureddin Mahmud, bazı günlerde Dımaşk’ta yaptırdığı dârüladlde (adliye) davalara katılırdı. Şerî olmayan vergileri (mükûs)

⁷⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/322, Eğilmez, “**Nureddin Mahmud**,” s. 831, Kök, “**Nureddin Zengî**,” s. 261, Zettersteen, “**Nureddin**,” s. 360

⁷⁷ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/403, Kök, “**Nureddin Zengî**,” s. 261, Zettersteen, “**Nureddin**,” s. 361

⁷⁸ Eğilmez, “**Nureddin Mahmud**,” s. 833, Kök, “**Nureddin Zengî**,” s. 261, Zettersteen, “**Nureddin**,” s. 361

⁷⁹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 172, Eğilmez, “**Nureddin Mahmud**,” s. 833, Şeşen, **Selahaddin**, s. 325

⁸⁰ A. Engin Beksaç, “Nureddin Zengî Bimaristanı,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2007, c. XXXIII, s. 262-263, Kök, “**Nureddin Zengî**,” s. 262

kaldırarak adil bir vergi politikası izlemiş, bu sayede başta Dımaşk olmak üzere Suriye şehirleri sosyo-ekonomik açıdan büyük bir ilerleme göstermiştir.⁸¹

1.2.2. Melik Salih İsmail (1174-1181) ve Halep Şubesinin Yıkılışı

Nureddin Mahmud'un tek oğlu 1174'te babası öldüğünde henüz on bir yaşında olan Salih İsmail (1163-1181)'di. Onun iktidar yılları veziri Sadeddin Gümüştegin'in gölgesinde geçmiştir. Gümüştegin, Halep Naibi Şemseddin İbnü'd-Daye ile kardeşlerini hapse atarak Salih İsmail'i kendi kontrolü altına tutmaya çalışıyordu.

Sadeddin Gümüştegin'in Halep'teki faaliyetlerinden ve kendilerine karşı tutumundan rahatsız olan Dımaşklılar, şehirlerini alması için Musul Atabeyi II. Seyfeddin Gazi'yi davet ettiler. II. Seyfeddin Gazi'nin bunun bir hile olabileceğini düşünerek Dımaşk'a gitmeyi reddetmesi üzerine Salih İsmail'in eğitmeni İbnü'l-Mukaddem, Salih İsmail'e biat etmiş olan Selahaddin Eyyûbî'yi davet etti. Selahaddin Eyyûbî, Dımaşk'ı teslim aldığı anda Salih İsmail'in adına hutbe okutarak para bastırmaya devam etti.⁸²

Dımaşk'ta kardeşi Tuğtekin'i naip olarak bırakan Selahaddin Eyyûbî; Suriye şehirlerini egemenliği altına almak için harekete geçerek Humus, Hama, Barin ve Tell Halid gibi şehirleri önemli bir direnişle karşılaşmadan teslim aldı. 1175'te Halep'i kuşatmasına rağmen şehir halkının Salih İsmail'e bağlılığı karşısında kuşatmadan vazgeçerek Ba'lebek'e geldi.⁸³ Salih İsmail, Selahaddin Eyyûbî'ye karşı Musul Atabeyi II. Seyfeddin Gazi'den yardım istedi. II. Seyfeddin Gazi'nin bir orduyla gönderdiği kardeşi İzzeddin Mesud, Sincar'da Selahaddin'in kuvvetleri karşısında yenilerek Musul'a döndü.

Bu yenilginin ardından II. Seyfeddin Gazi, İzzeddin Mesud kumandasında Halep'e bir ordu daha gönderdi. Selahaddin Eyyûbî'nin barış çağrısı, işgal ettiği bölgelerden çekilmesi istenerek reddedildi. Bunun üzerine Selahaddin, Hama'da karşısına çıkan Musul-Halep ittifak ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından Halep'i kuşatarak

⁸¹ Kök, "Nureddin Zengî," s. 262

⁸² İbnü'l Esîr, *Atabekîyye*, s. 175, *el-Kamil*, XI/334- 407, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 563, Bezer, "Zengîler," s. 809, Şeşen, *Selahaddin*, s. 69-70

⁸³ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, XI/334-336, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 564, Şeşen, *Selahaddin*, s. 42

bağımsızlığını ilan etti. Salih İsmail, içine düştüğü durumda Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır ve Güney Suriye üzerindeki egemenliğini tanımak zorunda kaldı.⁸⁴

Salih İsmail, kuşatmayı kaldırarak Halep'ten çekilen Selahaddin Eyyûbî'ye karşı, II. Seyfeddin Gazi'nin teşvikiyle anlaşmayı bozdu. II. Seyfeddin Gazi büyük bir orduyla Salih İsmail'e destek için geldiğinde, Cibat-et-Türkman adı verilen yerde Selahaddin'e bir kez daha yenildiler. Bundan sonra Halep ile Musul'un irtibatı koptu. Selahaddin Eyyubî, 25 Haziran 1181'de Halep'i bir kez daha kuşattı. Taraflar ellerinde bulunan yerlerin kendilerinde kalması koşuluyla bir kez daha anlaşmaya vardılar.⁸⁵

Kendisi uzun zamandır hasta olan Salih İsmail, hastalığı şiddetlenince atabeyliğini, II. Seyfeddin Gazi de öldüğünden yerine geçen I. İzzeddin Mesud'a vasiyet etti. Salih İsmail'in 6 Aralık 1181 tarihinde ölmesi üzerine İzzeddin Mesud, Musul naibi Mücahideddin Kaymaz ve Muzafferüddin Gökböri b. Ali Küçük ile gelerek şehri teslim aldı. Böylece ikiye ayrılmış olan atabeylik yeniden birleşmiş oldu. Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecekti. I. İzzeddin Mesud, Sincar'a karşılık olarak Halep'i kardeşi II. İmâdüddin Zengî'ye verdi. II. İmâdüddin Zengî de Halep'i Sincar, Suruç, Nusaybin ve Habur karşılığında Selahaddin Eyyûbî'ye verdi.⁸⁶

1.3. Musul Şubesi (1146-1233)

İmâdüddin Zengî Caber kalesinde öldürüldüğünde Musul naibi olan Ali Küçük onun büyük oğlu Seyfeddin Gazi'yi Musul'a davet ederek, onu atabey ilan etti. Musul Atabeyliği, Halep Atabeyliğinin şube olarak ayrıldığı 1146 yılından itibaren yıkıldığı 1233 yılına dek 87 yıl ayakta kalmıştır.

1.3.1. I. Seyfeddin Gazi b. İmâdüddin Zengî b. Aksungur (1146-1149)

500/1106-1107 yılında doğan Seyfeddin Gazi babası öldürüldüğünde 40 yaşında idi. 1144 yılında babası İmâdüddin Zengî tarafından rehine olarak verildiği Irak Selçuklu

⁸⁴ Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 564, Şeşen, **Selahaddin**, s. 45, Bezer, “**Zengîler**,” s. 809

⁸⁵ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/369-370, Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 564, Bezer, “**Zengîler**,” s. 809

⁸⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/376-377, Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 564-565, Bezer, “**Zengîler**,” s. 809, Sami es-Sakkar, “Mücahidüddin Kaymaz,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2006, c. XXXI, s. 443-444 s. 443, Şeşen, **Selahaddin**, s. 49

Sultanı Mesud'un kendine iktâ ettiği Şehrizor'da bulunuyordu. Ali Küçük tarafından Musul'a davet edilerek, atabeylik tahtına oturtuldu.⁸⁷

Seyfeddin Gazi, babasının atabeyi olduğu Selçuklu şehzadesi Alparslan'ın, babasının öldüğü günlerde Musul'u ele geçirme teşebbüsünü engelleyen Ali Küçük'ü Musul naibi, Cemaleddin Muhammed'i de vezir olarak görevlerinde bıraktı. Irak Selçuklu Sultanı Mesud aralarında dostluk ilişkisi bulunan I. Seyfeddin Gazi'nin egemenliğini onayladı.⁸⁸

I. Seyfeddin Gazi, İmâdüddin Zengî'nin ölümünü fırsat bilen Ermenilerin, Urfa'yı Kont II. Joscelin'e teslim etmeleri üzerine Ali Küçük idaresinde bir ordu gönderdi. Ancak bölgeye daha önce gelen küçük kardeşi Nureddin Mahmud, şehri aldığı için Ali Küçük geri dönmek zorunda kaldı.⁸⁹ I. Seyfeddin Gazi, kardeşi ile arasında anlaşmazlığa neden olan bu durumu Artuklu emirlerinin İmâdüddin Zengî'nin ele geçirdiği yerleri geri alma girişimleri nedeniyle kabullenmek zorunda kaldı.⁹⁰

Mardin Artuklu Emiri Timurtaş'ın, İmâdüddin Zengî'ye kaybettiği başta Dara olmak üzere bazı yerleri ele geçirmesi üzerine, Mardin'e yürüyen I. Seyfeddin Gazi; Hani, Meyyâfârikin, Cebel-i Cur, Zülkarneyn, Şabahtan, Tel Mevzen ve Dara'yı aldıktan sonra, Mardin'de büyük yıkım yaptı. Timurtaş, kızını vermek suretiyle aralarında bir akrabalık ilişkisi kurarak onu anlaşmaya ikna etti (1147).⁹¹

Urfa'nın İmâdüddin Zengî tarafından fethiyle başlayan II. Haçlı Seferi orduları 1148 Nisan ayında Filistin'e ulaşmışlardı. Bu orduların Dımaşk'ı kuşatması üzerine Dımaşk Atabeyliği Veziri Muînüddin Üner'in yardım talebine cevap veren I. Seyfeddin Gazi, kardeşi Halep Atabeyi Nureddin Mahmud ile birlikte Humus'a geldi. I. Seyfeddin Gazi'nin şehre naip tayin etme isteğinden endişe eden Dımaşklılar, şehrin Musul'a bağlanması durumunda bölgedeki Haçlı varlığının sona ereceğini ileri sürerek Haçlıları çekilmeye ikna ettiler.⁹² Haçlıların Dımaşk'tan

⁸⁷ Bezer, "Seyfeddin Gazi," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2009, c. XXXVII, s. 31, "Sayf Al-Din Gazi," Md. **MEB İslam Ansiklopedisi**, Ankara, MEB., 1988, c. IV, s. 733

⁸⁸ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 86, **el-Kamil**, XI/112-113, 119, Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 284-285, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 548, Bezer, "**Seyfeddin Gazi**," s. 31

⁸⁹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 86-87, **el-Kamil**, XI/114-115, Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 282, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 807

⁹⁰ Bezer, "**Seyfeddin Gazi**," s. 31

⁹¹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 70-71, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 175, Ebu'l Ferac, **Abu'l Ferac Tarihi**, Ankara, 1945, c. II s. 277, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 548, Bezer, "**Seyfeddin Gazi**," s. 31 Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 214

⁹² Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 549, Bezer, "**Seyfeddin Gazi**," s. 31, "**Sayf al-Din Gazi**," s. 733

çekilmesinden sonra Trablus Kontu Raimond, Bertrand'a karşı yardım istedi.⁹³ I. Seyfeddin Gazi, Nureddin Mahmud'un Vezir Muineddin Üner ile birlikte Bertrand'a karşı Ureyne (Arîme) Kalesi'ne düzenlediği sefere (1148) büyük bir ordu gönderdi.⁹⁴

Aynı yıl içerisinde Nureddin Mahmud'un Haçlıları Yağra'da yenerek, aldığı ganimet ve esirlerden ağabeyine pay göndermesinden de, iki kardeşin Haçlılara karşı yardımlaşmaları anlaşılmaktadır.⁹⁵

Mardin Artuklu Emiri Timurtaş daha önce anlaştıkları gibi kızını I. Seyfeddin Gazi'ye gelin olarak gönderdi. Seyfeddin Gazi, hummaya yakalandığı ve ağır hasta olduğu için bu evlilik gerçekleşmedi. I. Seyfeddin Gazi, 1149 Kasım ayında Musul'da öldü ve kendi yaptırmış olduğu el-Medresetü'l-Atabekiyyetü'l-Atîka'da toprağa verildi.⁹⁶

I. Seyfeddin Gazi'nin hükümdarlığı 3 yıl kadar kısa sürdüğü için kaynaklarda onun hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak Mardin Artuklu Emiri Timurtaş'ın, "İmâdüddin Zengî'nin, şiddet yanlısı biri olduğu halde ahaliyi hiçbir zaman incitmediğini, Seyfeddin Gazi'nin yaptıklarına kıyasla onun döneminin bayram sayılabileceği" şeklinde bir karşılaştırma yapmış olmasından, I. Seyfeddin Gazi'nin işlerini hallederken aşırı derecede şiddete başvurduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

Dönemin tarihçilerinden İbnü'l-Esîr, Atabekiyye adlı eserinde I. Seyfeddin Gazi'yi cesur, cömert ve iyi ahlâklı bir hükümdar olarak anlatırken; Selçuklu sultanları dışında sancak taşıyan ilk atabey olduğunu kaydeder.⁹⁸

Hayır işlerine önem veren I. Seyfeddin Gazi, ilme değer vererek, âlimleri ve şairleri himaye etmiştir. Sufiler için Musul'daki Bâbü'lmeşraa'da bir ribât yaptırdığı; şair Haysa Beysa'nın da onu öven bir kaside yazdığı kaynaklarda geçmektedir.⁹⁹ Ancak bu şiire ulaşamadı.

⁹³ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 549

⁹⁴ Bezer, "Seyfeddin Gazi," s. 31, "Zengîler(1127-1233)," s. 807

⁹⁵ Bezer, "Seyfeddin Gazi," s. 31

⁹⁶ Bezer, "Seyfeddin Gazi," s. 31, "Sayf al-Din Gazi," s. 733

⁹⁷ İbnü'l Esîr, Atabekiyye, s. 94-96, el-Kamil, XI/123-124, Kalânisî, Dımaşk, s. 298-299, İbnü'l Ezrak, Meyyafarikin, s. 82-83, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 807

⁹⁸ İbnü'l Esîr, Atabekiyye, s. 84-93

⁹⁹ Bezer, "Seyfeddin Gazi," s. 31, "Sayf Al-Din Gazi," s. 733

1.3.2. Kutbeddin el-A'rec Mevdud b. İmâdüddin Zengî (1149-1170)

I. Seyfeddin Gazi öldüğünde oğlu bulunmadığından vasiyeti üzerine yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud getirildi.¹⁰⁰ 1131 yılında doğan Kutbeddin Mevdud başa geçtiğinde henüz on sekiz yaşında ve İmâdüddin Zengî'nin en küçük oğluydu.¹⁰¹ I. Seyfeddin Gazi'ye eş olarak gönderilen Mardin Emiri Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatun'la, babasının Timurtaş'ın rızası alınarak evlendirildi. Böylelikle I. Seyfeddin Gazi'nin sağlığında yapılan anlaşma devamlılığı sağlanmış oldu.¹⁰²

Kutbeddin Mevdud'un başa geçmesiyle atabeyliğin Sincar emiri İbnü'l-Mukaddem şehri teslim etmek için Mevdud'un ağabeyi Halep Atabeyi Nureddin Mahmud'u davet etti. Bunun üzerine Musul naibi Ali Küçük ile birlikte Sincar'a hareket eden Kutbeddin Mevdud, Tell-Afer'de karargâh kurdu. Ancak daha önce üstünlüğünü tanıdığı ağabeyi ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Buna göre Sincar Kutbeddin Mevdud'a, Rakka ve Humus Nureddin Mahmud'a bırakılıyordu. Suriye'deki topraklar tamamen Nureddin'in, el-Cezire'deki topraklar da Urfa dışında Mevdud'un idaresine girmiş oluyordu.¹⁰³ Egemenliği Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh tarafından onaylanan Kutbeddin Mevdud kaybeden taraf olmuştu. Sincar gibi nispeten önemsiz bir şehre karşılık Rakka ve Humus gibi önemli şehirleri terk etmişti. Haçlılara sınırı da kalmadığı için Suriye'de topraklarını genişletme şansını kaybetmişti.¹⁰⁴

Halife Muktefi-Liemrillâh ölen Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un (1152) yerine geçen Sultan Muhammed (1152-1159)'in hükümdarlığını onaylamıyordu. Halifenin diğer şehzadeleri kışkırtması üzerine Bağdat'ı kuşatmak isteyen Sultan Muhammed, Kutbeddin Mevdud'dan yardım istedi. Sultan Muhammed'e yenilerek, Bağdat'a kaçarken Kara-Beli denilen yerde yakalanan Şehzade Süleymanşah, Musul'da

¹⁰⁰ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/138-139, Kalânîsî, **Dimaşk**, s. 306-307, İbnü'l Ezrak, **Meyyafarikin**, s. 88-89, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 558, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 808, Bahattin Kök, "**Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı**," **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, c. IV, s. 836-839, Karl Wilhelm Zettersteen, "**Mevdud**," **MEB İslam Ansiklopedisi**, Ankara, MEB, 1979, cilt VIII, s. 163

¹⁰¹ Bahattin Kök, "**Mevdud b. İmâdüddin Zengî**," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2004, c. XXIX, s. 430-431, Kök, "**Mevdud ve Zamanı**," s. 836

¹⁰² Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 808, Kök, "**Mevdud ve Zamanı**," s. 836

¹⁰³ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 94-98, **el-Kamil**, XI/138-141, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 558, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 808, Zettersteen, "**Mevdud**," s. 163, Kök, "**Mevdud ve Zamanı**," s. 836

¹⁰⁴ Kök, "**Mevdud ve Zamanı**," s. 836

hapsedildi. (Haziran-Temmuz 1156) Sultan Muhammed, Kutbeddin Mevdud'dan şehzadenin kendisinin emrine kadar hapiste tutulmasını istedi.¹⁰⁵

Sultan Muhammed Halife Muktefi-Liemrillâh'ın kendine karşı tutumunu sürdürmekte ısrar etmesi üzerine Bağdat'ı kuşattı (1157). Musul ordusunun destek verdiği kuşatma şiddetlendiğinde, başka bir şehzadenin Hemedan'ı ele geçirmesi Selçuklu ordusunu çekilmek zorunda bıraktı. Musul kuvvetleri kuşatmayı kaldıran Sultan Muhammed'in Bağdat'tan güvenli şekilde ayrılmasını sağlayarak, Hulvan'a kadar ona eşlik etti.¹⁰⁶

Halep Atabeyi Nureddin Mahmud 1157 yılında hastayken, Haçlıların Halep'e ilerlemesi üzerine Kutbeddin Mevdud, şehri koruması için Ali Küçük idaresinde bir ordu gönderdi. Hastalığı ağırlaşan Nureddin Mahmud, öleceğini zannederek Mevdud'u veliaht ilan etti.¹⁰⁷ Buradan, Sincar olayına rağmen kardeşler arasında bağlılığın devam ettiği anlaşılmaktadır. Esasında Kutbeddin Mevdud, en başında Musul tahtına oturduğunda Nureddin Mahmud'un onayını alarak ve ülkesinin her tarafında onun adına hutbe okutarak ona bağlılığını ortaya koymuştu.¹⁰⁸ Kutbeddin Mevdud'un, bu davranışlarıyla taht mücadelelerinin ve Haçlı saldırılarının yaşandığı, siyasi olarak kaosun hâkim olduğu bir ortamda güçlü tek bir devlet izlenimi vermek istediği anlaşılmaktadır.

Daha sonra hastalıktan kurtulan Nureddin Mahmud, hastayken Halep'i ele geçirmeye teşebbüs eden diğer kardeşi Nusretüddin Mirmiran'ın üzerine yürüdüğünde, Musul ordusunun desteğiyle Harran'ı ele geçirdi. Burayı Musul naibi Ali Küçük'e iktâ etti. Böylece Halep Atabeyliğine bağlı şehirlerden biri Musul Atabeyliğine geçmiş oldu.¹⁰⁹

Kasım 1159'da Irak Selçuklu Sultanı Muhammed'in ölmesi üzerine Selçuklu ileri gelenleri Kutbeddin Mevdud'un Musul'da tutuklu bulunan Şehzade Süleymanşah'ı serbest bırakmasını istediler. Yapılan anlaşmaya göre Kutbeddin Mevdud yeni sultanın atabeyi, Ali Küçük de Irak Selçuklu ordusunun komutanı olacaktı. Sultan

¹⁰⁵ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 108-109, **el-Kamil**, XI/205-207, Kalânîsî, **Dimaşk**, s. 337, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 218-221, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 808, Kök, "**Mevdud ve Zamani**," s. 837

¹⁰⁶ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 113-114, **el-Kamil**, XI/212-215, Kalânîsî, **Dimaşk**, s. 343, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 226-232, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 808, Kök, "**Mevdud ve Zamani**," s. 837

¹⁰⁷ Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 808, Kök, "**Mevdud ve Zamani**," s. 837

¹⁰⁸ Kök, "**Mevdud**," s. 430

¹⁰⁹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/251-252, Kalânîsî, **Dimaşk**, s. 355-358, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 808

Süleymanşah (1159-1161) kıymetli hediyelerle Hemedan'a doğru yola çıkarıldıktan sonra, onu karşılaştırmaya gelen heyette bulunana Selçuklu uleması ve komutanlarının Süleymanşah'a karşı ciddiyetsiz davranışları Ali Küçük'ü endişeye düşürdü. Bu yüzden Hemedan'a gitmekten vazgeçerek Musul'a döndü.¹¹⁰ Süleymanşah'ın 1161'de öldürülmesi ve yeğeni Arslanşah (1161-1177)'in tahtı ele geçirmesi sonucu Musul Atabeyliğinin Irak Selçukluları üzerindeki nüfuzu sona erdi.¹¹¹

1163 yılında Kutbeddin Mevdud, İmâdüddin Zengî'nin zamanından beri atabeyliğe hizmet eden Cemaleddin el-İsfahanî'yi, Ali Küçük'ün itirazlarına rağmen, hakkındaki şikâyetlerin artması gerekçesiyle tutuklattı. Cemaleddin el-İsfahanî bir yıl sonra tutuklu bulunduğu hapisshanede öldü.¹¹²

Nureddin Mahmud'un, Haçlılara karşı sefere çıkmak için yaptığı çağrıya uyan Kutbeddin Mevdud, 10 Ağustos 1164'te Harim Kalesi'nin fethinde yer aldı.¹¹³ Türk ordusu yenilmek üzereyken Musul kuvvetlerinin üstün çabaları zafer kazanılmasını sağladı.

Ağabeyinin çağrılarına sürekli uyan Kutbeddin Mevdud, 1167'de Nureddin Mahmud'un Trablus Kontuna karşı çıktığı sefere de katıldı. Seferden döndüklerinde Nureddin Mahmud, Mevdud'un yardımlarına karşılık olarak, Rakka'yı ona iade etti.¹¹⁴

Aynı yıl Artukluların Hısn-ı Keyfâ Emiri Karaarslan'ın ölümünden sonra Kutbeddin Mevdud onun topraklarını almak istedi. Ancak Nureddin Mahmud buna engel oldu (Temmuz 1167).¹¹⁵

Vezir ve Musul naibi olan Ali Küçük, 1167 yılında rahatsızlanarak iktası olan Erbil'e çekildi ve Erbil dışındaki şehir ve kalelerin tümünü Kutbeddin Mevdud'a devretti. Erbil'e dönen Ali Küçük'ün ölümüyle, Mevdud, babasının Hıristiyan kölelerinden,

¹¹⁰ İbnü'l Esîr, *Atabekkiye*, s. 114-115, *el-Kamil*, XI/254-255, el-Bundarî, *Zubdet*, s. 257-258, Kök, "*Mevdud*," s. 430, Bezer, "*Zengîler(1127-1233)*," s. 808,

¹¹¹ Kök, "*Mevdud*," s. 430

¹¹² Kök, "*Mevdud ve Zamani*," s. 837, Zettersteen, "*Mevdud*," s. 163

¹¹³ Bezer, "*Zengîler(1127-1233)*," s. 808, Kök, "*Mevdud ve Zamani*," s. 838, Zettersteen, "*Mevdud*," s. 163

¹¹⁴ İbnü'l Esîr, *Atabekkiye*, s. 130, *el-Kamil*, XI/327-328, Bezer, "*Zengîler(1127-1233)*," s. 808, Kök, "*Mevdud ve Zamani*," s. 838

¹¹⁵ Kök, "*Mevdud*," s. 430

daha sonra şaibeli bir şekilde Müslüman olan Abdülmesîh'i, Musul Kalesi kumandanlığına tayin etti.¹¹⁶

Kutbeddin el-A'rec Mevdud, yakalandığı ağır bir hastalık nedeniyle 6 Eylül 1170'de Musul'da öldü. Ölmeden önce Nureddin Mahmud'un da damadı olan büyük oğlu II. İmâdüddin Zengî'yi veliaht tayin etti.¹¹⁷

Ağır başlı, şefkatli, cömert, iyi huylu ve hoşsohbet bir insan olduğu aktarılan Kutbeddin Mevdud'un; hepsi de Musul tahtına oturan İmâdüddin Zengî, Seyfeddin Gazi ve İzzeddin Mesud adlarında üç oğlu bulunuyordu.¹¹⁸

Kutbeddin Mevdud'un bilinen tek imar faaliyeti, günümüzde Sincar'da yalnızca minaresi ayakta kalmış bir medresedir.¹¹⁹

1.3.3. Kutbeddin Mevdud'dan Sonra Musul Atabeyliği

Kutbeddin Mevdud'un ölümünün ardından eşi Zümrüd Hatun ile Musul Valisi Abdülmesih, onun vasiyetinin aksine diğer bir oğlu olan II. Seyfeddin Gazi'yi Musul tahtına oturtular. Halep'te amcasının yanında büyüyen II. İmâdüddin Zengî'nin ve Abdülmesih'in faaliyetlerinden bıkan Musul halkının şikâyetleri üzerine Nureddin Mahmud, Habur, Nusaybin, Rakka, Harran ve Sincar'ı işgal ederek II. İmâdüddin Zengî'ye verdi (1170).

Mevdud'un diğer oğlu olan İzzeddin Mesud'un cereyan eden bu olaylar üzerine yardım çağrısıyla arabuluculuk eden Azerbaycan Atabeyi Şemseddin İldeniz'in elçisine cevaben Nureddin Mahmud, amacının Musul'u almak değil, yeğenleri arasındaki anlaşmazlığı çözmek olduğunu söyledi. Ayrıca İldeniz'in Gürcülerle meşgul olmasını tavsiye etti. Bu arada Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh'ın gönderdiği hilatı¹²⁰ II. Seyfeddin Gazi'ye giydirerek onun egemenliğini de tanıyan Nureddin Mahmud; Musul naipliğine kendi adamı Sadeddin Gümüştekin'i tayin etti.

¹¹⁶ Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 808,-809, Kök, "Mevdud ve Zamani," s. 838

¹¹⁷ Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 809, Zettersteen, "Mevdud," s. 163, "Sayf al-Din," s. 734

¹¹⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, XI/355-356, *Atabekiyye*, s. 146-150, Kök, "Mevdud," s. 430

¹¹⁹ Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, s. 125

¹²⁰ Hilat: Halife tarafından sultanlığı tanınan kişiye gönderilen hediye. Genelde süslü bir kaftan gönderilirdi. Bu bir iktidar alametidir.

İşgal ettiği yerler kendinde kalan Nureddin Mahmud, Musul'u da kendisine bağlamış, ayrıca Sincar'da üçüncü bir atabeylik merkezi kurmuştu.¹²¹

Nureddin Mahmud'un Haçlılara karşı düzenlediği sefere katılmak için yola çıkan II. Seyfeddin Gazi, yoldayken amcasının öldüğü haberini aldı. Harran, Nusaybin, Habur, Urfa, Suruç, Rakka ve Ceziret İbn Ömer'i yeniden Musul'a bağladı (1173-1174). Böylelikle Halep Atabeyliği ile tabilik-metbuluk durumu da ortadan kalkmış oldu.¹²²

Sadeddin Gümüştegin, Nureddin Mahmud'un ölüm haberini alarak Musul'dan kaçmış, Halep'e gelerek Melik Salih İsmail'i etkisi altına almıştı. Nureddin Mahmud'un güçlü emirlerinden Selahaddin Eyyubî de genç atabeyi kendi etkisi altına almak istiyordu. Melik Salih İsmail'in Dimaşk'ı Selahaddin'den korumak amacıyla yardım istediği II. Seyfeddin Gazi, atabeylik topraklarını yeniden birleştirme fırsatını, komutanlarının Selahaddin Eyyûbî'ye karşı savaşmak istememeleri nedeniyle değerlendiremedi. Karşısında cesur rakipler olmadığını anlayan Selahaddin Eyyûbî Dimaşk'tan başlayarak Hama, Humus, Rakka ve Suruç gibi önemli şehirleri ele geçirdi.¹²³

Kardeşi II. İmâdüddin Zengî'nin Selahaddin Eyyûbi ile ittifak yapmasına kızarak Sincar'ı kuşatan II. Seyfeddin Gazi, diğer kardeşi İzzeddin Mesud'u bir orduyla Halep'i kuşatan Selahaddin'e karşı gönderdi. İzzeddin Mesud, Kurun-ı Hama denilen yerde Selahaddin'e yenildi (1175). Daha sonra Selahaddin Eyyûbî, İzzeddin Mesud'u bir kez de Cibabü't-Türkman denilen yerde yenerek Azez, Menbiç ve Buzaa gibi bazı müstahkem mevkiileri ele geçirdi. Halep halkının Zengî ailesine bağlılığını ve bu yüzden şehrin kolay teslim olmayacağını bilen Selahaddin Eyyûbî, ikinci kez kuşattığı Halep'ten Mısır ve Suriye'nin güneyindeki egemenliğinin tanınması şartıyla kuşatmayı kaldırarak ayrıldı. Yapılan anlaşmanın içine bu anlaşmanın Musul

¹²¹ İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, XI/355, 362-365, **Atabekiyye**, s. 146,152-154 Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 558-559, Bezer, “**Zengîler(1127-1233)**,” s. 809, Gülay Ögün Bezer, “**Seyfeddin Gazi II**,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2009, c. XXXVII, s. 31-32, Abdülkerim Özaydın, “**Mesud b. Mevdud**,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2004, c. XXIX, s. 347-349

¹²² İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, XI/407, **Atabekiyye**, s. 175, Bezer, “**Seyfeddin Gazi II**,” s. 32, “**Zengîler(1127-1233)**,” s. 809, “**Gazi, Sayf Al-Din**,” **MEB İslam Ansiklopedisi**, Ankara, MEB, 1988, c. IV, s. 734

¹²³ İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, XI/406-407, **Atabekiyye**, s. 176-177 Alptekin, “**Musul Atabeyliği**,” s. 562, Şeşen, **Selahaddin**, s. 69-70, Bezer, “**Seyfeddin Gazi II**,” s. 32,

Atabeyliği tarafından da kabul edilmesi şartını koydu (1176). Anlaşma II. Seyfeddin Gazi'nin öldüğü 1180'e kadar yürürlükte kaldı.¹²⁴

II. Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra Mücahidüddin Kaymaz'ın desteğini alarak Musul Atabeyi olan İzzeddin Mesud (1180-1193), el-Cezire üzerindeki egemenliğinin tanınmasını istedi. Ancak Selahaddin Eyyûbî, bu isteği halifenin el-Cezire'yi II. Seyfeddin Gazi'ye yaşadığı süre için verdiğini ileri sürerek reddetti.¹²⁵ Bu sırada Halep Atabeyi Salih İsmail, 1181'de öldü. Vasiyeti üzerine İzzeddin Mesud, Mücahidüddin Kaymaz ve Muzafferüddin Gökböri b. Ali Küçük ile birlikte giderek şehri teslim aldı. Ancak daha sonra şehir Sincar'a karşılık II. İmâdüddin Zengî'ye verildi.¹²⁶

Bulunduğu Mısır'dan Halep'in Musul Atabeyliğine katılmasına engel olamayan Selahaddin Eyyubî, Hısn-ı Keyfa Artukluları gibi beylikler ile Muzafferüddin Gökböri gibi önemli bazı emirlerin buyruğuna girmesiyle gücüne güç katmıştı. Onların teşvikiyle 1182'de kuşattığı Musul'u iyi tahkim edilmiş olduğu için alamadı.¹²⁷ Mardin Artuklularının da Selahaddin'e tabi olmasıyla Musul Atabeyliği hızla büyüyerek güçlenen Eyyubîlere karşı yalnız kaldı. Sincar ve Halep'i de aldığı için Suriye'de artık rakibi kalmayan Selahaddin Eyyûbî, ikinci kez Musul'u kuşattı. Çaresiz kalan Musul Atabeyliği yapılan bir anlaşma ile Eyyubîlere bağlandı (1182).¹²⁸ Bu durumda el-Cezire'deki Selçuklu egemenliği de fiilen sona ermiş oluyordu.

İzzeddin Mesud, Eyyubîlere tabi olduktan sonraki on yıl boyunca Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlılara karşı giriştiği savaşlara katıldı. Selahaddin'in 1193 Mart ayında ölmesini fırsat bilerek, kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Sincar Emiri II. İmâdeddin Zengî ile Erbil Atabeyi Gökböri'ye ittifak çağrısında bulundu. Ancak

¹²⁴ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 564, Bezer, "Seyfeddin Gazi II," s. 32, "Zengîler (1127-1233)," s. 809, Özeydin, "Mesud b. Mevdud," s. 348

¹²⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, XI/434, 463, 474, *Atabekiyye*, s. 170, 180-182, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 564, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 809, Özeydin, "Mesud b. Mevdud," s. 348, Şeşen, *Selahaddin*, s. 71-72-77

¹²⁶ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 564, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 809, Şeşen, *Selahaddin*, s. 77-78, Özeydin, "Mesud b. Mevdud," s. 348 Es-Sakkar, "Mücahidüddin Kaymaz," s. 443

¹²⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, XI/484-486, *Atabekiyye*, s. 183, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 809, Şeşen, *Selahaddin*, s. 78-79

¹²⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, XI/512-513, 516-517, Sibt, *Mîrat*, I/383-394, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 565, Bezer, "Zengîler (1127-1233)," s. 809-810, Özeydin, "Mesud b. Mevdud," s. 349, Şeşen, *Selahaddin*, s. 82-84, Es-Sakkar, "Mücahidüddin Kaymaz," s. 443

sefere çıktığı sırada hastalandı. Musul'a döndükten sonra 30 Ağustos 1193'te öldü.¹²⁹ İzzeddin Mesud Musul'da yaptırmış olduğu medresenin içindeki bir türbeye defnedildi. Oğlu Nureddin Arslanşah'ın yerine geçmesini vasiyet etmişti. Musul naibi Mücahidüddin Kaymaz, henüz İzzeddin Mesud ölmeden önce, ahali ve komutanların Nureddin Arslanşah'a biat etmelerini sağladı. Nureddin Arslanşah da ilk iş olarak Mücahidüddin Kaymaz'ı vezirlik makamına getirdi.¹³⁰

Nusaybin ve Sincar Atabeyi olan amcası II. İmâdüddin Zengî'nin kendine bağlı bazı yerleri işgali üzerine, buraların iadesini isteyen Nureddin Arslanşah, isteklerinin reddedilmesi üzerine ordusunun başına geçti. Yoldayken amcasının ölüm haberini aldı. II. İmâdüddin Zengî'nin oğlu ve Nureddin Arslanşah'ın kuzeni Melik Mansur da babasının tutumunu sürdürünce Nureddin Arslanşah, Nusaybin'i kuşatarak ele geçirdi. O sıra çıkan bir salgın nedeniyle veziri Mücahidüddin Kaymaz ile birlikte çok sayıda askerini kaybeden Nureddin Arslanşah, Eyyubî hükümdarı Melik Adil'in Melik Mansur'a yardıma gelmesiyle Nusaybin'den çekilmek zorunda kaldı (1198).¹³¹

Nureddin Arslanşah, aynı yıl Eyyubîlerin Mısır hâkimi Melik Efdal'in, amcası Suriye hâkimi Melik Adil'e karşı ittifak talebini kabul etti. Aynı ittifakta yer alan Artuklu Emiri Hüsameddin Yavlak Arslan'a yardım etmek amacıyla Mardin'i kuşatan Melik Adil'e karşı harekete geçti. Melik Efdal, Dımaşk'ı almak için Mısır'dan yola çıktığında Melik Âdil, Mardin kuşatmasını oğlu Melik Kâmil'e bırakarak Mardin'den ayrıldı. Bunun üzerine Nureddin Arslanşah, Sincar hâkimi Melik Mansur ile İbn Ömer hâkimi olan II. Seyfeddin Gazi'nin oğlu Cizre hâkimi Muizzeddin Sencerşah'la birlikte Mardin'e yürüdü. Müttelik kuvvetleri Ağustos 1199'da Melik Kâmil'i Mardin önlerinde ağır bir yenilgiye uğrattılar. Yavlak Arslan'a Mardin'i veren Nureddin Arslanşah, Harran'ı almak için hazırlık yaptığı Resulayn'da hastalanarak Musul'a döndü.¹³²

Gelişmeler üzerine Melik Adil, Mısır'a giderek kendisini Eyyubîlerin büyük sultanı ilan etti (1199). Eyyubîlerin Halep hâkimi Melik Zahir ile Yavlak Arslan'ın ittifak

¹²⁹ İbnü'l Esîr, *Atabekîyye*, s.185, *el-Kâmil*, XII/99-100, Sıbt, *Mîrat*, I/435, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 565, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 810, Özaydın, "**Mesud b. Mevdud**," s. 349

¹³⁰ Bahattin Kök, "Arslanşah Nureddin Zengî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV, 2007, c. XXXIII, s. 258-259, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 810, Es-Sakkar, "**Mücahidüddin Kaymaz**," s. 443, Özaydın, "**Mesud b. Mevdud**," s. 349

¹³¹ Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 566, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 810, Kök, "**Arslanşah**," s. 258

¹³² Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 567, Kök, "**Arslanşah**," s. 258

önerisini kabul eden Nureddin Arslanşah, kuzeni Melik Mansur ve Yavlak Arslan ile birlikte Melik Adil'in elindeki el-Cezîre'ye yürüdü (1201). Nureddin Arslanşah Resulayn'a geldiğinde, Melik Adil'in oğlu Melik Faiz ile ellerinde olan yerlerin kendilerinde kalması koşuluyla anlaşma yaptı. Melik Adil de antlaşmaya bağlı kalacağına söz verdi. Böylece kısa süreliğine de olsa barış sağlanmış oldu.¹³³

Nureddin Arslanşah'ın kuzenleri Melik Mansur ve Muizzeddin Sencerşah ile birlikte hareket etmesinden rahatsız olan Melik Adil, Melik Mansur ile Sencerşah'ın kendi adına hutbe okutmalarını sağladı. Atabeyliğin varisleri arasında yeniden inşa edilen barışın bozulmasına kızan Nureddin Arslanşah, Melik Mansur'un elindeki Nusaybin'i ele geçirdi (1204). Erbil Atabeyi Muzafferiddün Gökböri'nin Ninova'yı yağmaladığı haberleri üzerine Musul'a dönmek için yola çıktı. Ancak, Beled şehrine geldiğinde haberlerin abartılı olduğunu anlayarak, yönünü Melik Mansur'a ait Tell Afer'e çevirerek burayı da aldı.¹³⁴

Nureddin Arslanşah, Tell Afer'i ele geçirdiği sırada Eyyubîlerin Meyyâfârikin Meliki Eşref, Erbil Atabeyi Gökböri, Mardin Artuklu Emiri Nasıreddin Mahmud ile kuzenleri Muizzeddin Sencerşah ve Melik Mansur'un kendisine karşı ittifak kurduklarını öğrendi. Tell Afer'den ayrılarak Bûşerâ'da karargâh kuran Nureddin Arslanşah, askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla civar köylere gittikleri sırada saldırıya uğradı. Çok ağır bir yenilgiye uğrayan Nureddin Arslanşah Musul'a dönerken yanında sadece dört kişi bulunuyordu. Beled'den başlayarak tüm çevreyi yağmalayan düşmanlarına karşı Nureddin Arslanşah, Tell Afer'i iade ederek barış imzalamak zorunda kaldı (1204).¹³⁵ Melik Adil'in oğlu ile Nureddin Arslanşah'ın kızının evlenmesiyle bu ikisi arasında bir anlaşma da yapıldı. Anlaşmaya göre Melik Adil, Sincar Atabeyi Melik Mansur'un, Nureddin Arslanşah da Muizzeddin Sencerşah'ın topraklarına hâkim olacaktı (1209).¹³⁶

Topraklarını kaybetmekten endişe eden Sincar hâkimi Melik Mansur, Melik Adil'e karşı Nureddin Arslanşah ve Muzaffrûddin Gökböri'ye yardım çağrısı yaptı. Gökböri Melik Adil'e elçi göndererek Sincar'ı Melik Mansur'a bırakması için ricada bulundu.

¹³³ Kök, "Arslanşah," s. 258

¹³⁴ İbnü'l Esîr, *Atabekiyye*, s. 200, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 567, Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 810, Kök, "Arslanşah," s. 258

¹³⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, XII/193-194, Sıbt, *Mîrat*, I/258, Ebu'l Ferec, *Tarih*, II/485, Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 567, Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 810

¹³⁶ Kök, "Arslanşah," s. 258

Ancak Melik Adil ricayı geri çevirdi. Nureddin Arslanşah başta anlaşma yaptığı Melik Adil'e karşı Muzafferüddin Gökböri ile birlikte Melik Mansur'un yanında yer almıştı. Melik Adil ile müttefikler Sincar'da karşılaşmaya karar verdilerse de Abbasi Halifesi Nâsır-Lidinillâh (1180-1225)'in araya girmesiyle barış sağlandı. Anlaşmaya göre Sincar Melik Mansur'da, Melik Adil'in elindeki bölgeler de kendisinde kalacaktı (1209-10).¹³⁷

Nureddin Arslanşah, Muzafferüddin Gökböri ile anlaşma yaptığı sırada, iki oğlunu onun kızlarıyla evlendirmişti (1209). Bu evliliklerin Musul üzerinde egemenlik hayalleri kuran Muzafferüddin Gökböri'nin amacına hizmet edeceği muhakkaktı.¹³⁸

Hastalanarak öleceğini anlayan Nureddin Arslanşah, vasiyetinde henüz on yaşındaki oğlu II. İzzeddin Mesud'un yerine geçmesini, küçük oğlu III. İmâdüddin Zengî'ye de Akr ve Şûş kaleleri ile birlikte bu kalelere bağlı beldelerin verilmesini, oğulları büyüyünceye kadar devleti Bedreddin Lûlû'nun idare etmesini istemişti. Nureddin Arslanşah, 16 Ocak 1211'de öldü ve Şâfiîler için yaptırmış olduğu medresenin içinde defnedildi.

Nureddin Arslanşah'ın mimari faaliyetleri az olsa da hazîresine defnedildiği Şafîî Medresesi döneminin en önemli eserlerinden biridir. Hanefî olmasına rağmen sonradan Şafîî mezhebine geçtiği söylenmektedir.¹³⁹

Kaynaklar Arslanşah'ın, Mardin'i Eyyubîlerin kuşatmasından kurtardığında eski sahiplerine vermesi nedeniyle, erdemli bir hükümdar olduğunu yazmaktadır. Hayır işlerine önem veren, adil ve hoşgörülü bir hükümdar olarak bilinen Nureddin Arslanşah, ailesine eski saygınlığını kazandırmıştır.

II. İzzeddin Mesud (1211-1218)'un, Bedreddin Lûlû'nun tahakkümü altında kısa süren saltanatının ardından, sonunda onun tarafından zehirlenerek öldürüldüğü rivayet edilmektedir (1218). Bedreddin Lûlû'nun onun yerine on yaşındaki II. Nureddin Arslanşah(1218-1219)'ı tahta çıkarması üzerine, III. İmâdüddin Zengî, kayınpederi Muzafferüddin Gökböri'nin desteğiyle itiraz ederek İmadiye Kalesi, Hakkâri ve Zevzan'ı zapt etti. Bunun üzerine Eyyubîlerden yardım alan Bedreddin

¹³⁷ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 567, Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 810, Kök, "Arslanşah," s. 259

¹³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, XII/284-287, *Atabekiyye*, s. 196-197, Ebu'l Ferec, *Tarih*, II/492-493 Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 287, Kök, "Arslanşah," s. 259, Bezer, "Zengîler(1127-1233)," s. 810

¹³⁹ Alptekin, "Musul Atabeyliği," s. 568, Kök, "Arslanşah," s. 259

Lûlû'ye yenilen III. İmâdüddin Zengî, Erbil'e sığındı. Halife Nasır-Lidinillâh'ın arabuluculuğu sayesinde taraflar arasında barış yapıldı.¹⁴⁰

1219'da II. Arslanşah'ın da ölmesi üzerine, yerine Bedreddin Lûlû tarafından kardeşi Nasıreddin Mahmud (1219-1233) geçirildi. III. İmâdüddin Zengî bir kez daha Musul'a bağlı bazı yerleri ele geçirdi. Melik Eşref'in komutanı Aybek'in yardıma geldiği Bedreddin Lûlû, Muzafferüddin Gökböri karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Halife Nasır-Lidinillâh tekrar devreye girerek bir kez daha anlaşma sağlanmasına yardımcı oldu. Ancak anlaşmaya uymayan III. İmâdüddin Zengî'nin Kevaşa'yı ele geçirmesi üzerine Melik Eşref'in kendisi Bedreddin Lûlû'nün yardımına geldi. Muzafferüddin Gökböri de Artuklular ve Anadolu Selçukluları ile ittifak kurmuştu. Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un ölümü, Anadolu Selçuklularının çekilerek bu ittifakın zayıflamasına neden olmuştu. Melik Eşref böylece Sincar'a girerek buradaki Zengî hâkimiyetine son verdi. Halife'nin arabuluculuk girişimini bu kez reddeden Melik Eşref, önce Musul'a gelerek, olanlardan sorumlu tuttuğu Muzafferüddin Gökböri'nin üzerine yürüdü. Zap Suyu yakınlarında yapılan görüşmeler sonucunda III. İmâdüddin Zengî'nin zapt ettiği tüm bölgelerden çekilmesi, çekilinceye kadar Akr, Şuş ve el-Humeydiye'nin Musul'da kalması, bunlar gerçekleşinceye kadar kendisinin Melik Eşref'in rehinesi olması şartlarıyla anlaşma sağlandı.¹⁴¹ Anlaşmaya yine uymayan III. İmâdüddin Zengî, Azerbaycan Atabeyi Özbek'in yanına giderek onun himayesine girdi.¹⁴²

El-Cezire'de hâkimiyet kavgası sürerken Moğol istilası iyice yaklaşmıştı. Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökböri bir Moğol tehlikesini daha yeni atlatmıştı (bkz. Erbil Atabeyliği). Musul'u ele geçirmek için Melik Eşref'e karşı birkaç Eyyubî melikin de yer aldığı bir ittifak oluşturdu. Ancak Musul'u almak üzereyken Eyyubî meliklerinin taraf değiştirmeleri nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴³

Moğollarla girdiği mücadeleyi kaybeden Celaleddin Harzemşah, batıya çekilerek karşılaştığı Halife Nasır-Lidinillâh'ın ordusunu yenmişti. Bunun üzerine Abbasi

¹⁴⁰ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/334-338, Ebu'l Ferec, **Tarih**, II/500-502, Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 568, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 810-811, Bahattin Kök, "Bedreddin Lûlû," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2003, c. XXVII, s. 257,

¹⁴¹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/339-341, 342-345, 354,399, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 811, Kök, "**Bedreddin Lûlû**," s. 257, Turan, **Selçuklular Zamanında**," s. 318

¹⁴² Alptekin, "**Musul Atabeyliği**," s. 569-571, Bezer, "**Zengîler (1127-1233)**," s. 811

¹⁴³ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/421/424, Ebu'l Ferec, **Tarih**, II/527, Sibt, **Mirat**, I/625, Bezer, "**Zengîler(1127-1233)**," s. 811

Halifesinin yardım istediği Muzafferüddin Gökböri, tam tersine Celaleddin Harzemşah ile anlaşarak Melik Eşref'e karşı yeni bir cephe oluşturacaktı. Melik Eşref'in, Celaleddin Harzemşah'la uğraşırken kendisi Musul'u ele geçirmeyi planlayan Gökböri'nin planı Celaleddin Harzemşah'ın Kirman'a gitmesi nedeniyle bozuldu. Melik Eşref, Artukluları yendikten sonra akraba melikleri kendi tarafına çekti. Böylece Muzafferüddin Gökböri'nin Musul'u ele geçirme şansı kalmadı.¹⁴⁴

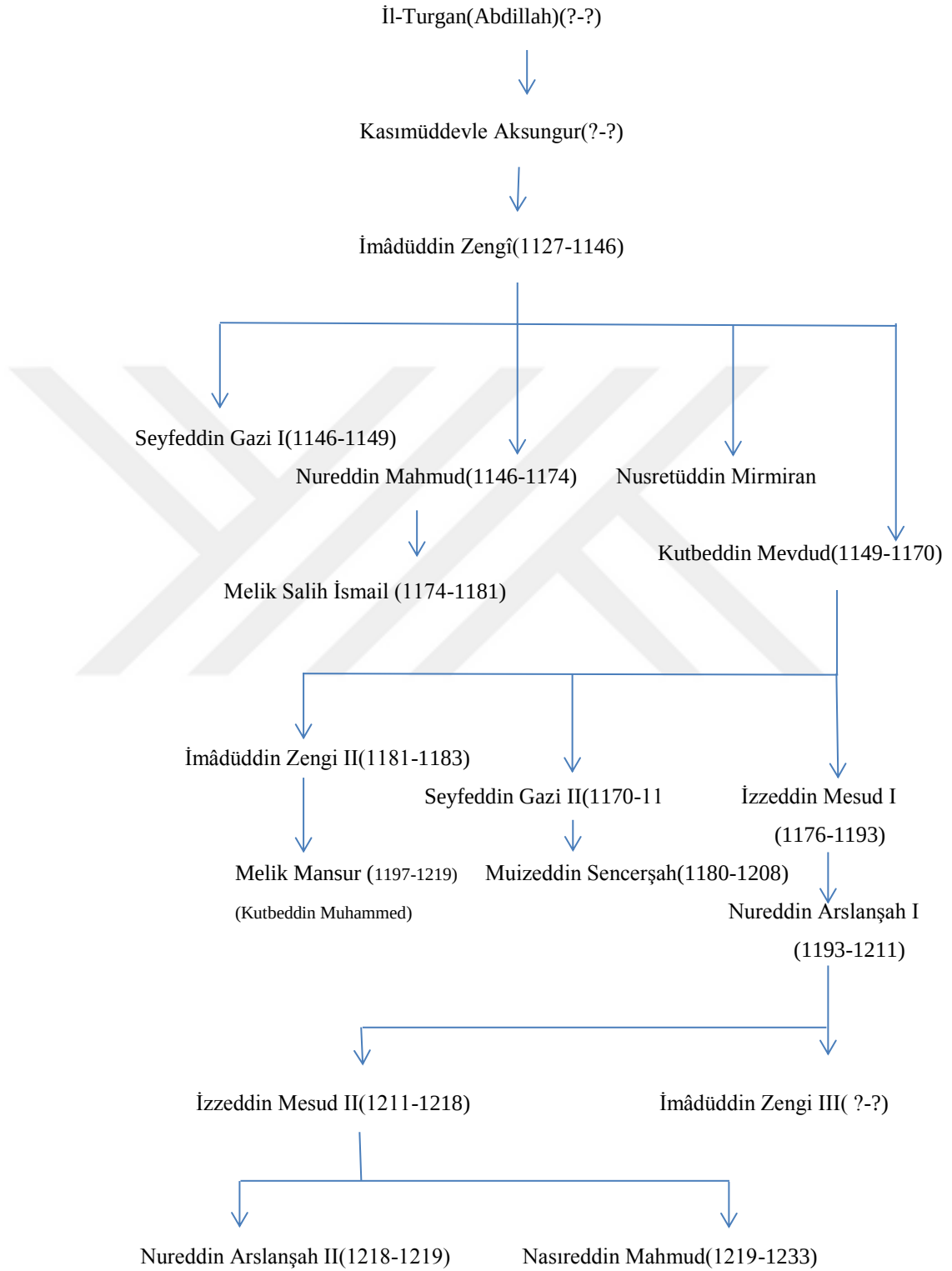
On yaşındayken tahta çıkarılan Nasıreddin Mahmud, Muzafferüddin Gökböri'nin ölümüyle rakipsiz kalan Bedreddin Lûlû tarafından dramatik biçimde öldürüldü. Böylece 1233 yılında Musul Atabeyliği devri kapanmış oldu.¹⁴⁵ Bedreddin Lûlû Halife Nasır-Lidinillâh'dan aldığı onayla Musul'un yeni sahibi oldu.¹⁴⁶ Ancak bu çok uzun sürmeyecekti. Bütün Ortadoğu'yu kasıp kavuran Moğol istilası kapılarına dayanmıştı.

¹⁴⁴ Bezer, “Zengîler(1127-1233),” s. 811

¹⁴⁵ Alptekin, “Musul Atabeyliği,” s. 571, Bezer, “Zengîler(1127-1233),” s. 811

¹⁴⁶ Kök, “Bedreddin Lûlû,” s. 257

Zengîlerin Soy Ağacı

2. BÖLÜM

ERBİL ATABEYLİĞİ – BEGTEĞİNLİLER (1144-1232)

el-Cezire bölgesindeki diğer şehirlerde olduğu gibi Erbil de, doğudan göç eden kalabalık Türkmen aşiretlerinin burayı yurt tutmasıyla birlikte Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) Selçuklu Devleti'ne katıldı. O tarihten sonra şehri Türk devlet adamları yönetmeye başladı.¹

İmâdüddin Zengî'nin çocukluk arkadaşı ve Musul Atabeyliğinde önemli görevlerde bulunmuş olan Zeynüddin Ali Küçük b. Begtegin tarafından kurulmuş olan beylik, en önemli şehri Erbil'den başlayarak Şehrizar, Hakkâri, Tekrit, Sincar, Harran ve Urfa'yı içine alan bölgede hüküm sürmüştür. Ali Küçük'ün babasının adından hareketle Begteginliler ya da Erbil Atabeyliği şeklinde adlandırılmaktadır.²

2.1. Zeynüddin Ali Küçük b. Begtegin b. Muhammed (?-1167)

Irak Selçuklu Sultanı Mesud tahta çıktığında (1132), daha önce bölgenin yerlilerinden Emîr Bâbekr ve Ebû'l-Heycâ ailelerinin idaresinde bulunmuş olan Erbil'i³ aralarındaki husumete rağmen İmâdüddin Zengî'nin idaresine verdi. İmâdüddin Zengî de şehri yakın arkadaşı ve komutanı Begteginioğlu Ali Küçük'e bıraktı. Böylelikle 1133 yılında Erbil'de Begtegin ailesinin egemenliği başlamış oldu.⁴ Türkî veya Türkmanî şeklinde adlandırılan bu ailenin ataları hakkında Ali Küçük'ün babasının adının Begtegin, dedesinin adının da Muhammed olması dışında bilgi bulunmamaktadır.⁵

¹ Fazıl Bayat, "Erbil Atabeyliği," **Yeni Türkiye**, Ankara, Yeni Türkiye Yay. 2016, c. III, sayı 84, s. 144-150

² Abdullah Ekinci, "Muzafferüddin Gökböri'nin Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri," **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, c. IV, s. 856-863, Coşkun Alptekin, "Erbil'de Bir Türk Beyliği- Begteginliler," **Marmara Üni. Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1982, III, s. 1

³ Coşkun Alptekin, "Ali Küçük," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 1989, c. II, s. 410, Sami es-Sakkar, "Erbil," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 1995, c. XI, s. 272-273

⁴ İbn Vâsıl, **Müferric**, I/97, Alptekin, "Ali Küçük," s. 410, Bayat, "Erbil Atabeyliği," s. 144, es-Sakkar, "Erbil," s. 273, İbrahim Kafesoğlu, "Kök-Böri" **MEB İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB, İstanbul, 1977, c. VI s. 885, Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 66

⁵ Alptekin, "Begteginliler", s. 342, Gülay Ögün Bezer, "Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği," **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, c. IV.; s. 864-869, Gülay Ögün Bezer, **Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği**, İstanbul, 2000, s. 11-15, Öztuna, **Devletler**, s. 498, Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı-Destanları**, Ankara, 1972, s. 133, Kafesoğlu, "Kök-Böri," s. 885

İmâdüddin Zengî ile akran olan Ali Küçük, Zengî'nin babası öldürüldüğünde onun yanında idi.⁶ İmâdüddin Zengî ile birlikte büyüdüğü anlaşılan Ali Küçük, Zengî 1146 yılında Caber Kalesi önlerinde öldürülünceye dek onunla birlikte hareket etmiştir.

Ali Küçük'ün Musul Atabeyliğinin hizmetindeyken siyasi ve askeri anlamda oldukça yetenekli bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. Onun önemli başarılarından ilki Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un kuşattığı Halep'i savunarak onu geri çekilmek zorunda bırakmasıdır (1138).⁷ İlk önemli başarısını böyle kazanan Ali Küçük, tam altı yıl sonra 1144'te İmâdüddin Zengî'nin yanında Urfa'nın fethine katılmış; buradaki gayretlerinin ödülü olarak, emrine verilen yedi komutan ve güçlü bir garnizonla birlikte şehrin valilik görevini üstlenmiştir.⁸

İmâdüddin Zengî, Bire'yi kuşattığı sırada Şehzade Ferruhşah Musul'da isyan çıkararak Musul naibi Nasıreddin Çakır'ı öldürmesi üzerine, Zengî tarafından isyanı bastırması için görevlendirilen Ali Küçük, başta Şehzade Ferruhşah olmak üzere isyan çıkaranları bertaraf etti.⁹ Böylece Nasıreddin Çakır'ın ölmeden önce sahip olduğu Şehrizar, Hakkâri, Hamidiye, Sincar, Harran şehirleri ve bunlara bağlı kaleler de İmâdüddin Zengî tarafından kendisine ikta edildi.¹⁰

İmâdüddin Zengî Caber Kalesi'ni kuşattığı sırada Finik Kalesi'ni kuşatmış olan Ali Küçük, Zengî'nin ölüm haberini alınca Musul'da otorite boşluğu oluşmasına fırsat vermemek için kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Musul'a dönerek Şehzade Alparslan'ın Zengî'nin ölümünü fırsat bilerek şehri ele geçirme teşebbüsünü boşa çıkardı. İmâdiye Emiri Karaca tarafından bazı kaleler daha sonra Ali Küçük'e ikta edildi.¹¹

Şehzade Alparslan'ın isyanını bastıran Ali Küçük, İmâdüddin Zengî'nin ölümü üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un rehinesi olarak Şehrizar'da bulunan I. Seyfeddin Gazi'yi davet ederek Musul Atabeyliği tahtına çıkmasını sağladı.

⁶ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 15, Ebu Şâme, **Ravzateyn**, IV/38, Bayat, "**Erbil Atabeyliği**," s. 144-145, Ekinci, "**Muzafferüddin Gökboro**," s. 856,

⁷ Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, Erzurum, 1978, s. 69-71, Bezer, "**Begteginliler**," s. 864

⁸ Kalânîsî, **Dımaşk**, s. 280-281, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 68, **el-Kamil**, XI/99-100, Alptekin, "**Ali Küçük**," s. 410, Bezer, "**Begteginliler**," s. 864

⁹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, 72-73, **el-Kamil**, XI/100-102, Alptekin, "**Ali Küçük**," s. 410, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹⁰ Alptekin, "**Begteginliler**," s. 342, Bayat, "**Erbil Atabeyliği**," s. 145, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 885

¹¹ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, 48-64-73-113, **el-Kamil**, XI/109-110-132, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

Seyfeddin Gazi, Ali Küçük'ü yaptıklarından ve Musul Atabeyliği'ne bağlılığından dolayı Musul naipliği görevinde bıraktı.¹²

İmâdüddin Zengî'nin ölümünden faydalanmak isteyen Urfa eski kontu ve Tell-Başır hâkimi Joscelin Ermenilerin yardımıyla 1146 yılında Urfa'yı ele geçirdi. Musul ordusundan önce gelerek şehri alan Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, yardımlarından dolayı Ali Küçük'e iltifat ederek ele geçirilen ganimetten pay verdi.¹³

Musul Atabeyi I. Seyfeddin Gazi yakalandığı hastalık nedeniyle ölmeden önce, yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud'un geçmesini, Ali Küçük'ün de Musul naibi olarak kalmasını vasiyet etti (1149).¹⁴ Kutbeddin Mevdud'un atabeyliğinin ilk yılında Sincar'da çıkan isyanı bastıran Ali Küçük, Sincar'ı da iktalarına katarak itibar ve gücünü daha da arttırdı.¹⁵

Irak Selçuklu Sultanı Muhammed, saltanatını tanımayarak şehzadeleri kendi aleyhine kışkırtan Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh'a karşı 1157 'de Bağdat'ı kuşatmıştı. Onun yardım çağrısına cevap veren Musul Atabeyliği adına Ali Küçük donanımlı bir ordu ile kuşatmaya katıldı. Tekrit'in o tarihlerde Sultan Muhammed tarafından kendisine ikta edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Selçuklu tahtının bir başka şehzade Melikşah tarafından tehdit edilmesiyle kuşatmayı kaldıran Sultan Muhammed ile maiyetinin güvenliğini de Musul Atabeyi Kutbeddin Mevdud ile beraber Ali Küçük sağlamıştı.¹⁷ Oldukça inançlı olduğu bilinen Ali Küçük'ün, Sultan Muhammed ile Muktefi-Liemrillâh arasındaki mücadele sırasında gönülsüz hareket ettiği ileri sürülmüştür.¹⁸ Ancak sultanı desteklediği anlaşılmaktadır.

Bu olaylardan bir yıl önce 1156'da Sultan Muhammed'e karşı giriştiği çarpışmada yenilerek kaçan Şehzade Süleymanşah Kara-Beli Derbendinde Ali Küçük'ün

¹² Kalânisî, **Dimaşk**, s. 285, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 84-86, **el-Kamil**, XI/113-139, Sıbt, **Mirat**, I/191, Alptekin, "**Ali Küçük**," s. 410, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹³ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s.86-87, **el-Kamil**, XI/114, el-Bundarî, **Zubdet**, II/290-291, Alptekin, "**Ali Küçük**," s. 410, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹⁴ Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹⁵ Kalânisî, **Dimaşk**, s. 306-307, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 82-92-98, **el-Kamil**, XI/139, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 204, Alptekin, "**Ali Küçük**," s. 410, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹⁶ İbnü'l Esr, **Atabekiyye**, s. 113-114, **el-Kamil**, XI/212-215, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 226-232, Reşideddin Fazlullah, **Camii't-tevarih**, (çev. Erkan Göksu, H. H. Güneş), Ankara, 2010, s. 237-238, Bezer, **Begteginliler**, s. 44-46

¹⁷ Hüseyinî, **Ahbar**, s. 100-101, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 114-115, **el-Kamil**, XI/139, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 257-258, Bezer, "**Begteginliler**," s. 865

¹⁸ Ekinci, "**Muzafferüddin Gökbori**," s. 856

adamları tarafından yakalanarak Musul Kalesi'nde hapsedilmişti.¹⁹ Sultan Muhammed'in Bağdat kuşatmasından bir yıl sonra ölmesiyle Selçuklu ümerası Irak tahtına çıkması için Kutbeddin Mevdud'dan iki yıldır tutuklu olan Şehzade Süleymanşah'ı serbest bırakmasını istediler. Kutbeddin Mevdud'un yeni sultanın atabeyi, Ali Küçük'ün ise Selçuklu ordusu komutanı olması şartıyla bir anlaşma yapıldı. Süleymanşah'la birlikte giden kafilе Hemedan'a doğru yola çıktıktan sonra, onları karşılamak için gelen ümeranın Süleymanşah'a karşı lakayt tutumlarına tepki gösteren Ali Küçük Musul'a geri döndü (1158).²⁰

İmâdüddin Zengî'nin diğer bir oğlu Nusretüddin Mirmiran, ağabeyi olan Halep Atabeyi Nureddin Mahmud'un hastalığından yararlanmak isteyerek, Halep'i ele geçirmek üzere hareket etti. Çıkan kargaşayı fırsat bilen Haçlılar da ordularıyla Halep önlerine geldiler. Ali Küçük'ün şehri savunmak için geldiğini haber alınca Haçlılar geri çekildiler. Nureddin Mahmud, bir süre sonra iyileşti ve kardeşini cezalandırmak amacıyla Harran'ı ele geçirdi. Burasını hastalığında yardımına gelen Ali Küçük'e iktâ etti (1159).²¹

Nureddin Mahmud'un, hastalığı sırasında Harim'i işgal eden Haçlılar, 1162 ve 1163'de topraklarını geri almak isteyen Nureddin'i birkaç kez üst üste yendiler. Haçlı varlığına nihai bir darbe vurmak amacıyla seferler düzenleyen Nureddin'in çağrılarına ilk uyan yine Ali Küçük oldu. Türk ordusu, Harim'e yapılan ilk seferde Ali Küçük'ün askeri dehası sayesinde büyük bir zafer kazandı. Haçlı ordusu 8-10 bin kadar ölü ile bir o kadar da esir bırakarak çekilmek zorunda kaldı. İkinci seferde ise Humus ve Banyas gibi önemli şehirler yeniden fethedildi. Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Ali Küçük ile Musul ordusunun yardımlarına karşılık, daha önce Sincar karşılığında almış olduğu Rakka'yı Musul Atabeyliği'ne iade etti.²²

Yaşlandığı, sağır ve kör olduğu gerekçesiyle görevinden ayrılarak Erbil'e dönen Ali Küçük, Erbil dışındaki bütün iktalarını Kutbeddin Mevdud'a devrettikten sonra 1167

¹⁹ Kalânisî, **Dımaşk**, s. 337, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 108-109, Hüseyinî, **Ahbar**, s.101, Alptekin, "Ali Küçük," s. 410, Bezer, **Begteginliler**, s. 37-41

²⁰ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 114-115, **el-Kamil**, XI/254-255, el-Bundarî, **Zubdet**, s. 257-258, Hüseyinî, **Ahbar**, s. 100-101, Bezer, "Begteginliler," s. 865

²¹ Kalânisî, **Dımaşk**, s. 355-358, İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, s. 251-252, Sıbt, **Mirat**, I/232-252, Alptekin, "Begteginliler" s. 342, Bezer, "Begteginliler," s. 866

²² İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s.130, **el-Kamil**, XI/s.327-328, Alptekin, "Ali Küçük," s. 410, Bezer, "Begteginliler," s. 866

yılında öldü. Naaşı Musul'da daha önce el-Atik Camii yanında yaptırdığı türbeye defnedildi.²³

Hayatı boyunca Zengî ailesine hizmet eden Ali Küçük'ün askeri bir deha olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin kaynakları onun yüksek ahlaklı, adil ve cömert bir devlet adamı olduğunu; Musul şehrinin ve ordusunun onun idaresinde her açıdan kusursuz olduğunu yazmaktadır.²⁴ Döneminin ünlü şairlerinden olan Haysa Beysa'nın bir şiirinde onu övdüğü bilinmektedir.²⁵

Erbil'de imar işleri yaptığına dair fazla bilgi bulunmayan Ali Küçük'ün, naibi Serftekin aracılığıyla bir medrese ile birkaç hayır kurumu yaptırdığı bilinmektedir. Musul'da ise günümüzde bilinmeyen bir cami ile kendi adını taşıyan Medreset'ül Zeyniyye'yi yaptırmıştır.²⁶

Zeynüddin Ali Küçük'ün dört oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlardan Alaeddin annesi ile birlikte gittiği Dimaşk'ta ölmüş ve bu şehirde defnedilmiştir. Akbörü hakkında ise kaynaklarda adından başka bilgi bulunmamaktadır. Ali Küçük öldüğünde diğer iki oğlu Muzafferüddin Gökbörü ile Yusuf Yınaltegin, Erbil naibi Mücahidüddin Kaymaz ile birlikte Erbil'de bulunuyorlardı.²⁷

2.2. Muzafferüddin Gökbörü (el-Malik al-Muazzam Muzaffer al-Din Abu Nasr Gökbörü b. Zeyn el-din Ali Küçük) (1153-1233)

Erbil naibi Mücahidüddin Kaymaz, 1164'ten beri bu görevini yürütüyordu. Nispeten etkisi altında daha kolay tutabileceği Yusuf Yınaltegin'i başa geçirmek için Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillâh'dan, Ali Küçük'ün yerine atabey olan Gökbörü'nin²⁸ beceriksiz biri olduğunu iddia ederek azledilmesini istedi. Bundan sonra Muzafferüddin Gökbörü, Erbil tahtından azledilerek hapse koyuldu.²⁹

²³ İbnül Esîr, *Atabekiyye*, s.130, *el-Kamil*, XI/s.327-328, Alptekin, "Ali Küçük," s. 410, Ekinci, "Muzafferüddin Gökbörü," s. 857, Bezer, "Begteginliler," s. 866, Saatçi, *Irak'ta Türk*, s. 66

²⁴ İbnü'l Esîr, *Atabekiyye*, s. 134-135, *el-Kamil*, XI/ 331, Ekinci, "Muzafferüddin Gökbörü," s. 857, Bezer, "Begteginliler," s. 866,

²⁵ Alptekin, "Begteginliler," s. 342

²⁶ Ekinci, "Muzafferüddin Gökbörü," s. 857, Alptekin, "Begteginliler," s. 342-344, Bezer, "Begteginliler," s. 869

²⁷ Bezer, *Begteginliler*, s. 54-55

²⁸ Gökbörü: "Gök" ya da "gög" (boz) ve "böri" (kurt) kelimelerinin birleşmesi sonucu oluşmuş ad, öz Türkçe'de "Bozkurt" anlamına gelir. Bazı kaynaklar Kökbörü ya da Gökbörü şeklinde yazmışlardır.

²⁹ Alptekin, "Begteginliler," s. 342, Ekinci, "Muzafferüddin Gökbörü," s. 857, Kafesoğlu, "Kök-Böri," s. 885, Bezer, "Begteginliler," s. 866, es-Sakkar, "Mücahidüddin Kaymaz," s. 443-444

Bir süre sonra özgürlüğüne kavuşan Muzafferüddin Gökböri, Halife Müstencid-Billâh'a başvurarak hakkını aramasına rağmen sonuç alamadı. Bundan sonra Musul Atabeyi II. Seyfeddin Gazi'nin emrine girdi. II. Seyfeddin Gazi amcası Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra Harran'ı ele geçirerek, burayı Muzafferüddin Gökböri'ye ikta etti (1174).³⁰

Selçuklu egemenliğinin gücünü kaybetmesiyle Ortadoğu'da egemenlik mücadelesi veren pek çok beylik ortaya çıkmıştı. Halep Atabeyi Nureddin Mahmud'un ölümüyle bölgede otorite boşluğu oluşmuştu. Nureddin Mahmud'un komutanlarından Selahaddin Eyyubî, Fatîmi Halifeliği'ni yıktığı Mısırdan yola çıkarak, Suriye şehirlerinin pek çoğunu egemenliği altına almıştı.

Musul Atabeyliğinin hizmetinde olan Muzafferüddin Gökböri, atabeyliğin Selahaddin Eyyûbî'ye karşı mücadelesine bizzat katılmıştı. Tell-Sultan savaşındaki gayretine rağmen, Musul ordusunu hezimetten kurtaramadı (1176).³¹ Önemli şehirlerini Selahaddin Eyyûbî'ye terk etmek zorunda kalan II. Seyfeddin Gazi, Erbil naibi Mücahidüddin Kaymaz'ı tedbir olarak Musul valiliğine getirdi.³²

Halep Atabeyi Melik Salih İsmail'in ölmeden önce topraklarını vasiyet ettiği Musul Atabeyi İzzeddin Mesud, o öldükten sonra Mücahidüddin Kaymaz ve Muzafferüddin Gökböri ile birlikte giderek Halep'i teslim aldı. Gökböri'yi de şahne³³ olarak atadı.³⁴ Gökböri, Selahaddin Eyyûbî'ye tabi olmak isteyen komutanların itaat etmemeleri nedeniyle şehre hâkim olamadı. İzzeddin Mesud'a yaptığı şikâyetler de karşılık bulmayınca Harran'a dönen Muzafferüddin Gökböri, her şeyin sorumlusu olduğunu düşündüğü Mücahidüddin Kaymaz'a duyduğu öfkenin etkisiyle, Selahaddin

³⁰ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 175-177, **el-Kamil**, XI/407, Sıbt, **Mirat**, I/273,325, Bezer, "**Begteginliler**," s. 866, es-Sakkar, "**Mücahidüddin Kaymaz**," s. 443, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 885

³¹ Şeşen, **Selahaddin**, s. 45, Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri**, Ankara, 1993, s. 228, Alptekin, "**Begteginliler**," s. 69, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 885, Bezer, "**Begteginliler**," s. 866

³² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/427-431, Sıbt, **Mirat**, I/332-334, Bezer, "**Begteginliler**," s. 866, es-Sakkar, "**Mücahidüddin Kaymaz**," s. 443

³³ Şahne: Günümüzde "garnizon komutanı" tanımıyla bilinen şehri korumakla görevli komutan.

³⁴ İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s.180-181, Sıbt, **Mirat**, I/367, Ebu Şâme, **Ravzateyn**, II/22,30, Bezer, "**Begteginliler**," s. 867, es-Sakkar, "**Mücahidüddin Kaymaz**," s. 443

Eyyûbî'ye tabi olarak, onu Musul üzerine sefer düzenlemeye ikna etti.³⁵ Sefere çıkan Selahaddin Eyyûbî önce Urfa'yı alarak, burayı Gökböri'ye ikta etti.³⁶

Musul kuşatması başarısız olunca Gökböri'yi suçlayan Selahaddin Eyyûbî, dönüş yolunda Sincar ve Halep gibi önemli şehirleri ele geçirdi. Musul Atabeyi İzzeddin Mesud, bu olaylardan Mücahidüddin Kaymaz'ı sorumlu tutarak hapse attı. Kaymaz'ın etkisinden kurtulan Gökböri'nin kardeşi olan Erbil Atabeyi Yusuf Yınaltegin de Selahaddin Eyyûbî'ye tabi oldu. Azerbaycan Atabeyi Cihan Pehlivan'ın arabuluculuk etmesi sonucu bırakılan Mücahidüddin Kaymaz'ın Erbil'i ele geçirme planı, Yusuf Yınaltegin'in Azerbaycan ve Musul müttefik ordusunu büyük hezimete uğratması sonucunda başarılı olamadı.³⁷

Erbil ve çevresinin tahrip edildiğini söyleyen Muzafferüddin Gökböri, Selahaddin Eyyûbî'yi bir kez daha Musul'u kuşatmaya ikna etti. Bütün Suriye'ye hâkim olan Selahaddin, el-Cezire'nin Musul Atabeyliği dışında kalan kısmına da hâkim olmuş ve Artukluları kendine tabi kılmıştı. Artık bütün şartlar Selahaddin'in lehineydi. Musul'a giderken kendisine katılan Gökböri'yi daha önce söz verdiği 50.000 dinarı ödemeyi geciktirdiği için tutuklattı. Ancak Muzafferüddin Gökböri'nin daha önceki faaliyetleri ile halkın ona duyduğu sevgiyi göz önüne alarak bir ay sonra serbest bırakacaktı.³⁸

Selahaddin Eyyûbî, çok iyi tahkim edilmiş Musul şehrine ikinci kuşatmada da girmeyi başaramadı. Fakat İzzeddin Mesud, kaçınılmaz sona geldiğini düşünerek Selahaddin'e tabi olmayı kabul etti. Bunun üzerine Selahaddin Eyyûbî, Muzafferüddin Gökböri ve Yusuf Yınaltegin kardeşlerin el-Cezire'deki başarılarından dolayı Gökböri'yi kız kardeşi Rabia Hatun ile evlendirerek onurlandırdı.³⁹

Musul Atabeyliğinin itaati ile tüm el-Cezire'ye hâkim olan Selahaddin Eyyûbî, sınırlarını kuzeye doğru genişletmek amacıyla Muzafferüddin Gökböri ile

³⁵ Bezer, “**Begteginliler**,” s. 867, Ekinci, “**Muzafferüddin Gökböri**” s. 857; Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 342, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 885

³⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/483-484, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 885, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 867,

³⁷ Bezer, “**Begteginliler**,” s. 867, es-Sakkar, “**Mücahidüddin Kaymaz**,” s. 443, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 886

³⁸ Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 342, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 867, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 886

³⁹ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/511,551, Sibt, **Mîrat**, I/385, İbn Vâsıl, **Müfferic**, II/165, Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 342, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 867, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 885

Takiyüddin Ömer⁴⁰ komutasında bir orduyu Ahlat'ı almaları için görevlendirdi. Ancak Eyyubî ordusu yalnızca Meyyafarkin'i alarak geri döndü (1185).⁴¹

Birkaç yıl boyunca Selahaddin Eyyûbî'nin yanında Haçlılara karşı mücadele eden Muzafferüddin Gökböri, asıl ününü Taberiye ve Kudüs fetihlerinde üstlendiği önemli görevlerle kazandı.⁴² Selahaddin Eyyûbî'nin, Kerek hâkimi Chattillion'un bir Müslüman kervanını yağmalayarak kervandakileri katletmesi üzerine yaptığı cihat çağrısına uyan Muzafferüddin Gökböri, kendisinin kumanda ettiği Türk ordusuyla Suffariye'de Haçlıları ağır bir bozguna uğrattı (1187). Askeri dehası sayesinde elde ettiği bu başarı onun "Kudüs'ün fethinin ateşini tutuşturan kahraman" olarak tanınmasını sağladı.⁴³

Suffariye yenilgisiyle çöküşe geçerek karamsarlığa kapılan Haçlılara karşı Eyyubîler, Akka ve Taberiye'yi alarak şiddetli bir fetih hareketine giriştiler. Muzafferüddin Gökböri, Hz. İsa'nın doğum yeri olduğu için Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Nasıra'yı (Beyt'ül-lahim) aldı. 30 Ekim 1187'de Kudüs'ün fethi ile bu fetih hareketi tamamlandı.⁴⁴

Kudüs'ün fethinden sonra fidye karşılığında Haçlı esirlerin eşyalarıyla birlikte şehirden gitmelerine izin verildi. Muzafferüddin Gökböri, kendi tebaasından olan 1.000 kadar Ermeni ve Süryani'yi fidyelerini ödeyerek serbest bıraktırdı.⁴⁵

Kudüs'ün Müslümanlarca fethi Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Kutsal topraklardaki en önemli merkezlerini kaybeden Haçlılar 1189 yılında III. Haçlı Seferi'ni başlattılar. Anadolu'da uğradıkları kayıplara rağmen, 1190'da Akka'ya ulaşmayı başararak şehri kuşattılar. Selahaddin Eyyûbî'nin isteği üzerine Yusuf Yıналtegin ile Muzafferüddin Gökböri birlikte yardıma gittiler. Ancak, Haçlı ordularında önemli sayıda kayıplara neden olan bir salgın hastalık Türk ordusuna da bulaşarak kayıplara neden oldu. Muzafferüddin Gökböri ile Yusuf Yıналtegin de

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, Selahaddin Eyyubi'nin Ahlat'ın fethi için amcasının oğlu Nasıreddin Muhammed ile Kökböri'yi görevlendirdiğini yazar. Bu zattan bahsetmez. Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886

⁴¹ İkinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 858, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886

⁴² Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886, Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 66

⁴³ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/529-531, İmameddin İsfahân, **el-Fethü'l-kussi fi'l-fethi'l-kudsi**, (nşr. C. Landberg), Leiden, 1888, s. 14-15, 130,131, Sibt, **Mirat**, I/392, Bezer, "**Begteginliler**," s. 867, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886, Şeşen, **Selahaddin**, s. 73

⁴⁴ Ebu'l Ferec, **Tarih**, II/444, İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/540, İsfahânî, **Kussi**, s.32-33, Bezer, **Begteginliler**, s. 86,

⁴⁵ Ebu'l Ferec, **Tarih**, II/ 444, İkinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 858

salgından etkilenecek hasta olmuşlardı. Yusuf Yınaltegin hastalıktan kurtulamayarak öldü. Muzaferüddin Gökböri'nin, onun ölümüne üzülmeyeceği, hatta Erbil tahtına geçmek için kardeşini zehirlediği iddia edilmiştir.⁴⁶

Yusuf Yınaltegin'in ölümünün ardından Muzaferüddin Gökböri, Selahaddin Eyyûbî'ye Erbil'in kendisine verilmesine karşılık 50.000 dinar teklif etti. Hizmetlerinin karşılığında Selahaddin, Erbil'in yanında Kara-Beli ve Şehrizar'u da Gökböri'ye ikta etti. Erbil'e dönen Muzaferüddin Gökböri, ölünceye kadar 40 yıl boyunca beyliğini yönetti.⁴⁷

Bundan sonra Muzaferüddin Gökböri, 1193 yılına kadar Selahaddin Eyyûbî'ye tabi kalsa da onun yardım çağrılarını kendisi gitmeden, seferlere asker göndermekle yetindi.⁴⁸ Selahaddin Eyyubî'nin öldüğü 1193'ten sonra Muzaferüddin Gökböri bağımsızlığını ilan ederek kendi adına para kestirmeye başladı. Başta Musul Atabeyleri olmak üzere bölgedeki diğer aktörlere karşı askeri ve diplomatik bir takım faaliyetler yürüterek bölge siyasetini yönlendiren etkili bir rol üstlenmiştir.⁴⁹

Selahaddin Eyyubî'nin öldüğü 1193 yılından 1203 yılına kadar Gökböri'nin Erbil'deki faaliyetleri hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu süreçte Musul Atabeyliği ile akrabalık kurduğu ve bu akrabalık sayesinde atabeylik üzerinde nüfuz elde etmiş olduğu bilinmektedir. Eyyubî ve Zengî şubeleri arasındaki mücadelede aktif olarak yer almıştır.⁵⁰

1202-1203 yıllarında Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah'a karşı Muzaferüddin Gökböri, Eyyûbî Meliki Adil, Hısn-ı Keyfa Artuklu Emiri Mahmud, Cezire-t İbn Ömer sahibi Muizzeddin Sencerşah ve Meyyafarikin sahibi Eyyûbî Meliki Efdal'dan oluşan büyük bir ittifak kurmuştu. Nureddin Arslanşah amcasının oğlu Sincar hâkimi Melik Mansur'un elindeki Nusaybin'i kuşattığı sırada, Muzaferüddin Gökböri de

⁴⁶ Sibt, **Mirat**; VIII/407, İsfahânî, **Kussî**, s. 298, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 886, Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 68,

⁴⁷ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/56-57, İsfahânî, **Kussî**, s. 246,247, 256, 298,299, Sibt, **Mirat**, I/406-407, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 868, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s.886-887, Şeşen, **Selahaddin**, s. 82

⁴⁸ İsfahânî, **Kussî**, s. 353,354, 366,368, 378,379, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 868, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 887

⁴⁹ Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 66

⁵⁰ Ebu'l Feret, **Tarih**, II/492-493, İbnü'l Esîr, **Atabekiyye**, s. 196-197, **el-Kamil**, XII/284-287, Bezer, **Begteginliler**, s. 99-105

onun topraklarından Ninova'ya girmişti. Bu haber üzerine geri dönen Nureddin Arslanşah, ittifak karşısında yenilerek kaçtı.⁵¹

Muzafferüddin Gökböri, bu ittifaktan sonra kestirdiği paralarda Melik Adil'in adını bastırmıştır.⁵² Para kestirme olayı bir egemenlik sembolü olduğu için Muzafferüddin Gökböri bu tarihten sonra Melik Adil'e tabi olmuş olmalıdır.

Eyyubîlerin yayılma faaliyetlerini engellemede başarılı olamayan Muzafferüddin Gökböri, 1205-1206 yıllarında İldenizliler Atabeyliğine ait Azerbaycan'a hâkim olmak amacıyla Meraga Emiri Karasungur ile ittifak yaptı. Ancak bunda da başarılı olamadı.⁵³ Daha sonra Azerbaycan İldenizli Atabeyi Özbek'in kendisine isyan eden Mengli'ye karşı, yardım istemesi üzerine Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillâh ve İsmailîlerin de bulunduğu bir ittifaka dâhil olan Muzafferüddin Gökböri, isyanının bastırılmasında askeri anlamda önemli bir oynadı.⁵⁴

Bu dönem Harzemşah akınları ve Moğol istilaları Erbil kapılarına kadar dayanmıştı. Muzafferüddin Gökböri, Halife Nasır-Lidinillâh'ın ordusunu yenen Celaeddin Harzemşah ile anlaşarak ilk tehlikeyi atlatmayı başardı.⁵⁵

Musul Atabeyliği ve Eyyubî meliklerinin kazanımlarını engellemek isteyen Muzafferüddin Gökböri, 1210 yılında Sincar'ı kuşatan Melik Adil'e karşı Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'a tabi olduğunu bildirdi. Halife Nasır-Lidinillâh'ın arabuluculuğu sayesinde Melik Âdil kuşatmayı kaldırdı.⁵⁶

Aynı yıl Muzafferüddin Gökböri'nin damadı II. İzzeddin Mesud'un Musul tahtına çıkmasıyla iki atabeylik arasındaki kavga bir süreliğine durdu. II. İzzeddin Mesud'un 1218 yılında ölümüyle yerine çocuk yaştaki II. Nureddin Arslanşah geçirildi. Gerçekte atabeylik Vezir Bedreddin Lûlû'nün tahakkümü altındaydı. Musul tahtına diğer damadı III. İmâdüddin Zengî'nin geçmesini isteyen Muzafferüddin Gökböri, damadının İmadiye kalesini zapt etmesine yardım etti. Kendisi de bu sırada

⁵¹ Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 887

⁵² Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 886

⁵³ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/236-237-238, İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Kahire, 1932, XIII/43, Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 342, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 868, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 887

⁵⁴ Ekinci, “**Muzafferüddin Gökböri**,” s. 859, İbrahim Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, 1956, s. 181-189, Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabegleri,” **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, c. IV, s. 876

⁵⁵ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/425-428, Sibt, **Mirat**, I/632, Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, (çev. Mürsel Öztürk), İstanbul, 2013, s. 356-357, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 868

⁵⁶ Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 343, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 339

Bedreddin Lûlû'yü oyalamak amacıyla Musul topraklarına girdi. Ancak Bedreddin Lûlû, Melik Eşref'in yardımıyla III. İmâdüddin Zengî'yi Akra Kalesi'nde bozguna uğrattı (1219). II. Nureddin Arslanşah'ın da ölmesiyle yerine geçen Nasıreddin Mahmud'un küçük yaşta olması nedeniyle III. İmâdüddin Zengî kayınpederiyle birlikte Musul civarını yağmaladı. Bedreddin Lûlû, Melik Eşref'ten aldığı Aybek komutasındaki orduyla Zap Suyu kıyısında Gökböri ile III. Zengî'ye yenilerek Gevaş Kalesi'ni terk etmek zorunda kaldı.⁵⁷

Muzafferüddin Gökböri, aynı yıl artan Moğol akınları karşısında Bedreddin Lûlû ile halifeye ittifak teklif etti. İbnü'l Esîr'in yazdığına göre Gökböri, Halife Nasır-Lidinnillâh'dan 10.000 eğitimli asker istemiş, ancak halife sadece 800 tavaşı (hadım ağası) göndermiştir.⁵⁸ Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın 5.000 askerlik bir kuvvetle katıldığı bu ittifak Moğol ordusu Dakuka'da (Tavuk şehri) geri çekildiği için herhangi bir başarı sağlayamadan dağıldı.⁵⁹

Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin dalgalar halinde ilerlemesi sıklıkla yağma ve istilaya dönüşüyordu. Muzafferüddin Gökböri iyice yaşlanmış olduğu halde bu istilalardan payına düşeni alıyordu. Bir Türkmen Beyi olan Mehmed Saru ona ait Şehrizar'u bir başka Türkmen Beyi Şemseddin Sevinç de Saru Kalesi'ni ele geçirmişlerdi.⁶⁰

29 Haziran 1233'te Erbil yakınlarındaki Balad'da bulunan 79 yaşındaki Muzafferüddin Gökböri, oğlu olmadığı için⁶¹ topraklarını halifeye vasiyet ettikten sonra öldü.⁶² Bazı kaynaklar Erbil'de 21 Haziran 1232 tarihinde öldüğünü yazmaktadır.⁶³ Arafat'a defnedilmeyi vasiyet eden Gökböri'nin cenazesi, yolda bedeviler saldırdığı için Kufe'ye götürülerek Hz. Ali'nin mezarı yakınlarına defnedildi.⁶⁴

⁵⁷ Alptekin, "**Begteginliler**," 343, Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 69, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886

⁵⁸ İbn Bibi, **el-evamirü'l-Alaiyye fi'l-umuri'l-Alaiyye**, (trc. M. Öztürk), Ankara, 1999, c. I, s. 279-282, İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/379, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 886

⁵⁹ Bezer, "**Begteginliler**," s. 868, Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 356

⁶⁰ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XII/493-494, İbn Vâsıl, **Müferric**, II/161-162 Sümer, **Oğuzlar**, 146, 208, Bezer, "**Begteginliler**," s. 868, Gülay Ögün Bezer, "**Türkmen Beyi Şemseddin Sevinç**," Mahmut Pehlivan'a Armağan, Sakarya, 2001

⁶¹ Öztuna, Said adında bir oğlunun babasından önce öldüğünü yazmıştır. Öztuna, **Devletler**, I/498

⁶² Kafesoğlu ve Alptekin, Erbil halkının itirazlarına rağmen halifenin Kökböri'nin topraklarına el koyduğunu yazmaktadırlar. Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 890, Alptekin, "**Begteginliler**," s. 343

⁶³ Ekinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 859, Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 890,

⁶⁴ Öztuna, **Devletler**, I/498

Muzafferüddin Gökböri zamanında Erbil; Bağdat, Musul ve Ahlat gibi önemli şehirlerin medeniyet seviyesine ulaşmış, tarihi boyunca en ihtişamlı günlerini bu dönemde yaşamıştı.⁶⁵ Bu dönemin imar faaliyetlerine dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Gökböri'nin kardeşi Yusuf Yınaltegin Halep'in dışında kendi adıyla anılan bir türbe yaptırmış olduğu bilinmektedir.⁶⁶ Yınaltegin'in Erbil'de imar faaliyetleri olduğuna dair belge yoktur. Ancak iktidarı döneminde küçük çapta da olsa bazı yapılar inşa ettirmiş olması kuşku götürmez. Erbil naibi Mücahidüddin Kaymaz'ında burada kendi adını taşıyan bir medrese yaptırdığı bilinmektedir.⁶⁷

Muzafferüddin Gökböri döneminde Erbil, bir tepenin üzerindeki tarihî yukarı şehir ile tepenin eteklerinde kurulu aşağı şehirden oluşuyordu.⁶⁸ Gökböri, surlarını onarttığı şehre, yeni çarşılar, büyük bir hastane, ihtiyaç sahipleri için ihtiyaca göre bakımevleri, kendi adıyla anılan Muzafferîye Medresesi, minaresi günümüzde ayakta olan Ulu Cami ve sufiler için hankâhlar yaptırdı. Erbil dışında ise Dakuka'da Ulu Cami, Arafat'ta su yolları, Mekke'de günümüzde çoğu yıkılmış olan hayratlar, Harran'da bir medrese ve bir hastane Muzafferüddin Gökböri'nin tespit edilebilmiş olan bazı eserleridir.⁶⁹

Oldukça hayırsever biri olduğu anlaşılan Muzafferüddin Gökböri, senede iki defa Haçlıların hâkim olduğu şehirlere adamlar gönderip, esir düşen Müslümanları fidyelerini ödeyerek kurtarırdı.⁷⁰

Muzafferüddin Gökböri'nin o zamanki İslam dünyasında çok büyük bir üne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise peygamberin doğum yıldönümlerinde tertiplelediği mevlid törenleridir. Kelime anlamı “peygamberin doğum gününü kutlamak için yapılan toplantı ve tören” olan “mevlid” Gökböri zamanında “bayram ziyafeti” anlamını almıştır. Benzerlerine daha önce rastlanmayan bu törenlerde, oldukça dindar olan Muzafferüddin Gökböri muharrem ayından rebiyülevvele kadar

⁶⁵ Yâkût el-Hamavî, **Mu'cemü'l-büldân**, (nşr. H. Wüstenfeld), c. I, s.186-187, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 869

⁶⁶ Bezer, “**Begteginliler**,” s. 869

⁶⁷ es-Sakkar, “**Mücahideddin Kaymaz**,” s. 443

⁶⁸ es-Sakkar, “**Erbil**,” s. 273

⁶⁹ Alptekin, “**Begteginliler**,” s. 343, Uluçam, **Irak'taki Türk Mimari Eserleri**, s. 127

⁷⁰ İbn Kesîr, **el-Bidaye**, XIII/137, Sıbt, **Mîrat**, I/682, İbnü'l-Müstevfî, **Târîhu Erbil**, (nşr. Sami es-Sakkar), Bağdat, 1980, s. 82,186,283,430, Kafesoğlu, “**Kök-Böri**,” s. 891, es-Sakkar, “**Erbil**,” s. 273, Bezer, “**Begteginliler**,” s. 869

üç ay boyunca âlimleri ve sufileri ağırlar, onlarla birlikte sema dönerdi.⁷¹ Bu törenlerden birinde mevlidin ilk örneklerinden biri olan Endülüslü İbn Dihye'nin yazdığı "Kitabü't-tenvir fısiracı'l-münir" Gökböri'ye hediye edilmişti.⁷²

Muzafferüddin Gökböri'nin mevlid törenleri ile bir çeşit inanç turizmini destekleyerek Erbil'i bir turizm merkezi haline getirdiği söylenebilir. Öyle ki dönemin âlim, sanatçı ve seyyahlarının yanı sıra pek çok bölgenin ileri gelen kişilerinin de bu törenlere katıldıkları bilinmektedir. Temel unsurun eğlence olduğu ve 1 milyon dinar civarında para harcanarak tertiplenen bu törenlerde 5.000 küçükbaş hayvan ile 10.000 tavuğun kesildiği, 30.000 sahan tatlının dağıtıldığı kaydedilmiştir.⁷³

İbn Hallikan tarafından yazılan Vefayat el-Ayan adlı eserde ayrıntılı biçimde kendisine yer verilen Muzafferüddin Gökböri'nin, yine aynı yazarın yazdığı hayat hikâyesi biyografi sanatının ilk örneklerinden biri olmasının yanı sıra bir şaheser olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴

Askeri ve ticari anlamda deha sahibi olan Muzafferüddin Gökböri'nin ölümünden sonra Erbil ve çevresi önce Abbasilerin eline geçmiş, kısa süre sonra da Moğollar tarafından istilâ ve talan edilmiştir.⁷⁵

⁷¹ İbn Kesîr, **el-Bidaye**, s. 136, Süleyman Çelebi, **Vesîletü'n-necât**, (yay. ahmed Ateş) Ankara, 1954, s. 6, İkinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 860 Kafesoğlu, "**Kök-Böri**," s. 891

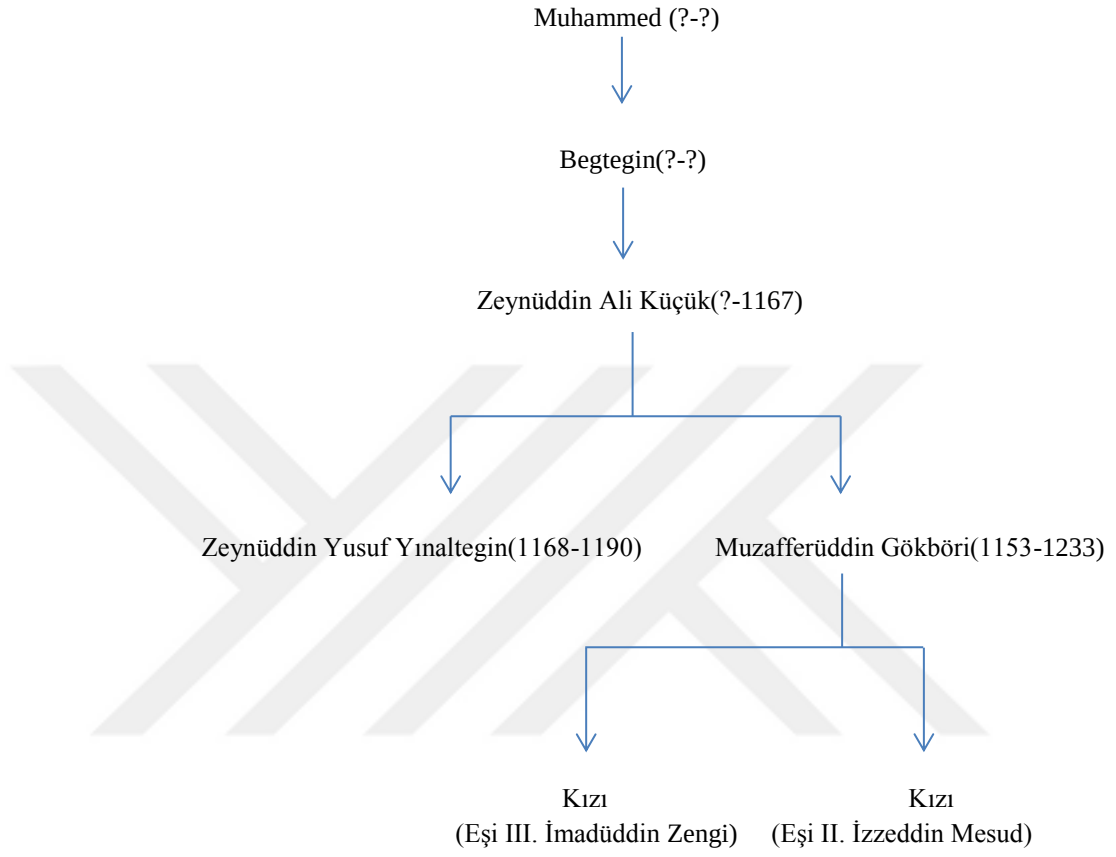
⁷² Bezer, "**Begteginliler**," s. 869, İkinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 860, A. İkinci, Kitabın adının "Kitabü'l-tenvir fi Mevlidi'l-beşirin-nezir olduğunu yazar.

⁷³ İbn Kesîr, **el Bidaye**, s. 137, Sıbt, **Mirat**, VIII/680; Şeşen, **Selahaddin**, s. 318, İkinci, "**Muzafferüddin Gökböri**," s. 860, Kafesoğlu, **Harzemşahlar**, s. 173, Necla Pekolcay, **Mevlid**, Ankara, 2010, s. 8

⁷⁴ Öztuna, **Devletler**, I/498,

⁷⁵ Alptekin "**Begteginliler**" s. 344

Begteginlilerin Soy Ağacı

3. BÖLÜM

ŞEHRİZOR KIFÇAKOĞULLARI BEYLİĞİ (1130-1204)

Kıfçakoğulları Beyliği, benzerlerine oranla daha sakin sayılabilecek bir şekilde hüküm sürmüş, Zengîler ya da Begteginliler gibi yayılma imkânı bulamamışlardır. Kıfçakoğulları Beyliği, en önemli merkezi Kerkük olmak üzere Şehrizor adı verilen ve Süleymaniye şehrine kadar uzanan bölgede h.VI / m. XII. yüzyılın başlarında kaynaklarda İvâkî ya da İvâiyye şeklinde telaffuz edilen Oğuzların Yıva boyuna mensup Arslantaşoğlu Kıpçak tarafından kuruldu.⁷⁶

Kendisine ikta edilen Sincar'a Yıva boyu ile gelmiş olduğu bilinen Emir Arslantaş'ın,⁷⁷ oğlunun adı olan Kıpçak'ı Kıpçak şeklinde telaffuz eden bazı tarihçiler onun adından yola çıkarak ailenin Kıpçaklara mensup olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onların Yıva boyuna mensup aşiretlere dayanarak kurdukları beyliğe de Şehrizor Kıpçak Beyliği demektedirler.⁷⁸ Bu yaygın görüşün isim verme konusunda mensubiyetin pek etkisi olmadığı bilinmektedir. Günümüzde de pek çok boy, millet ve sülale adları kişilere verilmektedir. O dönemden örnek vermek gerekirse Azerbaycan Atabeyleri olan İldenizliler Kıpçaklara mensup olmalarına rağmen Atabey Cihan Pehlivan'ın daha sonra atabey olarak tahta geçmiş olan Özbek adında bir bulunmaktadır.

Emir Kıpçak'ın babası Emir Arslantaş'ın adına ilk olarak 1092 yılında Melikşah döneminde rastlanmaktadır. Bu dönem Hasan Sabbah ve fedailerinin saldırılarını arttırdığı bir dönemdir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah İsmailîlere karşı mücadelesinde Alamut ve Kuhistan kalelerine yaptığı seferlerden sonuç alamayınca, Emir Arslantaş'ı Alamut Kalesi'ni almakla görevlendirmiştir. Ancak kaleyi kuşatan Emir Arslantaş, Ekim 1092'de bir gece vakti İsmailîlerin baskınına uğrayarak yenilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁹

⁷⁶ Erşat Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, İstanbul, Kerkük Vakfı, 2006, s. 21, Fazıl Bayat, "Moğol İstilasına Kadar Irak Türkmenleri," Ankara, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2016 cilt III, sayı 84, s. 311

⁷⁷ Hüseyin Kayhan, "Şehrizor Türkmen Beyliği Kıfçakoğulları," Ankara, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2016, c. VI sayı 84, s. 85, Ekinci, "**Muzafferüddin Gökböri**" s. 859

⁷⁸ Ahmet Gündüz, "Şehrizor", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, 2010, c. XXXIIX, s. 474

⁷⁹ Cüveyni, **Cihangüşa**, 552-553, Mustafa Aylar, Hasan Sabbah ve Camiü't-tevarih ve Tarih-i İsmailian'da Onun Döneminde Öldürülenler, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 10, sayı 52, s. 328

Melikşah'ın ölümünden sonra yerine geçen I. Mahmud'un da ölmesiyle Büyük Selçuklu tahtına çıkan Sultan Berkyaruk'un (1094-1105) emriyle Antakya'yı kuşatan Haçlılar üzerine bir orduyla giden Emir Kürboğa'ya katılan komutanlardan biri de Emir Arslantaş'tır.⁸⁰ Sultan Berkyaruk'un o tarihte (1098) dört yıldır sultan olduğu göz önüne alınacak olursa Emir Arslantaş'ın Melikşah, Mahmud ve Berkyaruk dönemlerinde Selçuklu Devleti'ne hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak faaliyetleri ve ne şekilde öldüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır.

3.1. Emir Kıfçak (?-?)

Babasının ölümünden sonra Yıva boyuna mensup aşiretlerle birlikte Sincar'dan yola çıkarak büyük olasılıkla kendisine ikta edilmiş olan Şehrizar bölgesine gelen Emir Kıfçak, Türkmenler arasında sayılan nüfuzlu biriydi.⁸¹ Aşılması güç dağlarla çevrili olan Şehrizar'a ulaşmak zor olduğu için saldırı tehlikesi altında bulunmuyordu.⁸²

Türkmenler üzerindeki saygınlığı sayesinde sultanlardan ve dönemin Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh'tan itibar gören Emir Kıfçak, 1131 yılında Melik Mesud'un emrine verdiği on bin Türkmen neferi sayesinde onun yeğeni Davud'u tahttan indirerek sultan olmasını sağlamıştır.⁸³ Hille Emiri Dubeyş b. Sadaka'ya karşı Halife Müsterşid-Billah'ın yardım çağrısını alarak Bağdat'a giden beylerden biri de yine Emir Kıfçak'tır.⁸⁴

Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî'nin üzerine gelmesiyle bölgeden ayrılan Emir Kıfçak'a ait kaleler Zengî'nin ordularına teslim olmuştur.⁸⁵ Daha sonra Emir Kıfçak, İmâdüddin Zengî'ye tabi olmak şartıyla Şehrizar'a dönerek, kalelerinden bazılarını geri almış ve Vilayet ul-Kıfçakiyye (Kıfçak İli) adıyla anılan beyliğini bir süre daha ayakta tutmayı başarmıştır.⁸⁶

Kaybettiği toprakları geri almak için askeri ya da siyasi herhangi bir çaba göstermediği anlaşılan Emir Kıfçak'ın, hangi tarihte, nerede ve ne şekilde öldüğü

⁸⁰ İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, X/230, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 85,

⁸¹ Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 85

⁸² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/74, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 85, Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 72

⁸³ Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 86; Sümer, **Oğuzlar**, s. 127-128

⁸⁴ Sümer, **Oğuzlar**, s. 128

⁸⁵ Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 73

⁸⁶ Saatçi, **Irak'ta Türk**, s. 73, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 86, Sümer, **Oğuzlar**, s. 128 Vilayet ul-Kıfçakiyye: Şehrizar bölgesine o dönemde verilen başka bir isim.

bilinmemektedir. Emir Kıfçak'ın Ziyaeddin Mesud ve Yakub adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir.

3.2. Emir Kıfçak'tan Sonra Kıfçakoğulları

Emir Kıfçak'ın oğullarından biri olan Ziyaeddin Mesud'un Halep Atabeyi Nureddin Mahmud'un hizmetinde, Musul'un kuzeyindeki Malatya⁸⁷ kalesinin sahibi olduğu bilinmektedir.⁸⁸ Ancak hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır.

Emir Kıfçak'ın diğer oğlu Emir Yakub'un hakkında bilinenler de kısıtlı olduğu gibi; İzzeddin Hasan adında bir oğlu ile iki kızının olduğu bilinmektedir. Adları günümüze ulaşmayan kızlarından birinin Eyyubî komutanlarından Fariseddin Güştogdı ile diğerinin de Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul (1177-1194) ile evlendikleri bilinmektedir.⁸⁹ İzzeddin Hasan'ın Irak Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı II. Tuğrul ile Azerbaycan Atabeyi Kızıl Arslan'ın mücadelesinde eniştesini desteklediği ve Kızıl Arslan'a yenilen II. Tuğrul'a yaklaşık on bin kişilik bir askeri destek verdiğinden onun da nüfuzlu bir emir olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰

Selahaddin Eyyubî'nin cihat çağrılarına uymadığı gerekçesiyle, Erbil Atabeyi Muzafferiddün Gökböri'nin Kerkük'ü işgal ederek İzzeddin Hasan'ı tutuklattığı ve Halife Nasır-Lidinillah'ın araya girmesiyle serbest kaldığı bilinmektedir.⁹¹

1130 yılından başlayarak, 1204 yılına kadar yaklaşık 74 yıl varlığını sürdüren Kıfçakoğulları Beyliği'nin⁹² başta Kerkük olmak üzere Yıva boyundan Türkmenlerin yerleştiği Şehrizer bölgesinin Türkleşmesine sağladığı katkılar inkâr edilemez. Beyliğin ne şekilde yıkıldığı, ailenin başka bireylerinin olup olmadığı hakkında bilgi olmayışı, çok önemli olan bu beylik hakkındaki bilgilerimizi kısıtlamaktadır.

⁸⁷ Bazı kaynaklar 'Malateya' şeklinde yazmışlardır. Bugün Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesindeki Malatya şehri olması muhtemeldir. Malatya, o tarihte, Anadolu Selçukluları, Danişmentliler, Artuklular ve Zengiler arasında stratejik öneme sahip bir şehirdi.

⁸⁸ Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 86

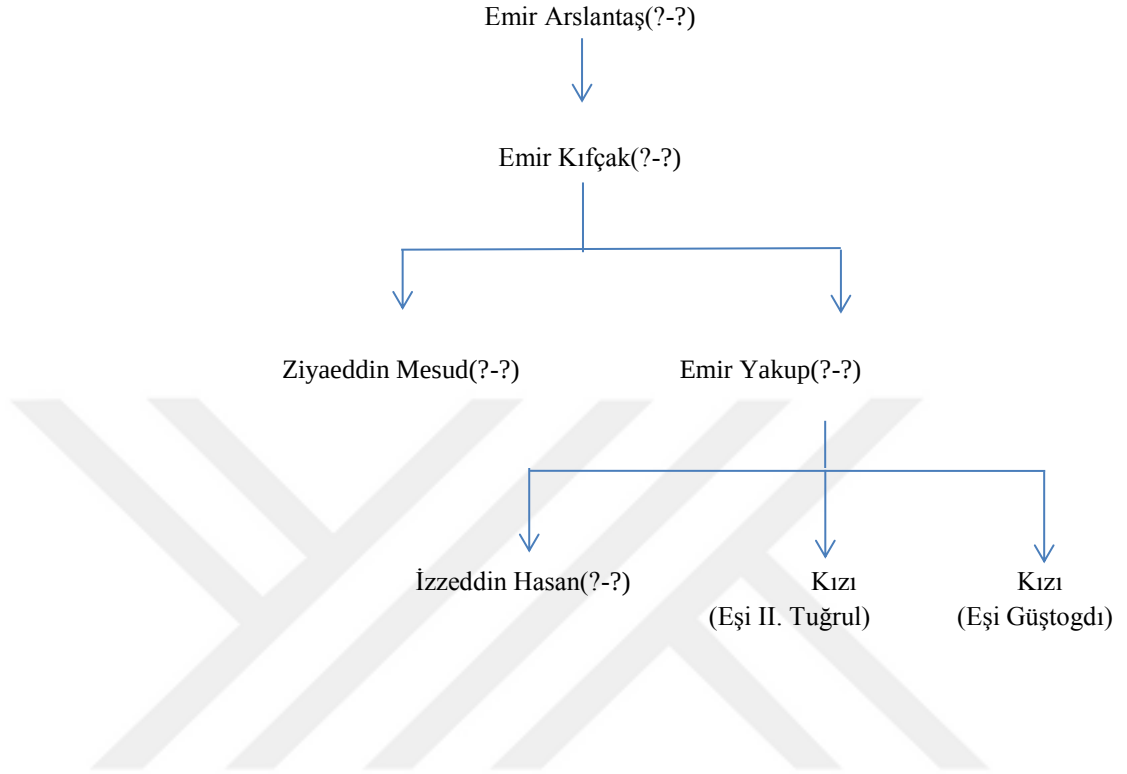
⁸⁹ Ebu Şâme, **Ravzateyn**, IV/38, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 87

⁹⁰ Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 87

⁹¹ İbn Vâsıl, **Müferric**, II/306, Hüseyinî, **Ahbar**, s. 179, Sümer, **Oğuzlar**, s. 360, Ekinci, **Muzafferüddin Gökböri**, s. 858, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 88

⁹² İbnü'l Esîr, **el-Kamil**, XI/74, Kayhan, "Kıfçakoğulları," s. 88

Kıfçakoğullarının Soy Ağacı

SONUÇ

Ortaçağ Avrupa'sının siyasi yapısı içinde etkili olan derebeyliklere benzerlikleri bulunan Türk atabeylikleri, onlardan farklı olarak devletleşme sürecine girmişler ve askeri anlamda güç toplayarak siyasi birer aktör olmaya çalışmışlardır. Yapılan araştırmada atabeylerin kendi aralarında iktidar mücadeleleri ve toprak hâkimiyeti için fetih hareketlerinde yoğunlaştığı anlaşılmıştır.

Atabeyliklerin faaliyetleri II. ve III. Haçlı Seferlerinin doğrudan sebebi olmuştur. Urfa Kontluğunun ve Kudüs Krallığı'nın yıkılması, Akka, Ba'lebek, Banyas ve diğer önemli şehirlerin Müslümanlar tarafından fethi Hristiyanlığın koruyucusu iddiasıyla var olan papalığın kazanımlarını kaybetme endişesine kapılmasına ve bu durumu fırsata çevirmek amacıyla harekete geçmesine neden olmuştur.

Kuzey Irak Atabeylerinin çağdaşları olan Fars Atabeyleri Salgurlulara, Azerbaycan Atebeyleri İldenizlilere ve Dimaşk Atabeyleri Tuğtekinliler (Böriler)'e göre hem egemenlik kurma yolunda hem de diplomatik ilişkilerinde daha aktif oldukları görülmüştür. Diğerlerinin verdiği iktidar mücadelesinden farklı olarak onlar Haçlılara karşı da etkili bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu mücadelenin bir sonucu olarak bugün bile akıllardan silinmeyen İmâdüddin Zengî, Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyûbî ve Muazzferüddin Gökböri gibi isimler tarihin önemli kahramanları arasına girmişlerdir.

Orta Asya'dan yeni yurt arayışıyla bölgeye gelen Türklerin hamisi olan Atabeylikler; imar faaliyetleriyle, edip, şair, bilim adamı ve sanatçıları himaye etmeleriyle Türk kültür ve medeniyetine kalıcı eserler bırakarak katkı sunmuşlardır.

Babadan oğula geçen bir hanedan anlayışını benimsemelerine rağmen; merkezi yapının güçlü olmaması ve işlerini devrettikleri devlet adamlarının kendi hesaplarına çalışması atabeyliklerin iktidar sürelerini oldukça kısaltmıştır. Selahaddin Eyyûbî, Mücahidüddin Kaymaz ve Bedreddin Lûlû örneklerindeki gibi gereğinden fazla yetkiyle donatılmış komutan ve devlet adamları atabeyliklerin sonunu hazırlamıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Eyyûbilerin yükselişine tanık olan Atabeylikler dönemi Moğol istilasıyla kapanmıştır. Ancak bu istila ne ilk ne de son olmuştur. Geliştirdiği teknolojilerle yeni sanayi dalları kuran Batı, 19. yüzyılın başlarından itibaren Ortadoğu'ya egemen olmak için faaliyetlerine

başlamıştı. Çünkü, yeni sanayi makineleri ve taşıtlar petrolle çalışıyordu. Osmanlı Devleti içinde Türk olmayan diğer unsurlar arasına nifak sokarak bir ‘böl ve yönet’ sistemi geliştirdiler. Osmanlı Devleti’nin de bu faaliyetlere karşı koyacak politikalar üretememesi nedeniyle, zengin petrol yataklarına sahip Ortadoğu’yu koparmışlardı. Böylece Birinci Dünya Savaşından çok önce başlayan ancak kendini bu savaşla gösteren ikinci dönem Haçlı seferleri halen devam etmektedir. 1948 İsrail Devleti’nin kurulması, 1990 Körfez Savaşı, 2003 Irak’ın İşgali, Arap Baharı adı verilen sözde bir özgürleşme hareketi ve sonrasında Ortadoğu’ya hâkim olan çağ dışı marjinal anlayışlar ne yazık ki Ortaçağ’ın görkemli günlerinde oluşturulmuş birikimlerin günümüze ulaşmasını engellemiştir. Ortaçağın görkemli günlerinde inşa edilen eserler (Musul’daki Hz. Yunus Türbesi, Şam’daki Emevi Camii, yine Şam’da Medreset’ül Nuriyye, Palmyra Antik Kenti v.b.) yıkılmış; kütüphane ve müzelerdeki nadir eserlerin bir kısmı tahrip edilmiş, bir kısmı da Batı’ya kaçırılmıştır.

Araştırmacı, bugün bir hammadde yatağı ve pazar haline getirilmiş olan Ortadoğu’da kurulan Atabeyliklerin Türk kültür ve medeniyeti açısından ne derece önemli olduğunu ortaya çıkartmış olduğu kanaatindedir.

KAYNAKÇA

- “Aksungur”. (1940) *MEB İslam Ansiklopedisi* (I:275). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı
- “Gazi, Sayf Al-Din”. (1988) *MEB İslam Ansiklopedisi* (IV:734). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Ahmed b. Mahmud. (2011) *Selçukname*, (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul, Bilge Kültür sanat
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013) *Târih-i Cihângüşâ* (çev. Mürsel Öztürk). İstanbul: Türk Tarih Kurumu
- Ali b. Nasır el-Hüseynî. (1943) *Ahbârü’-d-Devleti’s-Selçûkiyye* (çev. Necati Lugal) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1978) *The Reign of Zangi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1982) “Erbil’de Bir Türk Beyliği-Begteginliler”. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi* (3):1. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1986) “Zengî”. *MEB İslam Ansiklopedisi* (XIII:526). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1988) “Dımaşk Atabeyliği”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (VII:421-525). İstanbul: Çağ Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1988) “Musul Atabeyliği”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (VII: 534-578). İstanbul: Çağ Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1989) “Ali Küçük”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (II:410). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Alptekin, Coşkun. (1991) “Atabeg”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (IV:38-40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Altıkulaç, Tayyar. (1994) “Ebu Şame El-Makdisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (X: 233-235). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

- Avcı, Casim. (2013) “Yakut el-Hamavi”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XLIII: 288-291). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Aylar, Mustafa. (2017) “Hasan Sabbah ve Camiü’t-Tevarih ve Tarih-i İsmailian’da Onun Döneminde Öldürülenler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* X(52): 328.
- Bayat, Fazıl. (2016) “Erbil Atabeyliği”. *Yeni Türkiye* III(84):144-150.
- Bayat, Fazıl. (2016) “İmâdüddin Zengî ve Musul Atabeyliği”. *Yeni Türkiye* III(84):177.
- Bayat, Fazıl. (2016) “Moğol İstilasına Kadar Irak Türkmenleri”. *Yeni Türkiye* III(84):311
- Beksaç, A. Engin. (2007) “Nureddin Zengî Bimaristanı”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXIII:262-263). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2000) *Begteginliler: Erbil’de Bir Türk Beyliği* İstanbul: Türk Gençlik Vakfı Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2001) “Türkmen Beyi Şemseddin Sevinç”. Mehmet Alpargu, Haluk Selvi (ed.) *Mahmut Pehlivan’a Armağan*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2002) “Begteginliler: Erbil’de Bir Türk Beyliği”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:864-869). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2002) “Zengîler, (1127-1233)”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:803-809). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2009) “Seyfeddin Gazi II”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXVII:31-32) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2009) “Seyfeddin Gazi”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXVII:31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bezer, Gülay Öğün. (2013) “İmâdüddin Zengî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XLIV:258-263) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bilgin, Orhan. (1991) “Cüveyni, Ata Melik”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (VIII: 140-141). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

- Çakıroğlu, Hülya. (2012) “Müferricü’l-kurûb’a Göre Eyyûbî Sultanlarının Örnek Davranışları,” [Bildiri], 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007 Bildirileri*, (s. 865-878), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
- Demirkent, Işın. (1987) *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ebû Şâme el-Makdisî, (1947) *Kitâbü’r-Ravzateyn fî ahbarî’-devleteyn en Nuriyye ve’s- Salahiyye*. (nşr. Muhammed Zahid Kevseri) (I:68). Kahire: y.y.
- Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr. (1995) *el-Bidâye ve’n-Nihâye (çev.Mehmet Keskin)* İstanbul: Çağrı Yayınları
- Ebü’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî. (1945) *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem’de Selçuklular*. (çev. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Eğilmez, Mustafa. (2002) “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:825-835). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Ekinci, Abdullah. (2002) “Muzafferüddin Gökbori’nin Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:856-863). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Gündüz, Ahmet. (2010) “Şehrizor”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXIIX:474). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Hürmüzlü, Erşat. (2006) *Irak’ta Türkmen Gerçeği*, İstanbul: Kerkük Vakfı
- İbn Bibi. (1941) *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (İbni Bibi’nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden)*. (çev. M. Nuri Gencosman), Ankara, Uzluk Basımevi
- İbn Bibi. (1999) *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-umûri’l-Alâ’iyye* (trc. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İbn ül-Müstevfî. (1980) *Târihü Erbil* (nşr. Sami es-Sakkar) Bağdat: y.y
- İbn Vâsıl. (1953) *Müferricü’l-kürûb fî’ahbâri Benî Eyyûb I-II*, Kahire: y.y
- İbnü’l Adîm. (1976) *Buğyetü’t-taleb fî târîhi Haleb* (haz. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

- İbnü'l Ezrak el-Fârikî. (1987) *Târîhu Meyyâfârkîn ve Âmid (Artuklular ile İlgili Kısım)* (nşr. Ahmet Savran). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- İbnü'l Kalânîsî. (2015) *Zeylû Târîhu Dimaşk* (çev. Onur Özatağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İmâdüddin el-İsfahânî. (1888) *el-Fethü'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* (nşr. C. Landberg). Leiden: y.y.
- İzzeddin İbnü'l Esîr. (2016) *el-Kâmil fi't-Târîh* (çev. Abdülkerim Özaydın) İstanbul: Ocak Yayıncılık
- İzzeddin İbnü'l-Esîr. (1963) *et-Târîhu'l-bâhir fid-devleti'l-Âtabekiyye* (nşr. A. Ahmed Tuleymat). Kahire: y.y.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1956) *Harzemşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Kafesoğlu, İbrahim. (1977) “Kök-Böri” *MEB İslam Ansiklopedisi* (VI:885). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı
- Kayhan, Hüseyin. (2002) “Azerbaycan Atabegleri”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:876). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Kayhan, Hüseyin. (2016) “Şehrizor Türkmen Beyliği Kıfçakoğulları”. *Yeni Türkiye Dergisi*, VI(84):85
- Kaymak, Suat. (2018) “İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-, Türkçe trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, IX+236 s.”. *Edebali İslamiyat Dergisi* 2(4): 229-236
- Kök, Bahattin. (2002) “Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı”. *Türkler Ansiklopedisi* (IV:836-839). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Kök, Bahattin. (2003) “Bedreddin Lûlû”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXVII:257). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kök, Bahattin. (2004) “Mevdud b. İmâdüddin Zengî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXIX:430-431). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kök, Bahattin. (2007) “Arslanşah Nureddin Zengî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (XXXIII:258-259). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

- Kök, Bahattin. (2007) “Nureddin Zengî, Mahmud”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXIII: 259-262). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Merçil, Erdoğan. (1993) *Müslüman Türk Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî. (1943) *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-Usra*. (trc. Kıvameddin Burslan) (II:185-186). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Orkun, Hüseyin Nâmık. (1946) *Türk Tarihi* (III:86). Ankara: Akba Yayınevi
- Özaydın, Abdülkerim. (2004) “Mesud b. Mevdud”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXIX:347-349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özaydın, Abdülkerim. (1992) “Bündârî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (VI:489-490). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özaydın, Abdülkerim. (1999) “İbn Bibî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XIX: 379-382). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özaydın, Abdülkerim. (1999) “İbn Kesîr, Ebu'l Fida”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XX:132-134) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özaydın, Abdülkerim. (2000) “İbnü'l Esîr, İzzeddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXI: 26-27) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özel, Ahmet. (2004) “Mevlid”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXIX: 479-480). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özgüdenli, Osmangazi. (2008) “Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXV:19-21). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özgüdenli, Osmangazi. (2016) “Hüseynî, Ali b. Nâsır”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (EK-: 572-573). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Öztuna, Yılmaz. (2005) *Devletler ve Hanedanlar* (I:495-510). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Pekolcay, Necla. (2010) *Mevlid*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. (2010) *Câmi'u't-tevârih*. (çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş). İstanbul: Selenge Yayınları

- Runciman, Steven. (1992) *Haçlı Seferleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Saatçi, Suphi. (1996) *Tarihi Gelişim İçinde Irakta Türk Varlığı*. İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi
- Sami es-Sakkar. (1995) “Erbil,” *TDV İslam Ansiklopedisi* (XI:272-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sami es-Sakkar. (2000) “İbnü’l Müstevfi”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXI: 162). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sami es-Sakkar. (2006) “Mücahidüddin Kaymaz,” *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXI:443-444). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Savran, Ahmed. (2000) “İbnü’l Ezrak el-Farîkî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXI: 34-35). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sayf Al-Din Gazi”. (1988) *MEB İslam Ansiklopedisi* (IV:733). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Sevim, Ali. (1983) *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Sevim, Ali. (1999) “İbnü’l Adîm”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XX: 478-479). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sevim, Ali. (2009) “Sıbt İbnü’l Cevzî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXVII: 87-88). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sıbt İbnü’l Cevzi. (1968) *Mir’âtü’z-zamân fî târîhi’l-a’yân* (yay. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Süleyman Çelebi, (1954) *Vesîletü’n-necât*, (yay. Ahmed Ateş) Ankara: y.y
- Sümer, Faruk. (1972) *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları
- Sümer, Faruk. (2009) “Irak Selçukluları”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXXVI:387). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Şeşen, Ramazan. (1983) *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

- Şeşen, Ramazan. (2000) “İmâdüddin el-İsfahânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXII: 174-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Tomar, Cengiz. (1999) “İbn Vâsıl”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XX: 438-440). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Turan, Osman. (1973) *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat
- Turan, Osman. (2016) *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Uluçam, Abdüsselam. (1989) *Irak’taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Yâkût el-Hamevî. (1924) *Mu’cemü’l-Büldân*. (nşr. H. Wüstenfeld) (I:186-187) Leipzig: y.y
- Yavuz, Y. Ş., Avcı, C. (1999) “İbnü’l Cevzî, Ebu’l Ferec,” *TDV İslam Ansiklopedisi* (XX: 550-551). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Zettersteen, Karl Wilhelm. (1979) “Mevdud,” *MEB İslam Ansiklopedisi* (VIII:163). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Zettersteen, Karl Wilhelm. (1988) “Nureddin,” *MEB İslam Ansiklopedisi* (VIII: 358-361). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Şahin YILMAZ
Doğum Yeri	Hanak
Doğum Tarihi	20.12.1980

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Kütüphanecilik

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (....) YÖKDİL (62,50) TOEFL (....)
-----------	--

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Kars İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü
Görevi/Pozisyonu	Kütüphaneci
Tecrübe Süresi	13 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Cumhuriyet Mah. Arif Taşçı Cad. No:51/2 Kars
E-mail	dsahinyilmaz75@gmail.com